Kostas Asimakopulos

BELAISVIŲ KARTA

Kostas Asimakopulos

BELAISVIŲ KARTA

Vilnius 1997

UDK 877.4-3
As 23

ΚΩΣΤΑΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Η ΓΕΝΙΑ ΤΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΤΩΝ
ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ, 1983

ISBN 9986–02–430–7

Romanui, manau, retai prisireikia paties autoriaus pratarmės. Nebent jis nori paaiškinti, kas davė dingstį jo kūrybiniam sumanymui, kokiomis aplinkybėmis parašė savo knygą, arba išdėstyti visas jos išleidimo peripetijas. Tikra knyga viską, ką nori pasakyti, pasako pati, be papildomų tekstų.

Tačiau aš norėčiau parašyti įžanginį žodį lietuviškam savo knygos leidimui. Ne kaip trumpą pratarmę, bet kaip sveikinimą lietuvių skaitytojui. Sveikinimą, kuris išreikštų mano gilią ir nuoširdžią pagarbą jo tėvynei už tvirtą jos tikėjimą Laisvės ir Nepriklausomybės idealais ir kilnią kovą už juos.

Graikiją ir Lietuvą Europos žemėlapyje skiria didelis atstumas: pirmąją skalauja pietų jūros, antrąją — šiaurės jūra. Tačiau jas suartina abiejų tautų tikėjimas žmogaus orumu ir jo teisėmis, o kartu ir nepalenkiamas ryžtas siekti šių idealų.

Daugiau kaip penkiasdešimt metų graikų tauta stebėjo atkaklų lietuvių veržimąsi į laisvę, gyveno tylios jų kovos pulsu ir bičiuliškai džiaugėsi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu. Graikiją ir Lietuvą, mažas šalis geografine erdve ir gyventojų skaičiumi, sieja bendri įsitikinimai, vedantys jas istorijos keliu kaip seseris, kaip bendražyges ir darantys jas iš esmės didelėmis šalimis.

Nenorėčiau šiame puslapyje nieko kalbėti apie savo romaną, kurį skaitysite. Tenoriu išreikšti gilią pagarbą Lietu-

vai, kuri iš turtingo dvasinio palikimo semiasi jėgų nesugniužti ir siekti tiek, kiek ji verta. O jei vis dėlto derėtų ką nors pasakyti skaitytojui, kuris paims į rankas šią knygą, visų prasmingiausi man atrodo graikų poeto Rigo Ferėjo, didžiojo Laisvės dainiaus turkų jungo metais, žodžiai, kuriais baigiamas romanas: „Mąsto teisingai tasai, kurio mintis laisvai skrieja“.

Kostas Asimakopulos

SKIRIU SAVO MOTINAI

Visa, kas šioje knygoje neįtikėtina, –
tikra teisybė.
Visa, kas įtikėtina, prasimaniau pats.

K. A.

LAISVĖ
užrašė Jankas krauju ant sienos, pasilenkęs ir pamirkęs pirštą į kraują, kuris lašėjo ant asfalto iš vokiečių sunkvežimių. Mes, kiti vaikai, pametėme savo žaidimą ir sužiurome. Vienas, du, trys sunkvežimiai, apdengti dažytu brezentu, šliaužė eilute, per atstumą nuo kits kito. Tarpais iš jų ant asfalto imdavo varvėti kraujas. Ir kažkieno ranka, kažkieno negyva galva išlįsdavo iš po brezento, tarytum tasai žmogus, išsaugojęs paskutinį gyvybės lašą, būtų desperatiškai veržęsis ištrūkti iš negyvėlių krūvos, išsigelbėti. Žinojome, koks krovinys šiuose sunkvežimiuose. Sušaudyti patriotai, pribaigti Kesarjanės šaudykloje, ar kur kitur nukankinti mūsų tėvynainiai. Juos vežė užkasti bendrose duobėse už Atėnų. Jau ne pirmą sykį matėme tuos sunkvežimius mūsų kvartale ir jiems pravažiavus kaskart įdurdavom degančias akis į juos lydinčius kareivius, sukinėjančius automatus į abi šalis. Mūsų širdys, būdavo, pritvinksta neapykantos, nuščiūvame ir visai dienai dingsta ūpas žaisti. Sunkus švininis debesis nusileidžia žemėn, užtveria Heraklidų gatvę, užgula mus. Susėdę ant laiptelių prie kurio nors namo, patyliukais šnekučiuojamės — be didelio noro, nelinksmai, laukdami, kol ateis laikas skirstytis po namus. Liūdesys... Mūsų akys apsiblausia, užlietos iš gilumos pakilusio sūraus vandens, ir kai jas nuo gatvės pakeliame į Akropolį, jis pasirodo mums it granito uola tarpu šėlstančių bangų, it neįveikiama tvirtovė įvykių verpete.

Nejučiom pasijuntame tvirtesni, ir mūsų akys nukrypsta į užrašus, kurie naktimis staiga išdygsta ant sienų, išvedžioti mėlyna ar raudona spalva: „LAISVĖ. MES NUGALĖSIME", ar kiti panašūs žodžiai, įkvepiantys mums vilties.

Tą kartą pravažiavus sunkvežimiams, mano vyresnysis brolis pribėgo artyn, pamirkė pirštą į kraują ir akių aukštyje, kiek pasiekė, taip pat užrašė: „Laisvė". Mes, kiti vaikai, vis dar stovėjome kaip įkalti ant šaligatvio krašto ir žiūrėjome ton pusėn, kur dingo sunkvežimių kolona. Stovėjome apmirę, lyg šalčio sukaustyti. Paskui iš lėto, netekę žado pasukome į namus ir sutūpėme ant marmurinių laiptelių prie durų. Mūsų buvo septyni ar aštuoni. Michalis, Andrėjas, Aleka, žydukas Ruvimas, mano brolis Jankas ir aš. Visi panašaus amžiaus: nuo dešimties iki keturiolikos metų. Nieko daugiau neprisimenu, tik tiek, kad tuo metu iš namų išėjo mūsų sesuo Erato ir prie jos pribėgo mažasis Dimitris. Jie kažką šnektelėjo susiglaudę ties gatvės kampu ir nudūrė akis žemėn. Ir kaip tik tą akimirką Ruvimas šūktelėjo:

— Dar vienas atvažiuoja!

Visi atsisukome. Išvydome dar vieną sunkvežimį, atsilikusį nuo kitų. Jis pasignalizavo, ir tramvajus sustojo duodamas jam kelią. Pro mus sunkvežimis pravažiavo sumažinęs greitį. Iš lavonų krūvos kyšojo basa koja ir kruvina galva. Dvi pažįstamos akys — tarytum iš baimės iššokusios, neskustas smakras su gilia duobute, tie patys plaukai... Jergutėliau! Keli vaikai pribėgo artyn, pažino.

— Jakintas! — sušuko nustėręs Michalis. Taip, tai jis gulėjo viršuje nužudytas.

Dimitris, stovėdamas ties gatvės kampu, kažką nugirdo. Tekinas pasileido prie mūsų. Akimirką stabtelėjo ant šaligatvio krašto, laukdamas, kol pravažiuos tramvajus. Michalis per tą laiką spėjo mus pamokyti.

— Nieko jam nesakykit.

Dimitrėlis pribėgo prie mūsų, — jam buvo neramu dėl brolio, prieš savaitę sučiupto per gaudynes.

— Ką sakėte? — paklausė susijaudinęs.

Visi tylėjo. Šaltis perėjo jam per kūną. Laukė apimtas nerimo, bet jį vis dar supo tyla. Visi žiūrėjome jam į akis. Ir jis pagaliau suprato. Sugriebė Janką už atlapų.

— Mano brolis? — paklausė visas sudrebėjęs. — Tu man pasakyk.

Jankas linktelėjo galvą. Mūsų bičiuliui neišlaikė širdis. Nuleido galvą ir pravirko. Mano brolis jį apkabino.

— Nereikia, — tarė jam. — Dar išgirs tavo mama. Geriau, kad jai pasakytų kas nors iš suaugusiųjų, kuo atsargiau.

Tačiau tą valandą vaikas nieko negalvojo, nieko nesuvokė. Išsiveržė iš Janko glėbio ir pasileido namo.

— Mama! — šaukė jis taip garsiai, kad visas kvartalas aidėjo. — Mama, Jakintas!

Pribėgo namus. Jo mama išsigandusi iškišo galvą pro langą.

— Kas atsitiko? — aiktelėjo pamačiusi jį.

— Mūsų Jakintas. Jį matė sunkvežimyje nužudytą.

Ponia Smaragda, dar nebaigus jam kalbėti, pradėjo klykti veriamu balsu, daužyti kumščiais sau kaktą. Dimitrėlis puolė vidun. Kiti vaikai išsiskirstė po namus. Likome dviese su Janku. Netrukus, po kelių minučių, sužinoję apie nelaimę, iš visų namų ėmė bėgti moterys ir vyrai, pusnuogiai, susitaršę, — kaimynai skubėjo padėti poniai Smaragdai šią sunkią valandą. Mudu su broliu priblokšti tylomis stovėjome lauke. Jankas atsigręžė į sieną ir susimąstęs šnairom žiūrėjo į žodį, kurį buvo parašęs, į kreivas raides, kol palengva jo akis užliejo ašaros. Tą akimirką, palenkta galva, sustingusiu veidu, jis pasirodė man panašus į statulą, ką tik iškastą iš žemės, dar drėgną. Jis užmiršo mane, lyg manęs šalia nė būti nebūtų.

— Jankai! — pašaukiau jį.

Tačiau jis tarytum negirdėjo. Ašaros, paplūdusios iš akių, ritosi jo skruostais. Mane sukrėtė tas jo tylėjimas, tas

nebylus vaikiškas sielvartas. Kokios mintys tyliai sukosi jo galvoje? Ir aš troškau išgyventi tuos pačius jausmus. Pasilenkiau, pamirkiau pirštą į kraują ant asfalto, į lašus, kurie dar nebuvo spėję sukrešėti, ir priėjau prie sienos. Pradėjau rašyti LAIS — bet nebaigiau. Automato serija sutratėjo visai čia pat. Brolis krūptelėjo, pamatė mane prie sienos.

— Ką darai! — sušuko.

Jis griebė mane už rankos, ir mudu išsigandę nukūrėme namo...

Tą vakarą anksti susirinkome prie stalo. Kiekvienas sėdosi į savo įprastą vietą, pagal amžių ir šeimos rodomą pagarbą. Pirmas, stalo gale, tėvas, šalia jo — motina, paskui mes, keturi vaikai, — Jankas, Erato, metais už jį jaunesnė, aš ir Lambis, pats paskutinis. Ratą uždarydavo teta Sofija, kuri visuomet sėdėdavo tėvui iš kairės — tai buvo garbės vieta mūsų namuose. Tėvas mylėjo ir gerbė tetą Sofiją, savo seserį. Ji buvo netekėjusi ir, nors turėjo daug giminių, gyveno mūsų namuose. Bet kad ir kaip rodėme jai širdį, kad ir kaip ją globstėme, ji stengėsi niekuo neužkliūti, kad tik nebūtų mums našta. Kartais net nuogąstaudavome, ar jai pas mus nėra bloga, ar ji nesijaučia kaip svetimas žmogus, kuriam ne vieta tarp mūsų.

Kai mama atnešė ant stalo sriubą, tėvas pasakė:

— Pirmiausia tetai.

Teta iškart protestuodama ištiesė ranką.

— O ne, Anti. Pirmiausia Tanui ir vaikams.

Ši maža scena nebuvo mums naujiena — beveik visuomet jos tikėdavomės. Mama neklausė tetos. Pirmiausia įpylė sriubos jai.

— Šiandien mūsų krautuvėje nebuvo makaronų, — pasakė jinai. — Teko eiti į krautuvę aikštėje.

— Greit pristigsime maisto. Užgrius badas, — ėmė pranašauti tėvas.

Teta žvilgtelėjo į jį, jos šaukštas sustingo virš lėkštės.

— Tu taip manai?
— Na, žinoma. Kol kas nieko nejaučiate, nes dar tik pirmieji mėnesiai. Vokiečiai viską atims.
— Jau sklinda šnekos apie maisto davinius, — pridūrė mama.
— Taigi. Tačiau vertėtų ir patiems pasirūpinti kuo galim, — atsakė tėvas. — Man kilo mintis pašokėti į kaimą, atsivežti ožką, kad vaikams būtų pieno. Vietos užteks. Pastatysim jai pašiūrę.
Už mūsų namo buvo sodas. Jį prižiūrėjo moterys. Teta Sofija, mama ir mažoji Erato. Kiekviena augino savo mėgstamas gėles. Jazminus, snapučius, burnočius... Prie sienos augo naktinukės ir sausmedis, o puoduose įvairiausi bazilikai. Pavakare laistant gėles, jų šaknys virpėdavo žemėje, o aplink pasiliedavo gaivus aromatas. Kvėpdavai jį su pasimėgavimu. Teta nunešdavo kavos į sodą, ir tėvas ten ją gerdavo.
— Jei įsitaisysim ožką, — pasakė Erato, nustojusi valgyti, — gėlės pražuvusios. Juk nelaikysime jos pririštos kiaurą dieną, ar ne?
— Teisybė, — atsakė motina. — Tačiau pritariu tėvui. Dabar mums labiau reikia ožkos, o paskui grįš laikas ir gėlėms.
Mergaitė priekaištingai įdūrė akis į motiną:
— Kada?
Motina sutriko. Tuomet vėl prakalbo tėvas:
— Kai būsime laisvi, kai sulauksim taikos...
„...Kai būsime laisvi, kai sulauksim taikos..." Ak, ką reiškė mums tie jo žodžiai? Svajonę, gyvenimo planus? Viską kartu sudėjus. Ir kai ką daugiau... Tebuvo praėję vos keli mėnesiai, kai užkariautojų koja įžengė į mūsų tėvynę, dar buvo vasara ir sutemos žemėn leidosi iš palengvo, pridengdamos sielvartus rausvų atšvaitų šydu, tačiau tie žodžiai jau kiekvieną valandėlę dilgino mums liežuvį, gurgždėjo tarp

dantų kaip kviečių grūdai tarp girnų, lašėjo kaip vanduo, drėkindami sukepusias, ištroškusias lūpas...

„...Kai būsime laisvi, kai sulauksim taikos..." — kartojome, tarytum leisdami laisvėn paukščius, kurie ant savo sparnų nešė mūsų viltis, mūsų ateitį, mūsų džiaugsmus... Iš kalėjimų tamsos jie skrido soduosna, pajūrin, kilo negęstančių saulių link, o mes už grotuotų langų laukėme, kol jie grįš su raktais ir mus išvaduos. Visas mūsų gyvenimas, kurį mylėjome, kurio troškome, dabar buvo sustojęs ir turėjo vėl prasidėti tada, kai parlėkę paukščiai sučiulbės už kalėjimo durų. O tuomet, atsiliepdami į jų giesmes, suaidės varpai, pakils gaivinantis vėjas, prikels visus iš letargo miego, įpūs gyvybę, ir gyvenimas atgaus ankstesnį ritmą. Tada vėlei gyvensime. O dabar tik laukėme, pro grotas žvelgdami į upę, kuri tekėjo už lango ir, sušlavusi nuo pakrančių mūsų gyvenimą, jo lapus ir šakas, nešė jį tolyn. Jinai apsuks jį ratu ir grąžins ton pačion vieton, o mes, tuo metu jau ištrūkę iš kalėjimo, pasilenksime ties upe ir prisisemsime rieškučias gyvybės vandens, kuris, toli nuplukdytas, parbėgs atgal. Štai tada vėl pradėsime gyventi. O šiuo tarpu mūsų egzistencijos prasmė tebuvo viltingas laukimas, daugeliui — dar ir kova, kad tas laukimas nebūtų labai ilgas, kad kuo greičiau išsipildytų mūsų troškimai.

— Kai būsime laisvi, kai sulauksim taikos... — tylutėliai pakartojo mūsų sesuo. Ir jos mintys nuskriejo toli ateitin...

— Tada viskas bus kitaip, šviesiau... — pridūrė užsisvajojęs Jankas. — Galėsime vaikščioti gatvėmis ir šūkauti, kiekvienas galės garsiai skelbti ką galvoja.

— Ir be baimės išvažiuoti iš miesto, keliauti kur akys veda, — baigė jo mintį Erato.

Tėvas pasižiūrėjo į ją.

— Tu labai to trokšti?

Ji linktelėjo galvą.

— Taip. Norėčiau jausti, kad pasaulis priklauso man. O dabar atrodo, jog niekad negalėsiu pamatyti visko, ką noriu.

— Mat kaip, — tarė tėvas, lyg priekaištaudamas sau. — Reikėjo jus išvežti į salą. Ten jaustumėtės laisviau. Dabar per vėlu, vasara praėjo.

— Ką padarysi, — ramino jį mama. — Važiuosim kitąmet, kai tik baigsis mokslo metai. Parašysim seneliui, tegu mūsų laukia.

Valandėlę stojo tyla; tik mūsų šaukštai barškėjo lėkštėse. Susižvalgėme. Kai ką buvome pamiršę.

— Pašauk jį, — tyliai pasakė tėvas.

— Aš pašauksiu, — iškart pašoko Erato.

Ji puolė iš kambario. Teta ją sustabdė.

— Palauk. Pirmiau užrakink duris.

Aš atsistojau. Išėjau į prieškambarį, pasukau raktą spynoje. Išgirdau tėvą kambaryje sakant:

— Jau dvi dienos po gaudynių, kai jis neišeina. Užtrokš toje skylėje.

Erato lūkuriavo prie durų. Pamačiusi mane grįžtant, įbėgo į vonią, pabeldė į medinį dangtį žemose lubose — dureles, vedančias į antresolę.

— Albertai! — pašaukė ji tyliai. — Albertai, ateik.

Ji truputį palaukė. Antresolėje pasigirdo žingsniai. Lyg kas būtų leidęsis mediniais laiptais. Paskui sustumiamos durelės prasivėrė ir prieblandoje pasirodė jisai — Albertas. Liesas, su juodais ratilais apie akis, nesiskutęs. Galėjai pavadinti jį gražiu jaunuoliu. Aukšto ūgio, siaurų strėnų, lyg išskaptuoto liemens, ilgų kojų. Tiesi jo figūra nesudarė trikampio, buvo grakšti, lengva. Galva taip pat daili, o lygūs plaukai — rausvo atspalvio, it platano lapai rudenį. Ir visas jo kūnas tarytum turėjo tą atspalvį: akys, antakiai, švelnūs plaukeliai ant rankų. Net jo oda, regis, buvo į raudonumą. Keistas, geras, švelnus vaikinas. Jam netrukus turėjo sukakti dvidešimt aštuoneri. Jo gyvenimo istorija, galima sakyti, prasidėjo čia, prieš keletą mėnesių, kai jis kaip kareivis atkako į Graikiją. Jo tėvynė — Naujoji Zelandija, sala, apsupta kitų, mažesnių salelių. Mūsų aki-

mis, pasaulio pakraštys. Savo šalyje Albertas niekuo nesiskyrė nuo kitų jaunuolių. Turėjo darbą, merginą... Galbūt grojo gitara ir dainavo, lakstė sporto aikštelėse... Galbūt kokį kartą laimėjo taurę... Viso labo tiek. Gyvenimas be jokių ypatingų, įdomių įvykių. Kol vieną dieną su kitais salos jaunuoliais jis buvo įsodintas į laivą. Jie išplaukė kariauti. Kurgi? Į Graikiją. Kažin ar iki tol buvo apie ją girdėję... Maža šalis, Didžiosios Britanijos sąjungininkė. Kovojo su dviem didelėm valstybėm. Jai reikėjo pagalbos. Ir Didžioji Britanija siuntė jai ginklų ir kareivių iš visų savo imperijos pakraščių. Indai, australai, vaikinai iš Naujosios Zelandijos Atėnų gatvėse. Nematyta neregėta įvairovė: vieni juodbruviai, tamsiaodžiai, kiti šviesiaplaukiai, raudonskruosčiai; dauguma jų nė nesuprato, ko čia atkliuvo nei ką čia veiks. Tik tuomet, kai priešų kariuomenė perėjo mūsų sieną ir kilo visuotinė sumaištis, jie pajuto, kad darosi kažkas baisaus ir jiems taip pat gresia pavojus. Tada metėsi į laivus, į lėktuvus, tikėdamiesi pasprukti, išvengti susidūrimo su priešais. Vieniems pavyko pabėgti, kiti liko čia, slapstėsi, laukdami progos slapta išnešti kailį. Albertas buvo vienas iš jų. Mums jį vieną iš pirmųjų naktų slapčia atvedė dėdė Nikitas, leitenantas, jau įsijungęs į Pasipriešinimo judėjimą. „Paslėpk jį..." — tarė jis tėvui lyg maldaudamas. Tėvas pasižiūrėjo į jį su išgąsčiu: „Tai pavojinga. Aš turiu vaikų..." — „Nebijok, aš jį greit pasiimsiu. Padėsime jiems pabėgti Egėjo jūra". Praėjo keli mėnesiai nuo tos nakties, o Albertas vis dar slėpėsi mūsų namų pastogėje, mažoje kamarėlėje. Tėvas padarė įėjimą iš antresolės, ir mes pro ten nešdavome jam valgyti, o kartais, užšovę duris ir langines, leisdavome jam nulipti žemyn, pasivaikščioti, išsimaudyti, pamankštinti sąnarius. Dėdė Nikitas, vis labiau įsitraukiąs į Pasipriešinimo organizavimą, ateidavo pas mus retai, slapta, vakarais, šnektelėdavo su juo angliškai, atnešdavo jam keletą pakelių cigarečių. Albertas žvelgdavo į jį tokiom akim, lyg jis būtų paskutinė

jo viltis, ir pirmasis jo žodis būdavo: „Kada?“ Kada? Šitą žodį jis ištardavo ir graikiškai, sudėdamas į jį visas savo mintis, visus troškimus. Kada ištrūksiu iš šitos tamsos, kada būsiu tikras, kad išsigelbėjau? Kiekviena valanda čia — nelyginant ilga nerami naktis; net menkiausias bildesys skamba ausyse lyg grėsmingi žingsniai, ir rodosi, kad priešai ateina tavęs suimti; o išgirdus girgžtelėjimą vaidenasi, jog laužiamos durys. Tave kamuoja nerimas, baimė ir atsakomybė už tai, kad kartu su tavim brangiai turės sumokėti ir kiti žmonės.

— Ateik! — švelniai pašaukė Erato, išvydusi jį angoje, ir pamojo ranka, kviesdama lipti apačion.

Albertas suprato. Nušoko žemyn, apsitvarkė drabužius, susisagstė chaki spalvos marškinius. Erato atsivedė jį į kambarį, kur mes valgėme.

— Labas vakaras, — tarė jis su akcentu ir akimirką stabtelėjo tarpdury.

Visi atsistojome. Pasiūlėme jam kėdę. Motina padėjo jam lėkštę, įpylė sriubos. Albertas iš pradžių porąsyk perėjo per kambarį, mankštindamas kojas ir rankas, kad bent kiek atsileistų sausgyslės. Atsiprašė mūsų, nors nebuvo jokio reikalo. Nenuostabu, kad jam, ištisas valandas susirietusiam ar išsitiesusiam ankštoje kamarėlėje, kuri buvo vos metro aukščio, nutirpo sąnariai. Pagaliau, kiek prasimankštinęs, jis atsisėdo. Mes nenuleidome nuo jo akių.

— Turbūt išsikamavai? — tarė jam tėvas. — Dvi dienos viršuje.

— „Turbūt išsikamavai?“ *What does it mean?** — paklausė jis.

Jis mokėjo graikiškai kelis žodžius, kelias paskiras frazes. Tačiau tai, ką išgirdo, jam buvo nauja. Tuomet tėvas anglų, graikų kalba ir rankų gestais pamėgino paaiškinti, kad vakar auštant mūsų kvartale vyko gaudynės ir todėl

---

*Ką tai reiškia? (*Angl.*)

negalėjome išleisti jo iš slėptuvės. Jis, regis, viską suprato. Paskui pasiteiravo apie dėdę Nikitą.

— Jis išplaukė į Skirą, — atsakė tėvas. — *Island**.

Albertui trūko dėdės. Ne tik todėl, kad tas geriau mokėjo anglų kalbą ir juodu lengviau susišnekėdavo, bet ir todėl, kad abu buvo to paties amžiaus ir jautėsi artimi. Be to, dėdė buvo vienintelis žmogus, kuris galėjo padėti jam pabėgti.

Išsrėbęs lėkštę, jis atsistojo, nuėjo į tualetą ir grįžo. Mes jau buvome pakilę nuo stalo; liūdesys tvyrojo kambaryje. Mums prieš akis vėl iškilo negyvo Jakinto vaizdas, kraujas, lašantis iš sunkvežimio, jo brolis ir mama, kurie šią valandą turbūt galus darėsi iš sielvarto. Albertas pajuto, kad mus kažkas slegia. Pasakė vėl einąs į slėptuvę.

— Palauk, — sulaikė jį tėvas. — Pasėdėk dar čia.

Motina atnešė jam švarius baltinius, kad galėtų persirengti grįžęs į slėptuvę. Paskui paprašė Erato:

— Nutvarkyk stalą. Eisiu pas ponią Smaragdą, pabūsiu su ja. Gal pasiliksiu visai nakčiai. Pažiūrėsiu... O jūs eikit gulti.

Palydėjau ją į lauką. Teta nurinko stalą, paskui pasiėmė mezginį. Erato atnešė Albertui paskaityti seną užsieninį žurnalą. Atsisėdo šalia jo. Mažasis Lambis nusižiovavo.

— Vaikeli, eik miegoti, — paragino teta, dirstelėjusi į jį.

Jis pasitrynė limpančias akis.

— Ne, neisiu, jeigu neis Kostis, — pasakė.

Aš dar nenorėjau miego. Žiūrėjau į Janką, kuris susirietęs tyliai sėdėjo ant sofos ir išsiblaškęs vartė kažkokią knygą, slėpdamas nuo kitų savo mintis.

Tylėjau ir aš, nežinodamas ką veikti.

Priėjau prie jo.

— Jankai, — paklausiau, — jei mane nužudytų, ką tu darytum?

---

*Sala (*angl.*).

Jis pastūmė mane.

— Eik šalin, kvaiša. Pirmi miršta vyriausieji.

— Ne visada! — pašoko Erato, sėdėjusi šalia Alberto.

Jis nesuprato, ką kalbame. Tačiau instinktyviai pajuto, kad mus slegia kažkoks sielvartas, įslinkęs į namus pilka migla ir persmelkęs visus iki kaulų smegenų. Jis gestais pamėgino pasiteirauti, kas nutiko. Bet kur tu jam paaiškinsi... Tada sumanė mus prablaškyti, susikvietė visus prie stalo ir parodė žaidimą su degtukais. Suskaičiuodavo degtukus, paskui staiga jų dalis dingdavo arba jų padaugėdavo, — gražiai vedžiojo mus už nosies. Žaidimas buvo smagus, bet šiam vakarui netiko.

— *Never mind**, — pasakė jis, įsitikinęs, kad nuotaikos mums nepataisys. — Rytoj.

Su jo žodžiais kažkas pabeldė į geležinius kiemo vartus. Suklusome. Tėvo žingsniai kieme. Ir dar kažkieno žingsniai. Valandėlę tyla ir vėl žingsniai. Ženklas, kad jis ateina ne vienas. Tuojau pat nusiuntėme Albertą viršun, į kamarėlę. Paskui atidarėme duris. Tėvas atsivedė mažąjį Dimitrį.

— Jis šiąnakt miegos čia, — pasakė mums. — Jo namuose prisirinko daug žmonių pabūti su jo mama. Jankai, miegosi su juo mūsų kambary, o aš atsigulsiu į tavo lovą. Papasakok jam, kad žadu jums visiems padaryti riedučius.

— O mama? — paklausė Jankas.

— Ji nepareis.

Berniukas, kurį jis atsivedė, mūsų draugas, vis dar stovėjo tarpdury kaip įkaltas, pamiršęs savo ranką tėvo delne. Ašaros jo akyse tarytum sustingo. Du skaidrūs lašai jo akių kampučiuose tą dieną virto ledu, o ant blakstienų nusėdo šerkšnas, kuris galbūt jau niekados nenutirps. Apsiverkęs vaikas įdūrė akis į Eratutę. Ji tarytum nieko nesuprato ar neparodė supratusi. Jankas priėjo prie jo, paėmė už rankos.

— Eime, — tarė švelniai.

---

*Tiek to (*angl.*).

Nusivedė jį į mūsų tėvų kambarį. Mes taip pat nuėjome gulti. Jie uždarė duris, nusirengė, užgesino šviesą. Išsitiesė dviguléje lovoje. Tačiau Dimitris negalėjo užmigti. Jis drebėjo ir tyliai kūkčiojo, stengdamasis užgniaužti raudą, kad niekas neišgirstų. Drebėjo iš sielvarto, lyg šalčio purtomas. Jankas, pajutęs, kad jis nemiega, taip pat vijo snaudulį šalin. Jei būtų užmigęs, niekad nebūtų sau atleidęs. Tą naktį jo draugas buvo toks nelaimingas, jį purtė šaltis... Nors pro atvirus langus ir pro langinių plyšius dvelkė šiltas spalio nakties vėjokšnis. Vaikams kitose lovose buvo šilta, juos tikriausiai net mušė prakaitas. O šitas berniukas, gulėdamas aukštielninkas, virpėjo kaip epušės lapelis, prispaudęs rankas prie nuogos krūtinės. Jankas pasivertė ant šono, jo pusėn.

— Tau šalta? — paklausė pakuždomis.

Berniukas nieko neatsakė. Jankas ištiesė ranką ir jį apkabino. Priglaudė kojas prie jo kojų. Jų širdys ėmė plakti kaip viena.

— Nurimk, — tarė jam švelniai. — Viskas praėjo...

Jis su užuojauta pabučiavo jį į skruostą, ir nekaltos jo lūpos taip ir liko prie pat berniuko lūpų, lyg būtų norėjęs sušildyti jį savo kvėpavimu ir palengvinti jo skausmą.

O aš, gulėdamas gretimame kambary su tėvu ir Lambiu, ilgai negalėjau sudėti akių. Girdėjau sunkų alsavimą, knarkimą, laikrodžio tiksėjimą prieškambaryje, ir visi tie garsai, susilieję mano ausyse, virto ritmingu, vis stiprėjančiu traukinio bildesiu. Tasai traukinys nešė mane praeitin. Norom nenorom prisiminiau viską, ką pergyvenome per paskutinius mėnesius, nuo tos valandos, kai rami mūsų gyvenimo tėkmė staiga nutrūko ir mus, visai tam nepasiruošusius, įsuko baisių įvykių verpetas.

Tamsoje, kamuojamas nemigos, aš, vaikas, verčiau vieną po kito karo prirašytus puslapius, kol priėjau iki šių sielvartingų dienų, — bet niekas negalėjo pasakyti, kas mūsų dar laukia prieš akis.

Tokia pat graži spalio diena buvo ir prieš metus. Rytas, kai Atėnų kvartaluose vėlei pakvimpa užsibuvusia vasara. Pirmadienis, savaitės pradžia. Mes, vaikai, išėjome į mokyklą. Pusiaukelėje mus užklupo griausmingas, negirdėtas gaudesys. Duslaus gausmo bangos ritosi per stogus ir terasas, per kalvas, stūksančias nuo amžių, šokinėjo per gatves, bildino duris ir širdis...

— Sirenos!..

— Kas tai? — nustebę paklausėme praeivių.

— Lėkit namo! — atsakė jie. — Karas!

Nebuvo kada nei paklausti, nei suprasti, ką reiškia tie žodžiai. Žmonės ėmė blaškytis kaip galvas pametę. Kai kurie sunerimę išpuolė pro duris, motinos išsigandusios šaukė vaikus. Ir mus pagavo baimė. Susiėmėme už rankų ir tekini pasileidome namo. Mano kuprinė ant pečių atsidarė, pabiro pieštukai, plunksnos, išsiliejo rašalas. Buvau besišluostąs rašalą nuo kojų, bet Erato trūktelėjo mane už rankos.

— Eime! — paragino. — Dabar ne laikas!

Ties gatvės kampu mūsų laukė mama. Parsivedė visus namo.

— Niekur neikit! — įspėjo. — Tuoj grįš tėvas.

Laukėme. Žinios ėjo iš lūpų į lūpas. Tie, kurie turėjo radijo imtuvus, pasiklausę pasakojo kitiems, kas dedasi. Auštant italai paskelbė mums karą. Jų ambasadorius dar naktį prisistatė pas mūsų vyriausybės galvą ir iškėlė jam sąlygas,

nederančias su Graikijos reputacija ir jos ilgaamže istorija. „Ne! — nuskambėjo atsakymas, tą valandą atstojantis visos tautos balsą. — Nesutinkame!“ Tačiau, jam dar nedavus šio išdidaus atsakymo, korta jau buvo mesta ir karas prasidėjęs. Jis jau laukė ties mūsų slenksčiu, jau tūnojo mūsų namuose. Naktį italai perėjo Albanijos sieną, ir tuo metu jų divizijos jau žengė mūsų žeme. Jei mums nebūtų pavykę iškart organizuoti pasipriešinimo, per keletą dienų iš Graikijos nieko nebūtų likę. Vos sužinojusi apie karą, sukilo visa šalis, sujudėjo iš pamatų. Visų širdys suplakė vienu ritmu, mintys tekėjo viena vaga. Užmiršę viską, kas mus skyrė — vidinius nesutarimus, politines rietenas, tarpusavio kovą, kuri dabar atrodė tokia nereikšminga, — visi išėjome į gatves. Baimę pakeitė tautos savigarba, kilni narsa. Iš kontorų, iš gamyklų, iš parduotuvių vyrai plūstelėjo į Atėnų centrą. Pagautų entuziazmo žmonių minia it galinga jūra užliejo Santarvės, Konstitucijos ir kitas aikštes, didžiąsias gatves. Ji gaudė nuo pakilių triumfo šūksnių po ministro pirmininko kabineto langais. Žmonių pritarimas tarytum pakėlė jį ant sparnų, įžiebė jo širdy šventą ugnį. Pirmą kartą jis patyrė tokį jausmą. Išėjo į balkoną kartu su karaliumi. Iškėlę rankas, juodu pasveikino žmones.

— Garbė ar gėda? — garsiai paklausė minia.

Ir kažkas kimiu balsu atsakė už visus:

— Garbė! Priešinsimės!.. Kovosime!..

Šią akimirką nuskambėję žodžiai reiškė visuotinę mobilizaciją. Suaidėjo skambios karo dainos. Vyrai galvotrūkčiais metėsi prie tramvajų, autobusų, sunkvežimių, aplipo jų stogus ir langus it bičių spiečiai: jie skubėjo perduoti šaukimą visiems kvartalams, iki pat Falerų ir tolimiausių kalnų ir dar toliau, laivais ir traukiniais, kur tik buvo Graikijos žemė, kur plakė graikų širdys. Jie sveikino viens kitą, mosavo vėliavomis ir marškiniais, jų patosas tą dieną kilo lig debesų. Ir tai buvo netgi ne entuziaz-

mas, ne beatodairiškas drąsos demonstravimas, o kažkas kita, nematyta neregėta. Sakytum sprogo milžiniška statinė ir rūgštus vynas, užliejęs Atėnų gatves, nugirdė žmones, šauniai juos apsvaigino, uždegė jų širdis ir protus. Tą svaigulį žmonės perduodavo kits kitam savo balsu, akimis, siela. Visi netikėtai pasijuto stiprūs, drąsūs. Veržėsi į mūšio lauką, troško kovoti.

Apie vienuoliktą tėvas parėjo namo ir mums visa tai papasakojo.

— Ir aš esu šaukiamas į kariuomenę, — pasakė jis.

Mama pašoko:

— Kur?

— Čia, netoli, į Eleusiną. Nebesu toks jaunas, frontui netinku.

Po kelių mėnesių jam turėjo sukakti trisdešimt aštuoneri, bet jis atrodė daug jaunesnis. O kai apsivilkęs baltais marškiniais, be kaklaraiščio ir be švarko išeidavo su Janku į miestą, galėjai palaikyti jį visai jaunu vaikinu, vyresniuoju Janko broliu, — mat sūnus buvo labai į jį panašus. Be to, tėvas buvo neaukšto ūgio, tamsių banguotų plaukų, o juodos kaip anglis jo akys dažnai taip spindėdavo, kad jis iš tiesų atrodydavo toks pat vaikas kaip mes.

— Tėte, — paklausė Lambis. — Kas nugalės?

Tėvas pataršė vešlius jo plaukus.

— Na, žinoma, mes, sūnau.

— Kodėl? Ar mūsų daugiau kaip italų?

— Ne.

Čia įsiterpė Jankas.

— Jų keturiasdešimt milijonų, mūsų nėra nė aštuonių.

— Tai kaip tada? — vėl paklausė mažylis.

— Nugalėsime, mano berniuk, — nuramino jį tėvas, — graikai visados nugali. Nebijok.

Kitą dieną jis išėjo ir grįžo tik pavakare, su chaki spalvos viršilos uniforma. Išpūtėme akis, lyg pirmąsyk jį maty-

dami. Jis paaiškino, kad kol kas pareis miegoti namo kas antrą naktį, kitas naktis praleis savo dalinyje. Davė nurodymų mamai, ką daryti, kai jo nebus, ypač tuo atveju, jei bus paskelbtas oro pavojus.

— Visi lipkite žemyn į rūsį, po cementine plokšte. O jei tai atsitiks dieną ir visi būsit krūvoj, bėkit į slėptuvę. Nors žmonės šneka, kad Atėnų nebombarduos.

Motina ir teta sunerimo, bet nepratarė nė žodžio. Nenorėjo mūsų gąsdinti. Kaip ir tėvas, — jis tiktai papasakojo mums, ką matė gatvėse, pasidžiaugė žmonių ryžtu. Ir pasakė:

— Greitai nugalėsime.

Per vakarienę pasirodė ir jo brolis, dėdė Nikitas. Jaunesnis už jį dešimt metų, pėstininkų leitenantas. Iš pažiūros daug kuo buvo į jį panašus: taip pat juodbruvas, vidutinio ūgio. Tačiau būdu skyrėsi: Nikitas buvo karštesnio kraujo, turėjo daugiau entuziazmo, bet pasikliauti juo mažiau galėjai. Greit užsidegdavo, jo širdyje liepsnojo kaitri jaunystės ugnis.

— Vidurnaktį pajudėsime, — pasakė jis mums. — Trauksime į frontą.

— Taip greitai? — sulemeno teta ir paglostė jį tarytum mažą vaiką.

— Reikia atstumti italus, priversti juos atsitraukti. Jie jau mūsų šalyje. Dabar visi su jais čia kovoja. Kariuomenė, žmonės... Moterys ant pečių tempia šaudmenis į Pindo kalnus.

Paprastais žodžiais, pats to nesuvokdamas, dėdė kūrė naują Graikijos legendą. Kalbėjo su įkarščiu, kol atėjo laikas kilti. Atsibučiavo su visais. Tėvas tvirtai prispaudė jį prie krūtinės.

— Būk atsargus, — pasakė jam.

Paskui apsigalvojęs pridūrė:

— Vis dėlto ateisiu į stotį.

— Aš taip pat, — tarė teta.

Vidurnaktį prieš išvažiuojant traukiniui jie abu buvo stotyje. Nuėjo tenai nuryti atsisveikinimo ašaros, tačiau stotyje nuotaika pakilo. Iki stoties aikštės ir dar toliau, iki tamsos apgaubtų kvartalų, skriejo džiaugsmingi šūksniai, smagios užstalės dainos. Atrodė, kad kareiviai važiuoja į šventę, — jie linksmai šūkavo pro vagonų langus, atsisveikindami su saviškiais: motinom, žmonom, vaikais, broliais ir seserim, šmaikštavo minėdami karą, sėjo optimizmą ir drąsą. Artimieji, atėję jų išlydėti, neverkė perone, jų širdys nesigniaužė, o jei nuvarvino ašarėlę, tai tik todėl, kad niekad nebuvo regėję tokio herojiškumo. Apsiašarojo ir tėvas.

— Laimingo kelio, Nikitai! Greičiau grįžk!

Iki pat paskutinės akimirkos dainos stelbė traukinio ratų bildesį. Paskui žmonės išsiskirstė iš perono tarytum po Velyknakčio pamaldų. Tėvas ir teta dar nebuvo pasiekę namų, kai naktį perskrodė sirenos. Persigandę pašokome iš lovų, sugužėjome rūsin. Rytą vėl oro pavojus. Dieną — dar sykį. Pajutome, kad mus neša baisingas karo srautas, gramzdindamas vis gilyn ir gilyn. Iš Pirėjo uosto pasipylė vežimai su moterimis ir vaikais. Palikę sudegusius, bombų sugriautus namus, pasiėmę viską, kas liko iš jų turto, jie ieškojo Atėnuose saugios vietelės pasislėpti. Tuo pat metu mus pasiekdavo žinios apie nuostolius ir aukas kituose, mažesniuose miestuose, kurie buvo niekšingai bombarduojami naktimis. Vis daugėjo moterų, nešiojančių gedulą. Tačiau širdys nesugniužo. Negandoms griūte užgriuvus, jos nepasidavė, virto plienu. Ir netrukus įvyko stebuklas. Po keleto dienų italai patyrė triuškinantį pralaimėjimą, atsitraukė, ir mūsų kariuomenė jau kovėsi už Graikijos sienų, pergalingai veržadamasi pirmyn. Ji įžengė į kaimus ir miestus, kur per amžių amžius buvo gyva Graikijos dvasia — kalboje, tikėjime, liaudies papročiuose, kur nedaloma, nepalenkiama Graikija seniai laukė šios išsvajotos

šventos valandos. Šiaurės Epyras kėlėsi iš nebūties. Pergalės ėjo viena po kitos: Koritsa, Ajiji Saranda, Argirokastro, Chimara. O mes visoje šalyje, prilipę prie radijo imtuvų, kiek jų buvo, klausėmės pranešimų apie mūsų kariuomenę, žengiančią pirmyn, apie vis naujus jos žygdarbius. Po kiekvienos pergalės laikraščių pardavėjai puldavo į gatves skelbdami:

— Koritsa jau mūsų!

— Ajiji Saranda išlaisvinta!

— Mūsų kariuomenė Klisuroje!

Tuomet iškeldavom vėliavas pro langus ir bėgdavome į gatves švęsti pergalės. Būdavo, bučiuojamės, kuriame laužus, linksminamės, iki užkimimo dainuojam karo dainas, sukurtas tomis dienomis. Kvartale vykdavo tikra puota. Mes, vaikai, svaičiojom pagauti entuziazmo, nors gerai nenutuokėme, ką gi reiškia kiekviena nauja pergalė. Gana buvo išgirsti, kad mes — maža tauta — nugalėjome, ir žinoti, kad tenai, kur pasiekta pergalė, būta ir saviškio — tėvo, brolio ar dėdės, kuris taip pat kažką padarė, prisidėjo prie to švenčiamo įvykio. Juk mūsų gaunami pašto atvirukai, kuriuose būdavo parašyta: „Kažkur fronte...“, tegalėjo reikšti viena: kažkur, kur buvo pasiekta pergalė. Mažasis Dimitris nedrąsiai pasigirdavo:

— Tenai ir Jakintas.

— Iš kur žinai?

— Ten ir mūsų Filipas, — išdroždavo ir Michalis.

— Na ką gi, duodu galvą nukirsti — ten ir mūsų dėdė. Jis leitenantas, turi būti pirmose gretose.

Mus tarytum manija apsėdo. Kai pergalę jūroje savo didvyriškumu iškovodavo „Papanikoli“ ir „Katsoni“ laivai, neturėdami jokio jūreivio tarp saviškių, kuriuo galėtume pasipuikuoti, sukdavome galvą ieškodami tolimesnių giminaičių, o galų gale išlauždavome juos iš lubų.

— Ten yra mano krikštatėvis. Jis kapitonas.

— Ir mano pusbrolis. Jis leidžia torpedas.

— Kuo jis vardu?

— Nesakysiu. Karinė paslaptis.

— Nedumk akių...

Laimei, mūsų motinos giminė kilusi iš Skiro salos, o dauguma saliečių — jūreiviai. Taigi drąsiai galėjome pūsti miglas, jog turime giminaitį, kad ir tolimą, kiekviename povandeniniame laive ar kreiseryje, kur tik mums prisireikdavo. Mažasis Lambis greit įsidėjo tai į galvą ir, vos tik mūsų kompanija sušnekdavo apie kokį nors graikų karo laivo žygdarbį, tuoj ištempdavo ausį ir slapčiomis paklausdavo:

— O ar tame laive yra koks mūsiškis?

Tuomet, nenorėdamas jo nuvilti, turėdavau ką nors išknisti. Ar bent jau prasimanyti, kad esu girdėjęs apie vieną jaunuolį iš salos, tarnaujantį tame laive, kurį mūsų senelis turėtų pažinoti.

Štai toks buvo šitas karas: jis kėlė mus į puikybę. Visi jautė pareigą jame dalyvauti, padaryti viską, kas nuo tavęs priklauso, kad būtų laimėta galutinė pergalė. Moterys mezgė kareiviams storas palaidines ir kelnes, kad žiemą fronte nepažįstamų vaikinų kūnai ir širdys nesušaltų. Daugel jų savo noru tapo gailestingosiomis seserimis. Narsiai veržėsi į pirmąsias linijas, į fronto ugnį, nenuleisdamos rankų, pakeldamos visus vargus. Neregėta ištvermė... Visų profesijų žmonės nėrėsi iš kailio. Teatruose buvo vaidinami spektakliai, įkvepiantys žmones, sustiprinantys jų dvasią. Dainininkai lankydavosi daliniuose ir karo ligoninėse, žvalino jaunus kareivius savo ugningomis patriotinėmis dainomis. Virpulys eidavo kareiviams per nugaras, kai jie įkvėptu balsu užtraukdavo: „...Graikijos jaunuoliai, rūsčiame kare..." arba „Sudie, te Viešpats tave lydi..." Vaikinai apsiašarodavo, pajusdavo pasididžiavimą. Skambėjo ir kitos, smagios dainos, pajuokiančios italų nesėk-

mes. Kaip tik jie nebūvo pravardžiuojami!.. Ypač buvo šaipomasi iš jų garbėtroškos dučės, kuris tikėjosi per kelias dienas užkariauti Graikiją, o dabar Albanijoje vieną po kitos keitė divizijas ir karo vadus. Tikriausiai joks kitas karas niekados nekėlė tiek smagumo: laikraščiai buvo pilni karikatūrų, plito kalambūrai, anekdotai... Entuziazmo kupiniems žmonėms tai buvo savotiška pramoga.

Tačiau, kad ir ką sakysi, karas vyko. Nelaimės neaplenkė mūsų. Gatvėse jau galėjai pamatyti naujų aukų — suluošintų kareivių, kurie, mūšiuose netekę rankų, kojų, grįžo namo su ramentais arba vežimėliais. Žmonės, praeidami pro juos, sulėtindavo žingsnį ir nuleisdavo akis, bijodami įžeisti juos savo užuojauta, nedrįsdami pareikšti pagarbos, kurios jie nusipelnė. Tai buvo karo didvyriai. Jie sumokėjo brangią kainą ir tikriausiai turėjo ką papasakoti apie savo žygdarbius. Bet buvo ir kiti, tie, kurie niekad negrįš iš fronto, tie, kurie atidavė gyvybę už Graikiją sniegynuose ar narsiai kaudamiesi jūros mūšiuose. Kiekvienas kvartalas, kiekvienas kaimas jau turėjo savo aukų. Karo be žuvusiųjų nebūna. Tačiau kad ir lauki nelaimės, kad ir žinai, jog ji neišvengiama, visuomet jos ištiktas nustėrsti, lyg kas iš pasalų tau būtų įsmeigęs peilį. Pamenu, kaip vieną dieną mūsų kvartale pasirodė nepažįstamas karininkas ir pabeldė į ponios Martos duris. Jis, parodydamas pagarbą, pats atnešė jai laišką iš štabo. Ponia Marta, jį pamačiusi, nė durų neatidarė. Iškart suprato, kokią žinią jis atnešė. Žuvo Filipas, jos vyriausias sūnus. Ji susmuko žemėn be sąmonės. Michaliui jau nebereikėjo girtis, kad jo brolis ten, kur mušamas priešas. Savo drąsą jis įrodė vienukart visam laikui, be išlygų paaukodamas viską, ką turėjo. Dabar jo brolis tegalėjo didžiuotis jo mirtim. Kartus džiaugsmas. Mes, jo draugai, jam girdint jau nebesigirdavome saviškiais, kovojančiais fronte. Antra vertus, jis dabar buvo pranašesnis už mus. Jau pirmąjį sekmadienį per pamaldas,

baigiantis mišioms, popas, atsistojęs prieš ikonostasą, perskaitė visiems tikintiesiems pranešimą apie jų parapijiečio žūtį. Ponia Marta buvo bažnyčioje, stovėjo suakmenėjusi, lyg jau susitaikiusi su savo skausmu. O šalia jos — Michalis, be ašarėlės akyse. Popas pasakė keletą užuojautos žodžių, išreiškė savo pagarbą jaunuoliui, kritusiam fronte, ir paskyrė jo motinai bažnyčioje garbingą vietą. Net pats nulipo laipteliais ir palydėjo ją tenai. O po pamaldų visi tikintieji, pažįstami ir nepažįstami, ėjo prie nelaimės ištiktos motinos pareikšti jai užuojautos. O šalia jos stovėjo Michalis, kuriam taip pat teko dalis pagarbos, ir jaunas dvasininkas, rankoje laikantis lempelę, kurios liepsna simbolizavo žuvusio vaikino sielą. Priėjo prie jos ir teta Sofija, padavė ranką. Tokią pat šaltą kaip žuvusiojo motinos. Jai suspaudė širdį. Kas žino, kokie prisiminimai ją užplūdo...

Kas žino, kokius prisiminimus tetai kėlė šitas karas... Kad ir ką sakysi, nors laikai mainosi, karai iš esmės lieka tie patys. Skiriasi gal tik įvykių raida, aplinkybės. O visa kita kartojasi: vaikinai išeina į karą, vieni grįžta, kiti ne, vienų kaulai dūlėja žemėje, kitų akis išdegina ašaros, gyvenimai lieka sugriauti. Kančia nesikeičia kaip mados. Kai žūsta žmogus, jo artimųjų širdys visais laikais išgyvena tą patį — plyšta iš skausmo. „O, kad daugiau niekad nesiautėtų karai..." — vis kartojo ir kartojo sau teta, net ir džiaugsmo valandomis, kai gaudėme naujienas apie mūsų kariuomenės pergales, jos žengimą pirmyn. Ji, regis, kažko bijojo. Patirtis ir prisiminimai, kuriuos ji saugojo giliai širdyje, neleido jai kartu su visais švęsti pergalių. Jinai žvelgė į tai, kas dedasi, lyg per kažkokią užtvarą, visa nutirpusi. Kiekvienas dabarties įvykis grąžindavo ją praeitin, primindavo anksčiau išgyventus panašius įvykius ir, galimas daiktas, duodavo nuspėti jai ateitį. Ji neužmiršo praeities ir bijojo. Tai buvo jai nebe pirmas kartas.

Maždaug prieš dvidešimt metų, per praėjusį karą, taip pat iš pradžių viskas klojosi puikiai. Mūsų kariuomenė sėkmingai žygiavo pirmyn, žmonės užnugaryje džiūgavo, šventė pergales. Panašiai kaip dabar. Tik tuomet priešai buvo turkai, kovos laukas — Mažoji Azija. Jau minėjome, kad aplinkybės ne visada būna tos pačios. Teta, mėlynakė mergaitė auksinėm bangom krintančiais plaukais, tuomet išlydėjo į karą savo sužadėtinį Angelą. Jis buvo jaunesnis už ją septyneriais metais, bet amžiaus skirtumo nepastebėdavai. Taip pat buvo mėlynakis — tiko jai į porą. Gražus. Akys skaidrios kaip saulės užlieta jūra, plaukai kaip tvyksantys spinduliai, oda rausva it rožės žiedlapiai. Efebo grožis, beveik moteriškas grakštumas. Dvidešimt trejų metų jaunuolis, nors atrodė vos aštuoniolikos. Tačiau elgėsi kaip vyras. Apsvaigintas mūsų kariuomenės triumfo, jis savanoriu išėjo į karą, nelaukęs, kol pašauks jo bendraamžius. Širdis jį šaukė. Patetiškuose laiškuose, kuriuos siuntė iš fronto, jis pasakodavo apie savo atliktus žygdarbius, pavyzdžiui, kaip kartą vidury dienos pats vienas, persirengęs turku, slapčia užlipo į minaretą turgaus aikštėje ir iškabino ten mėlyną baltą graikų vėliavą. Žiopliai turkai apačioje neteko žado, pametė prekes ant grindinio ir dėjo į kojas. Tokių žygių Angelas atliko ne vieną. Sakytum žaidė su karu. Jis, be kita ko, buvo trimitininkas ir su džiaugsmu skelbdavo pergales. Tačiau kerštingoji karo moira staiga viską apvertė aukštyn kojom.

Mūsų kariuomenei žygiuojant tiesiai Ankaros link, sąjungininkai mus išdavė. Turkai išdrąsėjo, sukilo tarytum tvanas. Graikų kariuomenė liko atkirsta Turkijos vidury. Ji pradėjo trauktis Egėjo jūros pakrantėn. O turkai tykojo, suaudrinti, trokšdami keršto. Mūsiškiai išsimušė iš jėgų, išsisklaidė, kiekvienas gelbėjosi kaip galėdamas. Subyrėjo ir Angelo dalinys. Traukiantis iš jo nieko nebeliko. Vieną rytą, atsikėlę, netoli Afiono Karachisaro jis su dviem dali-

nio draugais sutūpė nendrėse prie upės atlikti savo reikalų. Šalia gurgėjo vanduo, šlameno šiugždėjo siūbuojamos nendrės. Kur tau išgirsi per tą nepaliaujamą gamtos lalesį artėjant pavojų, priešų žingsnius! Taip juos ir užklupo nendrėse šešių turkų būrys. Pasislėpė, prigludo prie žemės ir vogčia stebėjo tupinčius mūsiškius. O kai Angelas atsistojęs movėsi kelnes, vienas turkas sustaugė ir visi puolė pirmyn. Sučiupo visus tris vaikinus, surišo juos ir tempė nusmukusiom kelnėm apie porą mylių iki mulų pašiūrės vidury lauko. Priešais pašiūrę stovėjo kalvė, už jos — arklidė ir kluonas. Pirmasis turkas, seržantas, davė įsakymus, o kiti juos paklusniai vykdė. Tas suskretęs žmogėnas dvokė prakaitu, purvu, atrūgom, tabaku ir salepu. Matyt, buvo persiritęs per keturiasdešimt, bent jau atrodė tokio amžiaus. Viskas ant jo tarytum kabojo: atvėpusios lūpos, dvigubas pagurklis, nudribę skruostai, maišeliai po akimis, atsikišęs pilvas. Visas jo gyvenimas — viena smagybė. Jis buvo iš Turkijos gilumos, iš Anatolijos, tarnavo vienoje Stambulo pirtyje. Kiaurą dieną vandeny ir garuose nuogutėlis, tik su rankšluosčiu per juosmenį, trindavo vyrukus, atėjusius išsimaudyti, masažuodavo, maigydavo jiems šlaunis, atseit dirbdavo savo darbą. Ypač jis būdavo paslaugus kilmingiems jaunuoliams ar riebuiliams baltaodžiams berniukams, pašų globotiniams, — rūpestingai juos nuskusdavo, iškvėpindavo nardu jų pažastis ir papilvę, kur kūnas labiausiai prakaituoja, ir jį apimdavo geismas. Dabar jis žiūrėjo į trimitininką, ir jam blausėsi akys. Atrodė jis jam gražus it pasaka. Įsakė savo kareiviams pasiimti kitus du belaisvius ir dingti iš akių; tegu tik vienas pasilieka lauke budėti, maža kas... Angelas ėmė šaukti, grasinti... niekas nepadėjo. Liko vienas pašiūrėje su savo budeliu. Nuo tos valandos dalinio draugai daugiau jo nematė. Daug vyrų grįžo iš Turkijos. Teisybė, be sveikatos, suvargę, nelaimingi, tačiau prisikasė iki jūros, rado laivą,

sugrįžo. O iš jo nei laiško, nei jokio gyvybės ženklo. Dingo kaip į vandenį. Vienas iš dviejų jo dalinio draugų, patyręs kartu su juo tą nuotykį, susirado tetą Sofiją ir papasakojo jai tiek, kiek derėjo pasakoti jaunai merginai. Ji apsiverkė, bet nepalaidojo vilčių. Vis laukė. Nenorėjo susitaikyti su mintim, kad jos vaikinas gali negrįžti. Taip troško, kad jis sugrįžtų. Taip mylėjo akis, kuriose, užlieta saulės, spindėjo jo sielos jūra. Ir vis laukė. Nė girdėti nenorėjo apie vedybas su kitu. Saugojo kraitį jam. Prabėgo daug metų. Ir štai kartą vienas žmogus papasakojo kažkur Turkijoje sutikęs Angelą su išdeginta ant veido žyme, panašia į įdagą, kuriuo būdavo ženklinami kariuomenės arkliai. Kas jam atsitiko, iš kur toji žymė, Angelas jam nepasakė ir apskritai neprisipažino, kad tai jis. Gal jis dingo savo noru?

Bėgo metai, teta liko netekėjusi. Oriai susitaikė su savo lemtimi. Pradėjo dalinti savo kraitį jaunamartėms. Dosniai apdovanojo mūsų motiną, savo sūnėno žmoną. Ir apsigyveno pas mus — artimesnių žmonių neturėjo.

Ji nuolatos viską prisimindavo, neleido užgyti žaizdai savo širdy. O jei ir būtų norėjusi viską užmiršti, prasidėjo šitas karas ir vėl prikėlė praeitį. Jau minėjome, kad visų karų pasekmės vienodos, gal kiek skiriasi tik jų pobūdis. Be žinios dingęs vaikinas visados bus dingęs vaikinas, ir tiek. Aplinkybės čia neturi jokios reikšmės. Svarbu tik tai, kad pragaišo jam ir jo artimiesiems skirtas gyvenimas. Liko griuvėsiai... Neduok Dieve, kad mus ištiktų dar blogesnė dalia...

Teta neprašovė pro šalį. Mus užgriuvo nesėkmės, viskas ėjo blogyn. Pavasarį mus Makedonijoje sumušė Vokietija, kuri, peržengusi mūsų sienas, atėjo į pagalbą karą pralaiminčiai Italijai. Prie jų prisijungė ir Bulgarija, nenuleidžianti akių nuo Egėjo. Trys uraganai šėlo virš mūsų galvų. Kur tau atsilaikys prieš juos Graikija! Kovojo prie visų sie-

nų, išseko... Tūkstančiai aukų. Pralaužti frontai. Mūsų kariuomenė atsitraukė. Kaip upės ėmė plūsti į Graikiją vokiečiai, bulgarai, italai, apsupo mus iš visų pusių. Šiauriniuose rajonuose prasidėjo panika, žmonės bėgo į pietus, tikėdamiesi kur nors rasti ramią užuoglaudą. Bergždžios viltys. Mūsų kariuomenė buvo sumušta. Ministras pirmininkas, ką tik atėjęs į valdžią, nusižudė. Karalius pabėgo į Kretą su kariuomenės likučiais. Pirmieji iš šalies pasitraukė svetimšaliai: anglai, indai, australai, airiai, kurie buvo atvykę kariauti petis petin su mumis. Bet dar daug jų liko. Slapstėsi tai čia, tai ten. Viskas taip greitai apsivertė aukštyn kojom. Lyg dangui plyšus būtų prapliupusi liūtis. Sapnas išnyko kaip dūmas. Po triumfo — pralaimėjimas. Prasidėjo kančia, Graikijos Didžioji savaitė. Kelias į Golgotą. Užgriuvo sielvarto debesis. Žmonės užtilo it žemę pardavę.

Kas gali užmiršti tą dieną, kai vokiečiai įžengė į Atėnus? Tuščios gatvės. Viskas uždaryta — durys, langinės. Prigludę prie užvertų langų, girdėjome, kaip jie žygiuoja traukdami dainas, ir vogčia stebėjome juos pro plyšius. Sukandome dantis.

— Suvyniokite vėliavą, — pasakė teta Sofija. — Ir paslėpkite skrynioje.

— Jie ilgai neužsibus, — pareiškė tėvas, jau be uniformos. — Mes atkursime kariuomenę. Pulsime į didelę kontrataką. Mūsų laivynas liko sveikas. Be to, neužmirškite Rusijos. Pamatysite, ji juos sudoros.

Jis kalbėjo su mumis taip, lyg visi jau būtume suaugę, pribrendę tokiam pokalbiui. Norėjo padrąsinti mus, įkvėpti vilties, o gal tikėjosi, kad tie žodžiai sustiprins jį patį. Nuo tos dienos praėjo daug mėnesių...

3. 1051

TREČIAS SKYRIUS

Visa tai, ką pasakojau, aš nuolatos pergyvendavau iš naujo. Bet koks įvykis, nuo kurio apmirdavome iš baimės ar skausmo, tapdavo dingstim vėl mintimis perbėgti mūsų gyvenimą nuo pat pirmosios karo dienos iki tos akimirkos. Rausiausi atminty, lyginau dabartį su praeitim ir piešiau ateitį tokią, kokią norėjau ją matyti. Kiti aplink mane darė tą patį. Mūsų gyvenimas jau buvo padalintas pusiau: į laiką prieš karą ir karo metą.

Kamuojamas minčių, užmigau vėlai, prieš auštant. Pabudau kartu su kitais. Dimitris, pasilikęs pas mus pusryčiauti, buvo tylus. Pratarė vos keletą žodžių. Jo išplėstos akys rodė, kad jis naktį praleido be miego. Ir Jankas, kuris pats juo rūpinosi, maldaujamai prašė jo išgerti pieną, suvalgyti bent porą kąsnelių, taip pat kiaurą naktį nebuvo sudėjęs bluosto. Gražios vaikų draugystės — nuoširdžios, tvirtos. Ir kitomis dienomis Jankas neišleido Dimitrio iš akių. Rytais nuo durų pašaukdavo jį, pakviesdavo kartu eiti į mokyklą, vėliau — žaisti. Stengėsi kaip įmanydamas bent kiek apmalšinti jo sielvartą dėl sušaudyto brolio. Tačiau ar yra kas amžina šiame pasauly? Pradėjo pasimiršti ir Jakinto mirtis. Mus įsuko kiti įvykiai. Vis labiau trūko maisto produktų, mirė žmonės, kvartaluose stovėjo sargybiniai, iš provincijos mus pasiekdavo naujos žinios apie žudynes ir sudegintus kaimus, apie partizanus, traukiančius į kalnus. Be to, vaikai lieka vaikais. Jiems gana poros kąsnelių duonos, ir jie vėl smagūs, nori žaisti. O bėdai iš-

tikus, pavojaus valandą, kažkokio vidinio pasipriešinimo, instinkto stumiami, jie dar labiau kabinasi į gyvenimą.

Taigi kvartalas dūzgė nuo vaikų, lyg nuo kokio bičių spiečiaus. Žaidėme sviediniu, kauliukais, ėjome lenktynių, vaizdavome statulas — Didįjį Aleksandrą, Švenčiausiąją Mergelę, Atanasiją Djaką. Ir kuo didesnis buvo pavojus, kuo labiau mums grasino badas ir mirtis, tuo labiau siausdavome, tuo labiau tryškome gyvenimu. Kvartale mums buvo per ankšta. Ieškojome didesnės erdvės. Laipiojome po aplinkines kalvas, po Pniką, Filopapą, Akropolio papėdę. Ramios kalvų bangos, kurios atsiveria prieš akis nuo Partenono laiptų, kliudo tylius kvartalus ir siekia senas Keramiko kapines, tapdavo mūsų nuosavybe, mūsų jūra. Nuo aukštos Filopapo viršūnės leidome aitvarus, kiekvienas nėrėsi iš kailio, kad jo aitvaras pakiltų į dangų aukščiau už kitus. Kartais ieškodavome medžiuose paukščių lizdų, deginome pušų šakas aplipusius vikšrus. O jei netikėtai užsiliepsnodavo pušys, visi puldavome gesinti ugnies, kad dūmai neišduotų mūsų ir neužkluptų koks sargas. Juk dėl to kitą kartą mums galėjo būti uždrausta lipti čionai. Bijojome netekti kalvų. Čia vykdavo patys nuostabiausi mūsų žaidimai, čia svajojome, čia gyvenome. O kai pavargdavome nuo lakstymo ir apsipildavome prakaitu, visi susėsdavome kur nors aukštai, pievoje ant kalvos, ir grožėdavomės Atėnais, kurie anksčiau ar vėliau vėl bus mūsų. Tikėjome tuo. Baigsis toji karti vergija, mes suaugsime kiek reikia, ir jau niekas netrukdys mums pasiekti tai, ką kiekvienas manėme pasieksiąs gyvenime. Kūrėme planus, kalbėjome be atvangos... Viską užmiršdavome. Kol ten, viršuje, ant plikų kalvų, nudažytų rausvais ir violetiniais saulės atšvaitais, mus apgaubdavo sutemos ir mums pasigirsdavo, kad vakaro vėjas atneša per rūką mus šaukiančių motinų balsų aidą. Tada lipdavome žemyn, namo. Kalvas užleisdavome kitiems. Įsimylėjėlių porelėms, kurios vos

sutemus ateidavo čia atsiduoti meilei, nelaimingoms užguitoms būtybėms, kurios atslinkdavo čia miegoti urvuose, čigonui Jordaniui, kuris per dienas su savo meška vaikštinėdavo po kvartalus, o čia turėjo įsitaisęs būstą urve, kurį vadino Sokrato vienute.

Motina apibardavo mus, kad bastomės nežinia kur. Tėvas švelniai ją ramindavo:

— Leisk vaikams gyventi. Nedrausk jų.

Tėvas buvo tikras mūsų draugas. Prisidėdavo prie mūsų žaidimų. Darydavo mums aitvarus, karpydavo iš kartono šešėlių teatro figūras, kai statydavome kieme spektaklius, sumeistraudavo riedučius: ratukų jiems gaudavome sendaikčių krautuvėje, o lenteles susipjaudavome patys. Net asfaltas švilpdavo, kai įsibėgėję leisdavomės nuo Akropolio iki tilto, kuriuo traukinys važiuoja į Pirėją. Dešimt—penkiolika, gal net dvidešimt porų riedučių. Pasaulio pabaiga! Lėkdami su riedučiais užmiršdavome ir okupaciją, ir karą. Tačiau labiausiai mus svaigino, daugiausia džiaugsmo visuomet suteikdavo kalvos. Ypač kai iš tolimesnių kvartalų, iš Kukakio arba Petralono, subėgdavo būriai vaikų, kuriuos laikydavome plėšikais ar piratais, atėjusiais užkariauti mūsų žemės. Tuomet įsitvirtindavom už uolų ar kokioje daubelėje ir prasidėdavo žiaurus akmenų mūšis. Priešai griebdavosi to paties: brustveras ir akmenų lietus. Mūšis trukdavo, kol iš galvų imdavo bėgti kraujas ir viena pusė ryždavosi pulti atakon. Tada priešai pabėgdavo, būdavo išvyti. Dažniausiai nugalėtojais tapdavome mes; atsivesdavome vaikų iš Tesėjo kvartalo ir mūsų būdavo jau penkiasdešimt—šešiasdešimt. Taigi išlaikydavom kalvas savo rankose ištisas savaites, ištisus mėnesius. Vaikai iš kitų kvartalų nedrįsdavo nė prisiartinti. Po kiekvieno sėkmingo mūšio susirinkdavome ant laiptelių, iškirstų senojo Pniko šlaite, ir išrinkdavome komitetą, kuris turėjo mums vadovauti. Jasonas, visuomet pirmaujantis akmenų kauty-

nėse, su daugiausia gumbų ant kaktos, labiausiai tiko į vadus. Paskui ėjo Aleka, kuri savo drąsa pranoko daugelį berniūkščių. Ji buvo antroji kandidatė. Jankas, Michalis, Jasonas ragino mus rinkti ją. Sakė, kad ji to nusipelniusi, nes nors buvo mergaitė, elgėsi kaip berniukas. Ji valandų valandas nesirodydavo namuose. Jos tėvas, aliejaus pirklys, dažnai išvažiuodavo į Mitilenę, o pamotės ji neklausydavo — kad ir kiek toji laidė gerklę, Alekai buvo nei šilta, nei šalta. Ji išsivesdavo ir savo brolį Fanį, kad galėtų pasiteisinti tėvui, kai jis parvažiuos, ir į namus dažnai grįždavo tik temstant. Ji mėgo siausti su berniukais, žaisti partizanus kalvose, mėgo azartą, jai patiko vadovauti ir jausti, kad didesnieji berniukai sukasi apie ją, kad jiems blizga akys į ją žiūrint. Palyginus su visais tais nuotykiais, ką reiškė tėvo lazda, kuri laukė jos kas kartą, kai jis grįždavo iš kelionės. Ji jau buvo su tuo susitaikiusi, žinojo, kas jai gresia, ir nesipriešindavo. Sunku jai buvo ištverti tik laisvės suvaržymą — paskui, kol tėvas būdavo Atėnuose, ją įkalindavo namuose, už uždarų durų ir langinių. Tai buvo kančia. Ji mėtydavo pro langinių plyšius sulankstytus laiškelius, o didesnieji berniukai — Jasonas, Jankas ar kuris kitas, eidami pro šalį, juos surinkdavo. „Jis išvažiuoja penktadienį (ar kokią kitą dieną)“, — rašydavo jiems Aleka. Tai reiškė, kad nuo tos dienos ji vėl bus su jais, pirmutinė visuose žaidimuose. Vos tėvas išvažiuodavo, ji negaišdama sprukdavo pro duris. Veltui pamotė šaukdavo:

— Pamatysi, vieną dieną grįši su pilvu. Juk tu jau moteris!

Ji nerimavo ne veltui. Keturiolikos metų Aleka buvo jau subrendusi, išsišovusiom krūtim. Jei ir nebuvo ypatingai graži, jos gyvumas, degantis veidas viliote viliojo. Su savo ilgais plaukais, veik visados taršomais vėjo, ji panėšėjo į žirgą, kuris kviečia lėkti šuoliais. Vyresnieji berniukai ganė ją akimis. Ji buvo pirmoji, pažadinusi jų aistras. Ale-

ka jautė tai ir, vedama neklystančio moters instinkto, leido suktis apie ją visiems iš eilės, kad neišardytų kompanijos, be to, gal iš slaptos baimės, iš neaiškios nuojautos to, kas prasidės praėjus paauglystei, stengėsi kuo ilgiau išsaugoti mūsų visų nerūpestingos vaikystės tyrumą. Iš tiesų, Aleka, ar tu kada supratai, kokius miglotus troškimus žadinai mano širdy?..

Vieną naktį staiga pašokome iš miego. Buvo dvi valandos. Mus pažadino kulkų švilpesys. Nedegę šviesos, puolėme prie langų.

— Ką darot! — sušuko tėvas. — Saugokitės kulkų! Gulkit ant grindų.

Paklusome.

Kartu su kulkų švilpesiu iš gatvės sklido kažkokie duslūs garsai ir juoko pliūpsniai. Atrodė, kad ant grindinio krinta ir dūžta čerpės. Pora kulkų sušvilpė virš mūsų stogų ir kažką suskaldė.

— Statulas daužo! — susijaudinusi sulemeno Erato.

Ji neapsiriko. Rytą neberadome molinių statulų, puošusių namų stogus. Liko tik keletas postamentų, o statulų nuolaužos — sudaužytos kojos su sandalais, lengvi senoviniai chitonai, grakščios rankos, galvos — gulėjo ant šaligatvio. Kaip gaila... Tos statulos, dailūs antikos dievai su arfomis, lankais ir ietimis ant stogų krašto, kaip ir gulbės su liūtais abipus dvivėrių kiemo vartų, ne tik puošė mūsų senus namus, — jie sudarė neatskiriamą mūsų kvartalo dalį, priklausė gyvam jo pasauliui, tai buvo būtybės su siela, gyvenančios tarp mūsų, mums palankūs dievai, mūsų globėjai. Kai išvydome statulų duženas, kažkas sudužo ir mūsų širdyse.

— Blogas ženklas, — pareiškė ponia Todora, kaimynė, kuri viskam rasdavo paaiškinimą. — Daug bėdų mus užgrius...

— Kas gi jas sudaužė? — paklausė žydukas Ruvimas.

Atsakymas buvo aiškus. Kas gi kitas, jei ne tie, kurie galėjo su niekuo nesiskaityti ir apgirtę šaudyti kur papuola. Atklydėliai, užkariautojai. O gal ir mūsiškiai iš tuo metu susikūrusių Saugumo batalionų.

— O tu tiki, kad mus gali užgriūti daug bėdų? — vėl paklausė Ruvimas mūsų sesers, kuri tą valandėlę stovėjo prie nuolaužų krūvos.

— Ką gali žinoti, — atsiduso ji ir nubėgo, lyg ją staiga būtų apėmusi baimė.

Dimitris rado sveiką Artemidės galvą ir pasiėmė ją. Kiti vaikai rinko statulų gabalėlius. Visiems mums įstrigo į galvas gerosios kaimynės žodžiai: „Blogas ženklas“.

Gal iš tiesų naivios bemokslių moteriškių pranašystės išsipildo, o gal tai grynas atsitiktinumas, tačiau viena po kitos prasidėjo nelaimės. Vokiečiai davė įsakymą visiems žydams kas savaitę susirinkti į sinagogas. Mūsų kvartale jų buvo daug. Šalia mūsų buvo turgus, kelios parduotuvės ir dvi sinagogos. Žydai susirinko Tesėjo aikštėje. Jie susirimo. Tas įsakymas — blogas ženklas. Ponas Jokūbas, žydas, kuris pusrūsyje taisydavo batus, pradėjo šnekėti, kad Ruvimas — ne jo vaikas, kaip ir ne jo žmonos, kad jie vieną šaltą žiemos naktį rado kūdikį ir pasigailėję jį priglaudė. Tas jo šnekas nugirdo pats vaikas ir nustėro.

— Kodėl taip šneki, tėveli?

— Nesijaudink, mano berniuk, nesijaudink. Argi mudu su mama tavęs nemylime? Ar turi kuo skųstis?

Nutilo vaikas, ką jam beliko sakyti? Tie, kuriuos laikė tėvais, visada rūpinosi juo kaip įmanydami. Meilės jam netrūko. Jis nubėgo pas savo kaimynę Esterą, dešimties metų mergaitę, taip pat žydę. Juodu buvo neišskiriami draugai. Papasakojo jai apie pokalbį su tėvu. Mergaitės akis aptraukė ašaros.

— Man nesvarbu, — pagaliau pasakė ji, — ar tu jų sūnus, ar ne...

Ji pavaišino Ruvimą razinomis, kurias laikė suspaudusi delne. Jie pašnekėjo ir apie kitus dalykus. Apie taiką, kuri sugrįš, apie tas dienas, kai nebereikės prisistatyti kas savaitę, kai galės keliauti kur nori, gyventi be baimės. Kada pagaliau ateis tas nerūpestingas laikas, kada jis vėl grįš?.. Gal tas laikas buvo ir čia pat, bet juodviem jis atrodė lyg tolimas, nepasiekiamas sapnas, — juk diena iš dienos viskas ėjo blogyn. Netrukus dingo maisto produktai. Krautuvėje su kortele tegalėjai gauti makaronų, truputį pupų, lašą aliejaus. Darėsi sunku gauti duonos. Už kalvų, pabėgėlių barakuose, atsirado juodasis turgus. Auksinę grandinėlę galėjai išsikeisti į dvi porcijas avinžirnių, gerą eilutę — į pusmaišį miltų. Kol turėjai ką keisti... Gatvėse padaugėjo skurdžių, elgetų, jų gailūs šauksmai: „Aš alkanas!“ — draskė širdis.

Tėvas atsivežė iš kaimo ožką. Tomis pačiomis dienomis ir vienas mūsų giminaitis iš Aukštutinės Ljosos įtaisė mums antrąją. Taip mūsų sode netikėtai atsirado dvi ožkos. Pieno per akis. Gėrėme jį rytą vakarą, pamylėdavome ir bičiulį, užsukusį į svečius. Tik Albertas negėrė. Jo skrandis nevirškindavo pieno: matyt, todėl, kad ištisas dienas jis nejudėdamas gulėjo savo kamaraitėje. Mums buvo jo gaila.

— Kaip tau padėti? — teiraudavosi tėvas, kai pakviesdavome Albertą apačion, pas mus.

Kartą jis atsakė vienu graikišku žodžiu, kurį žinojo:

— Šviesos...

Visi supratome, ko jis ilgisi. Regėti šviesą, saulėtekius ir saulėlydžius, žvaigždes, įsižiebiančias nakčiai nusileidus, saulės spindulius, miglą, — visus tuos ženklus, kuriuos matydamas jauti, kad bėga laikas, kad gyvenimas ne vien nuolatinė aklina tamsa. Jei būtų koks plyšys, galėtum bent jau mėgautis šviesa, pasisemti ištvermės, vilties. Kitą dieną tėvas užlipo į pastogę ir greitomis padarė mažutį, dviejų čerpių pločio langelį, kad Albertas iš savo slėptuvės ma-

tytų dangų. Albertas pradžiugo. Priglusdavo veidu prie langelio, gyvendamas bėgančiomis valandomis, džiaugdamasis laiko kaita. Atkuto, tarytum jo gyvenimas būtų įėjęs į savo vėžes. Tačiau bėgo dienos, bėgo savaitės, o jis it žiurkė tūnojo savo urve, lyg jį visi būtų užmiršę, išbraukę iš atminties. Netgi dėdė Nikitas, kuris buvo apsiėmęs jį globoti ir rūpinosi jo pabėgimu, jau seniai nesirodė mūsų namuose. Pagaliau vieną naktį prieš pat komendanto valandą jis atėjo. Atsivedė ir draugą, keleriais metais už jį vyresnį. Tai buvo aukštas, tvirtas, barzdotas vyrukas, pasistatęs lietpalčio apykaklę, su skrybėle. Tėvas iškart suprato, kad tai partizanas. Dėdė jį pristatė:

— Damjanas. Kovos draugas.

Paskui maldaujamai pažiūrėjo į mamą.

— Paklok jam ant grindų. Tegu permiega čia šiąnakt.

Mama norėjo kažką sakyti, prieštarauti. Bet dėdė užbėgo jai už akių:

— Rytą, vos išaušus, išeis.

— Jei kas, mums teks atmokėti už du, — pasakė jam tyliai mama.

— Nebijok.

Dėdė įtikino ją. Jis mokėjo švelniai įkalbėti. Tačiau mama veltui paklojo patalą. Dėdė ir jo bičiulis negulė iki pat aušros, kartu su jais prasėdėjo ir tėvas. Jie pasakojo jam, pasakojo, o jis susižavėjęs klausėsi lyg apkerėtas. Pasakojo apie didelį slaptą pasipriešinimą, apie sabotažą, apie pabėgimus, apie kovojančią Graikiją, kuri paralyžiuos okupantą ir priartins išlaisvinimo valandą. Ko tik jie jam neprikalbėjo... Mama kur buvus, kur nebuvus išlipdavo iš lovos, vogčia pasiklausydavo, apimta nerimo, kad tik jie neįtrauktų tėvo į savo veiklą, ir pasirodydavo duryse.

— Eik miegoti, — paragindavo jį. — Rytą tau reikia į kontorą.

Kelis kartus ji nesėkmingai mėgino jį nuvilioti. O abu

vyrai buvo tokie užsispyrę, kad iki aušros įtikino tėvą padėti jų organizacijai. Jo darbas turėjo būti iš sutartos vietos slapta nešioti ginklus namo, o iš čia jie bus paimti ir išdalinti žmonėms. Jie susitarė, kur jam bus paliekami ginklai. Duobėse archeologinių kasinėjimų vietoje, už Tesėjo aikštės. Tą naktį tėvas nieko nesakė mamai. Pabijojo jos nuomonės. Iš didelės meilės ir iš baimės jinai, ko gero, būtų išvadinusi jį bepročiu, lengvabūdžiu. Juk moterys į daugelį dalykų žvelgia kitomis akimis. Vyrai tokiomis aplinkybėmis jaučia pareigą būti drąsūs, padaryti dėl tėvynės viską, ką gali. Jis tikėjosi kaip nors viską jai ramiai paaiškinti, gal net kiek apgauti, įtikinti, jog pavojaus nesą. Ginklai pateksią į namus taip, kad niekas nė neįtarsiąs. Tėvas paprašė Janko ir manęs padėti jam. Kartą sutemus jis pasiėmė mus į kasinėjimų vietą, kai ten nebebuvo žmonių. Parodė tuščias duobes, kur purviname lietaus vandeny augo žolė, ir atskleidė mums paslaptį.

— Jūs, vaikai, nešiosite iš čia man ginklus. Ateisite pasipjauti žolės ožkoms, o maišuose paslėpsite ir ginklus, kuriuos čia rasite. Nebijokit, jie bus neužtaisyti. Sutarta?

Gal todėl, kad nesuvokėme pavojaus, gal mūsų savimeilę paglostė tai, kad mums pasitaikė proga įeiti į istoriją, nors ta garbė paprastai tenka tik suaugusiems, o gal tiesiog iš meilės tėvui sutikome jam padėti.

— Būk ramus, tėveli.

Mes padavėme jam ranką. Bet dar reikėjo duoti priesaiką. Visa operacijos sėkmė priklausė nuo to, kaip mudu laikysime liežuvį už dantų. Jei mums išsprūs bent žodelis, visi atsidursime pavojuje. Jis nusivedė mus į bizantinę Šventų Apaštalų bažnytėlę, kuri buvo ten pat, tarp senienų. Joje tvyrojo prieblanda, nedegė nė viena lempelė, jose nebuvo aliejaus. Tik keli paskutiniai sėdančios saulės atšvaitai, raudonai nudažę langus, krito ant ikonostaso, bet ir jie jau blėso užleisdami vietą visiškai tamsai. Įsivieš-

patavo dievobaiminga atmosfera. Nedrįsome nė lūpų praverti. Tėvas išvarvino iš kažkieno palikto butelio porą paskutinių lašų aliejaus ir uždegė lempelę prieš Kristaus paveikslą ikonostase. Paskui nuleido ją žemiau, apšviesdamas mūsų veidus. Paėmė Evangeliją ir, laikydamas ją prieš mus, pasakė:

— Uždėkite ranką ant viršaus ir prisiekite tylėti kaip žemė.

— Tylėsim kaip žemė, tėveli.

Jis, staiga pasilenkęs, pabučiavo mus į kaktą.

— Jūs jau vyrai.

Nuo jo žodžių pasikėlėme į puikybę. Kai grįžome namo, tėvas papasakojo viską mamai. Ji supyko. Juodu užsidarė savo kambaryje.

— Ką tu padarei, — užsipuolė tėvą mama. — Vaikai dar maži. Reikia juos laikyti kuo toliau nuo viso šito, vaikai...

— Betgi vaikams tai bus savotiškas žaidimas. Jiems bus smagu.

Viską už durų girdėjome, bet mums nerūpėjo tėvo pasiteisinimai. Pakako, jog mums buvo parodytas pasitikėjimas ir leista dalyvauti šiame šventame žygyje, jog mes pagal savo jėgas prisidėsime prie to, kad greičiau baigtųsi karas, kad vėl į mūsų kvartalą grįžtų taika. O jei šioje kovoje, šiame pavojuje ir prarasime truputį vaikiškumo, taikai sugrįžus vėl būsime tokie pat vaikai kaip anksčiau. Taip galvojome vildamiesi, kad taikos erdvėse turi pakakti vietos visiems laimingiesiems, nerūpestingiesiems, kurie bus it paukščiai, skraidantys, besidžiaugiantys žaliomis bekraštėmis pievomis. Tegu tik ateina taika, ir lobiai, paslėpti nuo mūsų, vėl bus grąžinti...

Prasidėjus žiemai badas dar labiau įsisiautėjo Atėnuose. Kol apie jį sužinojome, jis it gaisras spėjo apimti visą miestą, pasiekti Pirėją ir Atėnų apylinkes. Žiūrėjai, iš kur ateina ugnis, kokiomis gatvėmis atslenka, o kol žiopsojai, še tau — ji jau spėjo įsibrauti į tavo namus ir viską degina, apsiaučia tavo namiškius, ir tie, galvas pametę, šoka pro langus. Sutrinki, tave apima panika. Bėgi mėgindamas pasprukti. „Gelbėkitės, kas galit". O kur bėgti? Visi kvartalai ugnies apjuosti, keliai užtverti. Gatvelės sausakimšos degančių, apkvaitusių nuo skausmo žmonių. Tau belieka tik stovėti vietoje ir laukti, kol liepsna pagriebs ir tave, sutikti ją be jokio pasipriešinimo, atsiduoti jai, jausti, kaip ji laižo, kramto, ėda tave... Nieko kito nelieka. Tik laukti, kad viskas kuo greičiau baigtųsi, kad ugnis kuo greičiau tave prarytų, sudegintų, kad nematytum, kaip tavo mėsa, atsiduodama svilėsiais, krinta nuo kaulų. Kokia kančia būti gyvam su išsekusiu kūnu ir sveika siela, su išplėstomis iš skausmo akimis. Kokia kančia skaidula po skaidulos, pirštas po piršto, dantis po danties skaičiuoti, kas dar liko iš tavo esybės, girdėti kitų raudas, matyti ir išgyventi tave ir tave supančius žmones ištikusią tragediją, kai esi bejėgis ką nors pakeisti.

Kaipgi atėjo toji nelaimė? Iš pradžių gatvėse ėmė girdėtis aimanos, ir jų vis daugėjo. Išblyškę, išsekę žmonės sukritusiais nuo badavimo veidais gailiai dejavo: „Aš alkanas!.. Aš alkanas!.." Jų aimanos vėrė širdį. Tuomet mūsų kvartale prasiverdavo kokio nors namo langinės ir vogčia

išlindusios rankos duodavo išmaldą — kriaukšlį duonos ar saujelę razinų. Vildamiesi, kad kažkas atsitiks ir nelaimė baigsis vos prasidėjusi, daugel tų, kurie išgalėjo, buvo gailestingi. Tačiau nelaimei niekas neužkirto kelio. Badas atšliaužė į mūsų kvartalą it baisinga gyvatė, daugiagalvis drakonas godžiais, viską ryjančiais nasrais. Jis grasino visiems. Tuomet durys ir langai užsivėrė. Niekas nebedavė išmaldos. Žmonės iš bado ėmė mirti gatvėse.

Kai pirmąsyk išvydome mirusį iš bado žmogų, mus sukaustė siaubas. Mama pasiėmė Janką ir mane į daržus: ėjome pirkti kopūstų. Grįždami gatvėje išgirdome šauksmą. Rėkė moteris, mušdamasi sau į krūtinę:

— Nagi, kalbėk, girtuokli! Pažadu tau kitąkart nepriešgyniauti. Gerk kiek nori, bet sakyk gi ką nors!..

Aplink ją jau buvo prisirinkę žmonių. Ir mudu, paleidę mamos rankas, pribėgome ir prasibrovę artyn išvydome moterį, kuri rėkė. Tai buvo išsikamavusi, pusamžė moteriškė su prijuoste, išsitaršiusiais plaukais. Ji klūpojo ant žemės praradusi nuovoką ir talžė vyrą per skruostus ir per burną, iš kurios sklido alkoholio tvaikas ir sunkėsi vynas. Bet jis gulėjo sustingęs — buvo miręs.

— Nagi, kalbėk, — kartojo ji, kumščiais daužydama jam krūtinę.

— Ko tu jį muši, mieloji. Jis mirė, argi nematai?

— Ką jūs čia šnekat, kvailiai? — neklausė ji. — Jis ką tik ėjo su manim. Argi taip žmonės miršta? Mes turim šešis vaikus...

Ir ji vėl ėmė daužyti numirėlį.

— Nagi, kelkis!.. Kaip aš juos išmaitinsiu? Ką jie valgys?

Ji burbėjo, dejavo, negailestingai jį talžė, lyg jos smūgiai būtų galėję sukrėsti jo dvasią, jį prikelti. Žmonės, stovintys aplinkui, mėgino atitraukti ją nuo jo ir apraminti. Bet šitoji ragana buvo negailestinga. Pagaliau pamačiusi, jog numirėlis visai nejuda, ji patikėjo, kad jis miręs.

— Prakeiktas gėrimas, save pražudė!

— Koks gėrimas? — kažkas nutraukė ją.— Ar nematai? Jis išsipūtęs.

— Nuo vyno! Maukė statinėmis, tenusineša jį velnias.

Ji prapliupo raudoti, ėmė muštis sau į krūtinę.

Mūsų mama, priėjusi artyn, pasilenkė prie jos perimta gailesčio.

— Verk jo, bet neužgauliok.

Moteriškė pakėlė akis ir pro ašaras paklausė:

— Ak ponia, ar tamsta turi vaikų?

— Turiu.

— O vyrą turi?

— Taip.

— O kas man dabar padės juos auginti? Tas mulkis vis dėlto dirbo, o vakarais ką nukniaukęs atnešdavo jiems valgyti. Sau tik kąsnelį, viską vaikams. Kur tu rasi kitą tokį tėvą, kad ir girtuoklį. Ką man dabar daryti? Ką jiems duoti? Žemės?

Motina nieko neatsakė. Tik padėjo jai ant prijuostės daržoves, kurias buvome nusipirkę. Paskui susirado mus, ir visi pašiurpę patraukėme namo.

Tai buvo mūsų pirmas susidūrimas su bado mirtimi. Vėliau gerai pažinome tą kaulėtą vampyrą. Nuo to karto sutikdavom ją beveik kas dieną. O netrukus ji ėmė siautėti nuolat, vos sutemdavo. Rytą, išėję į mokyklą, ant namų laiptų ir gatvėse išvysdavome daugybę numirėlių. Vieni būdavo kaulėti, sudžiūvę, perblyškę — jie jau prieš iškvėpdami dvasią buvo gyvi lavonai, kiti išsipūtę iš bado lyg maišai. Pasitaikydavo, kad gatvėje koks žmogus staiga be kvapo sukniubdavo ir negyvas krisdavo žemėn — lyg kirvio pakirsta nendrė. Bet visos tos mirtys jau nebedarė mums įspūdžio. Jos tapo toks įprastas dalykas, kad apie tai nė nešnekėjome. Viską, ką turėjome pasakyti, iškalbėjome per pirmąsias savaites. Vėliau, kai išvysdavome numirėlį, mums tik suspausdavo širdį ir, greitosiomis persižegnoję,

maudavome pro šalį. Betgi žmogus niekad negali virsti akmeniu ir praeiti pro tokį reginį nieko nejausdamas. Todėl kartais mus perimdavo baimė, bežadis verksmas. Rytais ir vakarais miesto gatves pervažiuodavo demo sunkvežimis arba vežimas, rinkdamas negyvėlius. Paskui jis važiuodavo tiesiai į lavoninę, kur jie būdavo sukraunami, — gal užeis kas, pasigedęs artimo žmogaus, ir atpažins jį tarp numirėlių. Tačiau taip retai atsitikdavo. Dažniausiai mirusieji iš bado būdavo palaidojami neatpažinti, visi suverčiami į vieną duobę. Mat jei kas būtų buvęs atpažintas, jo šeimai būtų reikėję atiduoti merijai jam priklausančią maisto produktų kortelę ir jie būtų netekę ne tik jo paties, bet ir „duonos“ porcijos. Verčiau jau viena bėda nei dvi iš karto. Juk papildomas davinys buvo išganymas likusiems namuose. Kukurūzų duona, tikriau sakant, vadinamoji duona, kuri buvo daugiau iš pjuvenų, vis dėlto malšindavo alkį. Ir nors ją tekdavo pasidalinti, net papildomas kąsnis galėjo apgauti pilvą, palaikyti tavo jėgas dar porą parų. O paskui bus matyt. Gal kas pasitaikys... Sakykim, kokia žievelė tarp šiukšlių ar koks kopūstkotis... O gal, jei tau užteks miklumo, įšoksi į vokiečių sunkvežimį ir nugriebsi dėžutę konservų ar kepalėlį duonos. O gal suvalgysi šunį ar katę. Ką gali žinoti... Svarbu išgyventi šią dieną, kad ir tu netaptum nelaiminga dvėseliena. Tačiau buvo žmonių, kurie, kad ir badavo, neatsižadėdavo savo mirusiojo, nenuslėpdavo jo kortelės. Jiems, matyt, atrodė, kad paėmę jo porciją tarytum jį patį pjaustytų ir suvalgytų po gabalėlį. Taigi mes, vaikai, grįždami iš kalvų, būdavo, matome, kaip kokia pora, tėvas ir motina, neša laidoti savo vaiką. Jis guli vežimėlyje, iš kurio stirkso liesos it šakalėliai kojos, tėvas stumia vežimėlį, o nelaiminga motina eina šalimais su degančia žvake rankoje ir vaiko kortele, kurią laiko kaip ikoną. Stabtelime. Ir nuliejame ašarą.

Prasidėjus naujiems metams, atsirado lauko virtuvių. Vargšai valandų valandas stovėjo eilėse, laukdami šaukšto

prėskų pamazgų. Su ávinžirniais ar žirniais, nors po teisybei tų žirnių ieškok neieškojęs. Galėjai rasti nebent vabalėlių. Vargšų pietums buvo atiduodami visi sugedę produktai. Prasidėjo ligos — viduriavimas, šiltinė. Ėjai gelbėtis nuo mirties, o rasdavai ją savo katilėlyje, savo lėkštėje.

Palyginus su šitais vargšais, mes sukomės visai neblogai. Mama, nujausdama, kad gali taip atsitikti, ištuštino skrynias ir pasirūpino maisto atsargom. Be to, ožkos duodavo pieno. O kad turėtume kiaušinių, sode tyliai įkurdinome kelias vištas. Be to, mūsų senelis iš Skiro salos, kai tik pasitaikydavo laivas, mums vis ką nors atsiųsdavo: bulvių, kruopų, sūrio. Dėkui Dievui. Dažnai pamaitindavom ir kokį draugą, ir Alberto visada laukė pilna lėkštė: tai buvo mums it šventa pareiga, kurios niekad neužmiršdavome.

Badas dar buvo ne viskas. Prisidėjo šaltis. Žiauri žiema. Pasnigo. Šaltis smelkėsi iki kaulų smegenų. Nusilpę kūnai jo neatlaikydavo. Nušalę pirštai ištindavo. Dantys barškėjo. Drebėjome. Nebuvo nei malkų židiniui, nei alyvų kauliukų briketų krosnelei. Naktį spūstelėjus šalčiui valkatos susirinkdavo į Santarvės aikštę ir aplipdavo metro groteles, kad juos sušildytų šilta smarvė, tvoskianti iš tunelių. Visi susiklijuodavo, virsdavo viena mase, purvinu, utėlėtu gniutulu. Juos ėmė pjauti šiltinė.

Išėjo įsakymas keliom dienom atidaryti viešas pirtis, kad visi darbininkai, tarnautojai, mokiniai nueitų išsimaudyti. Be to, už Vėjų bokšto buvo pakurta ir sena turkiška pirtis. Mūsų mokykla ėjo maudytis tenai. Maudėmės grupėmis, po penkis vaikus dviejuose kambarėliuose. Mums buvo liepta nusirengti pirmame kambarėlyje, o paskui nuogiems eiti į pirtį ir praustis, nutrinti vienas kitą, kai tik imsime prakaituoti nuo garų. Pirmą sykį maudėmės turkiškoje pirtyje ir pirmą sykį visi vaikai buvome kartu nuogi, nesigėdindami. Garai apglobė mus kažkokia keista, nepažįstama šiluma — jautėmės lyg glostomi švelnių rankų. Nuo mūsų ėmė varvėti prakaitas. Nuo garų mūsų kūnai ta-

rytum išaugo, subrendo. Iš vidaus mus taip pat mušė karštis, palaimingai svaigindamas. Tai puikumėlis! Atsitiesėme. Nužvelgėme kits kitą. Gražūs buvo jauni mūsų kūnai, grakštūs lyg elnių, nors kai kurie ir atrodė gležni. Tai buvo berniukų, žengiančių į karštą paauglystės sūkurį, kūnai, trykštantys neišnaudota energija, žavintys savo vikrumu, lengvumu, gaivumu, ieškantys išbaigtos formos. Apimti snaudulio, atsigulėme ant marmuro plytelių, vienas šalia kito, mūsų kūnai persipynė. Mūsų pampaliukai, it ką tik išsprogę medžių pumpurai, nejučiomis pašoko aukštyn. Susigėdę prisidengėme juos delnais. Vienas berniukas, įveikęs drovumą, lyg niekur nieko pasakė:

— Ei, pažiūrėkit, mano didžiausias iš visų.

Pradrįsome ir mes, ėmėme juokauti:

— Ką tu sakai?

— Gal pasimatuokim?

— Gerai! Tuoj pat!

Išsimatavome pirštais. Visiems pakilo ūpas. O karštis vis labiau kaitino mus, tvindamas kūnu kaip srauni upė. Jis mušė į kiekvieną kūno dalelę. Nuo mūsų tryško karšti šaltiniai. Šilti garai apgobė mus nelyginant rūkas. Išsiskirstėme po du į kampus praustis, ištirpome rūke. Vanduo taškydamasis maloniai tyško ant mūsų. Jis atvėrė odos poras, kaip pavasarį atsiveria žiedų taurelės. Koks gražus buvo tas rytinis žaidimas! Saulė, patekėjusi virš sodo. Maudėmės kiaurą valandą, nenorėdami išeiti. Tačiau iš lauko kažkas pabeldė į duris, šūktelėjo: „Baikite!“ Teko vėl apsirengti, vėl išeiti į varganas Atėnų gatves, įsimaišyti į paniurusių, iškankintų žmonių minią.

Mergaitės taip pat buvo nuvestos į turkišką pirtį. Erato grįžo namo skaudančia galva.

— Ji peršalo, — pasakė teta. — Iš karštos pirties išėjo laukan. Tegu pabūna namie.

Ji kažko išgėrė, ir galvos skausmas, regis, praėjo. Porą

dienų Erato vėl jautėsi sveika. Paskui vėl ėmė skųstis. Jai skėlė galvą, ašarojo akys. Stovint imdavo suktis galva. Mama nusprendė:

— Ją nužiūrėjo pikta akis.

Tai mūsų nestebino. Erato buvo panaši į angelą. Dabar, bręstant, jos kūnas formavosi, išryškėjo krūtys, ji visa tarytum skraidė ant sparnų. Ilgi rusvi plaukai bangavo ant pečių ir, kai ji bėgdavo juos pasileidusi, lyg auksinė aureolė plaikstydavosi aplink veidą. Jos oda buvo švelnaus atspalvio ir švytėjo it rausva perlamutrinė kriauklė. Lūpos, panašios į granatus, visad būdavo drėgnos, o mėlyni akių karoliukai spindėjo sniego baltumoj. Net praeiviai gatvėje sustodavo ja pasigrožėti. Moterys linkėdavo: „Duok Dieve tau ilgą gyvenimą, mergaite..."

— Tavo teisybė, — pritarė mamai teta Sofija, pamačiusi, kad mergaitė gęsta diena iš dienos. — Pakviesk Todorą, tegu išgydo ją nuo nužiūrėjimo.

Tėvas užsipuolė moteris:

— Gal jums galvoj negerai? Negi burtų griebsimės?

Teta nutraukė jį:

— Nesikišk, jei netiki. Net bažnyčia pripažįsta, kad pikta akis gali nužiūrėti.

Ir ji, lyg staiga kažką prisiminusi, vos girdimai sušnabždėjo:

— Štai mane visados pikta akis nužiūrėdavo.

Mama, ilgai nelaukusi, pakvietė kaimynę Todorą, kuri nusimanė apie viską — ir apie nužiūrėjimą. Ji bemat atskubėjo su savo įrankiais, kaip bobutė pas sunkiai gimdančią moterį. Paguldė Erato ant nugaros, uždengė jai veidą raudona skarele ir uždėjo ant krūtinės Švč. Trejybės ikoną, kurioje virš Dievo Tėvo tarp debesų buvo nupiešta milžiniška akis. Ponia Todora sukalbėjo sau po nosim keletą maldelių ir dar kažkokių jai vienai tesuprantamų burtažodžių, apsmilkė ją, o paskui, pasodinusi, apipurškė šventu vandeniu, kurio visada turėdavo savo namuose.

— Kelkis, — tarė jai ir švelniai pliaukštelėjo per pečius.

Mamai to neužteko. Kažkieno pamokyta, prismeigė prie savo vienturtėlės apatinio sijono amuletą nuo nužiūrėjimo — žalsvai mėlyną stiklinę akelę ir mažą kryžiuką. Tegu tik pabando dabar nužiūrėti ją pikta akis...

Tačiau dienos bėgo, o mūsų sesuo, užuot sveikusi, vis labiau geso. Netrukus jos akys įkrito, ėmė linkti keliai, rankos nusilpo — didesnio daikto ji nebevaliojo nulaikyti. Užpuolė ją kiti įvairūs negalavimai. Ji išblyško, prarado apetitą. Ką suvalgydavo, tą išvemdavo. Per kelias dienas mergaitė pasidarė balta kaip drobė, o mes dar net nespėjome gerai suvokti, kad ji serga. Viešpatie apsaugok... Sunerimo mūsų tėvai, išsigando. Pradėjo vedžioti mergaitę nuo daktaro pas daktarą. Iš pradžių visiems kildavo mintis, kad tai mažakraujystė, nuo neprivalgymo. Tačiau daktarai klydo. Mūsų namai iki tol nebadavo. Turėjome pieno, kiaušinių, pavalgydavom... Tai buvo kažkokia kita, baisesnė liga. Greitai paaiškėjo. Leukemija.

Tėvus ši žinia trenkė it perkūnas iš giedro dangaus. Neskubėjo namo. Priblokšti atsisėdo Zapijuje ir suko galvą, ko griebtis... O ką gi jie galėjo padaryti tą baisią varganą žiemą? Koks rimtas gydytojas atsidės vienam vaikui, kai žmonės aplinkui miršta žiauria mirtimi, kai vaikai vysta vienas po kito kaip šalnų pakirstos lelijos. Ar jiems ką reiškia mūsų mažoji Erato, kad viską dėl jos padarytų, kad ją išgelbėtų? Svetimas, nepažįstamas padarėlis, viena iš daugelio, viena iš tūkstančių vaikų, pagrobtų beprasmiškos, negailestingos mirties. „Nėra vilties..." Gydytoja patarė tėvui nesinerti iš kailio ir be reikalo nešvaistyti pinigų. Tėvas, grįžęs namo, nusivedė mamą į jų kambarį ir pamėgino kuo atsargiau, švelniau jai viską išdėstyti. Tačiau kaip praverti burną ir pasakyti, kad tavo vaikas mirs, kaip išklausyti tą žinią? Jo žodžiai mamai lyg peiliu dūrė į širdį. Ji suriko:

— Netiesa!..

Tėvas užspaudė delnu jai burną.

— Tylėk! Mergaitė gali išgirsti. Verčiau tegu ji nieko nesupranta.

Ir nuo mūsų jie slėpė teisybę. Viską pasakė tik tetai. Ir dar Jankas iš tėvų tylėjimo, iš keisto jų elgesio pradėjo nujausti vykstant kažką baisaus. Be to, jis matė, kad sesuo diena iš dienos vis labiau blykšta, nyksta, kad kojos jos nebenulaiko. Paklausinėjo žmonių, pasklaidė, velniūkštis, knygas, rado, ko ieškojo.

— Kosti, — pasakė jis man vieną vakarą, kai išėjome pasipjauti žolės. — Mūsų Eratutė miršta.

Aš buvau priblokštas.

— Ką tu sakai?

— Jos kraujas virsta vandeniu, — sušnabždėjo jis.

Mudu stovėjome duobėje. Jis nusisuko nuo manęs, kad nematyčiau jo ašarų. Aš taip pat pravirkau.

— Ar ji pati žino? — paklausiau.

— Ne. Ir mažylis nežino. Nesakyk jam.

Papurčiau galvą. Jankas apkabino mane.

— Ir Dimitriui nė žodžio.

— Kodėl? — nustebęs pasižiūrėjau jam į akis.

— Pasakysiu jam kitą kartą.

Virš kasinėjimų vietos pakibo raudonas it kraujas vakaro debesis ir uždengė mus, lindinčius senoje duobėje. Viskas, ką kalbėjome, liko čia. Bet kas iš to? Kitą dieną namie įvyko dramatiška scena. Erato suprato, kad ji mirs. Motina nuėjo į Šv. Marinos bažnyčią ir padarė įžadus. Reikėjo plikai nukirpti mergaitei plaukus, aprengti iki Šv. Marinos dienos juodai, ir tada šventoji padarys stebuklą, kurio nepajėgia padaryti žmonės, — išgydys ją. Žmonės tikėjo šventosios malone, tikėjo, kad ji turi galios daryti tokius stebuklus, ir jos dieną, vidurvasarį, į Tesėjo aikštę, kur stovi jos bažnyčia, traukdavo luošiai ir ligoniai, neišgydomai sergantys vaikai, visi juodais drabužiais, visi su ašarom akyse ir su tikėjimu širdy. Mama, vildamasi, kad šventoji išgelbės Erato, grįžo namo su iko-

na ir juodų drabužių ryšulėliu. Paėmė žirkles, priėjo prie sesers, gulinčios lovoje.

— Pakelk galvą, — tarė jai švelniai. — Nukirpsiu tau plaukučius. Nenusimink, širdele, jie vėl ataugs.

Erato pašoko, sužaibavo akimis.

— Kodėl?

Motina stengėsi būti dar švelnesnė. Ji taip bijojo šitos valandos!

— Aš padariau įžadus šventai Marinai, vaikeli. Kad greičiau pasveiktum.

Erato — iš kur ji rado tiek jėgų? — staigiai praplėšė paketą ir ištraukė juodą suknelę. Ji viską suprato.

— Tai netiesa! — ištrūko jai šauksmas. — Gydytojai pasakė jums, kad nėra vilties. Pasakyk man, mama! Pasakyk!..

Ji sugriebė mamą už kaklo ir ėmė su įniršiu purtyti, lyg būtų šiai valandėlei saugojusi paskutines savo jėgas. Mama sutriko.

— Pasakyk! — vėl sušuko mergaitė. Jos balsas užkimo.

Mama duso nuo ašarų ir baimės.

— Ne, mano mažyte. Tau nieko baisaus nėra... Aš tik noriu užbėgti už akių.

— Melas! — sudejavo Erato ir pašoko iš lovos. — Aš pasmerkta! Aš mirsiu!..

— Ne, vaikeli, prisiekiu tau.

Erato dar labiau pašėlo. Ją apėmė panika, išpylė šaltas prakaitas. Tą akimirką ji suvokė, kad gyvenimas traukiasi nuo jos, kad ji neatšaukiamai paženklinta mirties. Jai pasimaišė galvoje. Ją pagavo neviltis, o kartu karštas troškimas gyventi. Ji ėmė dejuoti:

— Nenoriu mirti!.. Nenoriu mirti!.. Nenoriu mirti!..

Garsiai šaukdama, ji daužė į lovos virbus, pradėjo lakstyti po kambarį, ieškoti atdarų durų, pro kurias galėtų išbėgti, lyg mirtis būtų grėsusi jai tik čia, kambary. Taip, plakdamas sparnais, blaškosi po narvelį pabaidytas paukštis. Mama pastojo jai kelią, sugriebė ją.

— Kur leki?

Ji nesitikėjo tokios scenos, tokio pasipriešinimo. Nepajėgdama viena jos sulaikyti, šūktelėjo:

— Teta! Jankai! Ateikit čia!

Mudu su teta įpuolėme į kambarį.

— Laikykit ją! Ji iššoks pro langą!

Sučiupome Erato — ji daužėsi ir šaukė kimiu balsu. Ištrūkusi mums iš rankų, puolė laukan, norėdama bėgti už vartų, gatvėn, kur akys veda, pasprukti nuo lemties, išsigelbėti. Mes vėl ją sugriebėme. Užšovėme duris, langines. Teta švelniai apkabino ją, paglostė, ėmė raminti, lyg ji būtų buvusi maža mergytė, kuriai gražiais žodžiais galima užkalbėti dantis.

— Ko gi, manai, mes visi norime? Tik gero tau. Pagailėk mamos.

Pavargo jau ir Erato plakti sparnais: išseko paskutinės jos jėgos. Nusileido, nurimo mūsų rankose, tik ašaros tyliai riedėjo per skruostus. Motina ant staliuko prieš šventosios ikoną pastatė lempelę, atvedėme prie jo Erato. Ji atsiklaupė.

— Tokiame amžiuje plaukai greitai atauga, ir dar vešlesni, — švelniai guodė ją teta.

Mama kietai sučiauptom lūpom, suspaudusi žirkles tarp pirštų, priėjo prie mergaitės ir įvarė žirkles į jauną plaukų mišką. Kirpo energingai, iš pašaknų. Plaukai krito žemėn sruoga po sruogos. Netrukus mergaitės galva liko plika. Erato akys, regis, ėmė dar skaisčiau spindėti. Visas baltas jos veidas virto vienomis akimis. Paskui nuvilkome jai naktinius marškinius, aprengėme juoda suknele, kurią atnešė mama, — vienuolės drabužiu. Erato daugiau nesipriešino. Ji dabar buvo vienas tylėjimas, vienas laukimas.

Nuo tos dienos mūsų namai nuščiuvo, sielvarto prislėgti. Nebežaidėme, nebešūkavome, nebekūrėme planų... Gyvenimas prislopo. Stengėmės netriukšmauti, nebėgioti, kad

neerzintume Erato, kurios gyvybė geso, ar greičiau todėl, kad jos nesuaudrintų iki jos kambario atsklidę gyvenimo atgarsiai. Ji, regis, susitaikė su savo likimu ir tyliai, nuolankiai ėjo pasitikti mirties. Nebuvo prasmės mėginti ją sulaikyti, nes ji vis vien būtų turėjusi grįžti į savo kelią... Jau aiškiai žinojome, kad jos neteksime. Ir mūsų svajonėse, mūsų ateities planuose, skirtuose tam laikui, kai grįš taika, jos nebebuvo. Erato turėjo likti tose nelaimingose dienose, kai gyvenome tik šiltais prisiminimais, kai per karo audras ir nelaimes praradome visa, ką labiausiai branginome ir mylėjome. Viena tik mama su tuo nesusitaikė, nepalaidojo vilties. Tikėjo, kad įvyks stebuklas, ir dieną naktį galvojo apie Erato. Ji nupirko dukteriai šviesaus margo kartūno ir pasikvietė į namus siuvėją pasiūti jai suknelės. Klausinėjo Erato, kaip ją siūti, atnešė jai madų žurnalų, kad pati išsirinktų fasoną. Pasakė, kad jinai nešios šią suknelę, kai tik nusivilks juodą apdarą. Mergaitė atsakinėjo be ūpo. Ji jau nesileido apgaunama. Skaičiavo pati sau, kiek jai dar liko gyvenimo, kiek dar liko aliejaus lempelėje, kiek dar ji rusens.

Popiete į jos kambarį ateidavo mažasis Lambis su gitara, atsisėsdavo šalia lovos ir, barškindamas stygas, tyliai dainuodavo. Ją tai džiugindavo. Juk daina — tai tarytum pasaka, kuri ramina žmogų, padeda jam užsimiršti.

Bičiuliai teiraudavosi mūsų apie seserį. Dažnai ateidavo jos aplankyti. Pastovėdavo valandėlę jos kambaryje ir išeidavo. Tik Dimitris užsibūdavo ilgiau. Sėdėdavo ir žiūrėdavo į ją, vos vieną kitą žodį tepratardamas. Ką gi jis jai galėjo pasakyti... Tik žvelgė tylomis, nenuleisdamas nuo jos akių. Kartą, žiūrėdama į gedulo juostelę ant Dimitrio rankovės, kurią jis nešiojo nuo tada, kai žuvo Jakintas, ji paklausė:

— Kada tu ją nusiimsi?

— Niekados, — atsakė jis, nieko nenorėdamas aiškinti. Tik jo akyse vėl sublizgo du perregimi lašai — ašaros,

kurios ištryško sielvarto valandą, žuvus broliui, ir suakmenėjo.

Kelias dienas — vos kelias — mums šyptelėjo apgaulinga viltis. Apsigavo ir pati Erato. Pasijutusi geriau, ji išlipo iš lovos, ėmė vaikščioti. Paskui pareiškė:

— Eisiu į lauką.

— Kur? — paklausė mama, susijaudinusi, pradžiugusi.

— Į kalvas. Su vaikais.

Atėjo pavasario dienos, kupinos saulės, saldžios kaip medus. Geras ženklas kovo mėnesį. Motina pasiuntė Janką vežimo, o pati tuo tarpu šiltai aprengė Erato ir prisakė jam:

— Pavežiok ją. Tik būk atsargus...

Jankas pasikvietė ir Dimitrį. Jie nuvažiavo į Akropolį, paskui pasuko Filopapo paminklo link, iki važiuojamo kelio pabaigos. Ten išlipo. Jankas, radęs dingstį, paėjėjo į šalį, leisdamas jiems šiek tiek pasivaikščioti vieniems. Dimitris prilaikė ją už parankės. Kiek palypėję aukštyn, jie atsisėdo ant uolos. Po jų kojomis plytėjo Atėnai. Iš čia galėjai žvilgsniu aprėpti visą miestą, kuris kerėjo net šiomis sunkiomis dienomis, kai jį dengė kruvinas vergijos šydas ir kai, priglaudęs ausį prie žemės, būtum išgirdęs graudžias aimanas ir raudas, nuo kurių plyšo žemė. Trys miesto kalnai pusmėnuliu plačiai juosė miestą, kurio kvartalai ir statiniai traukėsi iki pat Falerų. Iš čia buvo matyti ir Sarono įlanka, it baltas kristalas, spindintis šviesoje, ir Pirėjo uostas. O tame plačiame glėbyje lyg įvijos kriauklės, apželusios žaliais dumbliais, kilo aukštyn Atėnų kalvos. Likavitas, Strefis, Akropolis, Pnika... Čionai, artėliau, miestas atrodė dar gražesnis, apgaubtas legendų miglos. Gal todėl, kad čia buvo tiek senovės pėdsakų, senovės paminklų, kuriuos regėjai ir ant Šventosios Uolos, ir žemiau, kalvos papėdėje, — statulas kasinėjimų vietose ir Tesėjo aikštėje, Hefaisto šventyklą ir galų gale senąsias Keramiko kapines? O gal tave kerėjo poezija, likusi prabėgusių amžių

dulkėse? O gal kad mūsų vaikystė prabėgo šiose Atėnų vietose ir dar prieš mums ją prarandant jos buvo užburtos mūsų meilės? Bet ar verta ieškoti priežasčių? Atėnai, legendų ir sapnų lopšys, mus akino ir svaigino.

Du vaikai, apimti tylios ekstazės, svajojo išsaugoti savo širdy tas greit prabėgančias akimirkas, visa, ką regėjo, visa, ką jautė. Jie beveik nesikalbėjo. Tačiau ėmė suvokti, kad šioji valanda, kurią jie išgyvena dabar, niekad negrįš, kad laiko srautas jau neša ją kitu ratu, kaip kad upė neša savo vandenis toli jūron. Ir kad šitos akimirkos priklauso amžinybei. Dimitris pasilenkė ir pabučiavo Erato į skruostą. Tačiau tas netikėtas, drovus bučinys buvo toks švelnus, kad mergaitė jo nė nepajuto. Tą valandėlę uolos, ant kurios jie sėdėjo, papėdėje, tarp pušų staiga išdygo porelė. Vyras ir moteris nepastebėjo vaikų. Jie išsitiesė ant žolės, manydami esą vienui vieni, niekieno nematomi. Degdami nesuvaldoma aistra, jie nieko nelaukę ėmė glamonėtis, ir tuojau pat, po kelių minučių, be atodairos atsidavė meilei. Moteris po vyro kūnu net plastėjo iš malonumo, godžiai mėgavosi, atvėrusi visas poras, atpalaidavusi sąnarius. Ji buvo negraži, Erato matė ją pro šakas. Tačiau jos veidas spindėjo tokiu džiaugsmu ir pasitenkinimu, kad ji net pagražėjo. Rodėsi, jog tai laimingiausia valanda jos gyvenime. Paskui, patirdama didžiausią palaimą, ji atmerkė akis ir išvydo viršuje du vaikus, atsitiktinius liudininkus. Ji vienu gaistu nustūmė vyrą, pašoko ant kojų ir metė į juos akmenį.

— Dinkit iš čia! — piktai užriko.

Dimitris sugriebė Erato už rankos, ir juodu lyg vejami pasileido prie Janko ir jų laukiančio vežimo. Tačiau regėtas paveikslas mergaitei giliai įsirėžė atmintin — toji negraži moteris, kuri, atsidavusi meilės gaivalui, net plastėjo iš palaimos.

Mūsų sesers pagerėjimas buvo laikinas. Atokvėpis, apgaulinga šypsena. Jos liga tuoj pat vėl ėmė sunkėti. Dabar jau neatšaukiamai. Ji daugiau nekėlė kojos iš namų. Giminaičiai, bičiuliai ateidavo jos aplankyti. Pastovėdavo truputį, šnektelėdavo ir išeidavo. Paskui užeidavo kiti. Ji visus troško matyti. Kiekvienas jų žodelis buvo jai brangus. Tik vieno žmogaus vengė — Alberto. Ir jis nėjo į jos kambarį. Kaskart, kai jis per kurį iš mūsų paprašydavo leisti ją aplankyti, ji užsispyrusi kartojo „ne" ir rasdavo kokią dingstį. Pavyzdžiui, sakydavo nenorinti, kad jis matytų ją be plaukų. Ji žinojo, kad gražiausia jos puošmena buvo banguoti aukso atspalvio plaukai. Jų netekusi, ji manė atrodanti negraži, verta pagailos. Bet vieną dieną Albertas priėjo prie jos kambario ir staiga išdygo tarpdury.

— Įsileisk mane, — paprašė.

Jai nebebuvo kaip jo pavaryti. Svetimšalis jaunuolis įėjo, atsisėdo šalia jos lovos. Jis mažai temokėjo graikų kalbą, kad galėtų pašnekėti su ja, pakelti jos dvasią. Tačiau iš širdies troško kuo nors jai padėti, suteikti džiaugsmo. Pamatęs čia pat Lambio gitarą, paėmė ją ir tyliai uždainavo lėtu, švelniu balsu. Tai buvo rami, nostalgiška daina iš tolimos jo tėvynės, kurios jisai taip skausmingai ilgėjosi, o ji tarytum vis tolo ir tolo nuo jo. Tarpais net rodėsi, kad niekada jos nebepamatys. Nei jos kaminų dūmo tolumoje, nei ją skalaujančių bangų. Erato beveik nesuprato dainos žodžių. Tačiau jai patiko klausytis, kaip jis dainuoja. Šis sve-

timšalis jaunuolis atrodė jai toks geras. Ir toks gražus. Dabar, kai sėdėjo priešais, ji galėjo geriau į jį įsižiūrėti. Jis tryško gyvybe ir gyvenimo troškuliu. Jis tikriausiai daug visko regėjo prieš atsidurdamas čia, mokėjo gyventi, mokėjo džiaugtis, mokėjo nugalėti.

Mes pašaukėme Albertą valgyti. Vakaras buvo toks pat liūdnas kaip ir kiti vakarai. Sunki sesers būklė slėgė visus. Sėdėjome tylūs, paniurę. Tėvas, matydamas mūsų nuotaikas, mėgino mus šiek tiek pralinksminti. Prikarpė naujų figūrėlių šešėlių teatrui, padarė naujus riedučius ir, lyg mūsų namuose nebūtų vykę nieko baisaus, kalbėjo apie vasaros planus, — juk, galimas daiktas, iki to laiko būsime išlaisvinti. Atskleidęs Graikijos žemėlapį, jis rodė mums, kur keliausime. Traukiniais, lėktuvais... Visa linksma šeima. Minėjo ir Erato, norėdamas pradžiuginti mamą, nes kiti nieko gero nebesitikėjome. Taip kiaurus vakarus sėdėdavome aplink stalą ar židinį. Vis šnekėjome, šnekėjome... Lauke tvyrodavo gūdi tyla — nuo pusės dešimt mieste buvo draudžiama vaikščioti ir važinėti. Tik kartkartėmis lauke pasigirsdavo žingsniai. Ištempdavom ausį spėdami, kas tai gali būti. Ar pro šalį skuba susivėlinęs praeivis, ar Pasipriešinimo kovotojai, kurie rašo ant sienų šūkius ar kaišioja po durim lapelius? Jeigu tai būdavo jie, išeidavome prie laukujų durų ir baikščiai pakeldavome nuo grindų mums įmestą hektografu padaugintą lapelį. Paskui visi susėsdavome aplink židinį ir jį perskaitydavome. Tėvas paprastai jau žinodavo, kas ten parašyta, nes padėdavo organizacijai, ir kai slapta susitikdavo su dėde Nikitu ir Damjanu, jie jam pranešdavo naujienas. Tačiau jisai vis vien paimdavo lapelį nuo durų ir perskaitydavo dar sykį. Juk malonu girdėti guodžiančią žinią, net jei ji tau ne nauja.

Mama vis dar nesusitaikė su Erato lemtim. Nėrėsi iš kailio, darė viską, kas galėjo suteikti bent lašelį vilties, klausydavo kiekvieno žmogaus patarimų, išmėgino viso-

kiausias žoleles. Daržuose, kur eidavome kopūstų, ji iš kaimiečių gaudavo karčių šaknų ir vaistažolių. Viskas veltui. Laikas kaip vanduo tekėjo pro pirštus, o vargšei mergaitei niekuo negalėjome padėti. Jos veido jau niekad nenušviesdavo šypsena... Laimei, tomis dienomis mūsų namuose atsitiko vienas įvykis, atnešęs jai džiaugsmo — ožka atsivedė du mažus ožiukus. Jie kiaurą dieną linksmai mekeno, o vos atsistoję ant kojų, ėmė strakséti. Erato norėjo juos matyti, ir mes atvesdavome ožiukus į jos kambarį. Ji nepaleisdavo jų nuo lovos, glostė, spaudė glėbyje kaip vaikus. Motina dėl akių dėjosi pykstanti, bet netrukdė jai džiaugtis tom gaivališkom motinystės galiom, kurios slypi kiekvienos moters prigimtyje, kol palengva ateina laikas, kai sodas turi būti palaistytas. Vienas išminčius, matyt, buvo teisus sakydamas: moteris yra motina jau įsčiose, kurios ją nešioja. Argi ne? Kaip kitaip paaiškinsi mažosios Erato norą pamyluoti ožiukus ir šitaip užsimiršti, apgauti save?

Tuo metu, dar žiemai nesibaigus, netikėtai susirgo ir teta Sofija. Staiga pajuto sunkumą ant širdies, lyg inkaras būtų ją tempęs žemyn. Teta Sofija suprato, kad artėja paskutinė jos valanda. Taip laikrodis užvestas eina tam tikrą laiko tarpsnį, sakykim, vieną parą, o paskui sustoja. Širdies dūžiai silpnėjo. Viskas joje seko. Sutriko darnus mechanizmas, įprastas jo ritmas. Greitai turėjo stoti tyla...

Ėjo pirmosios balandžio dienos. O teta Sofija visados bijojo balandžio. Ir turėjo tam priežasčių. Visi dideli, reikšmingi įvykiai jos gyvenimo kelyje nutikdavo balandžio mėnesį. Keistas sutapimas, bylojantis apie paslaptingas gijas, nematomus saitus, rišančius regimąjį pasaulį su kitais, slėpiningais, nematerialiais pasauliais. Ji nebuvo prietaringa, bent jau stengėsi tokia nebūti. Tačiau kai kurie jos gyvenimo įvykiai įtikino ją, kad galybė nepažįstamų jėgų, kurias vieni vadina žvaigždėmis, kiti magnetinėmis

srovėmis chaose, nulemia žmogaus likimą, skirdamos jam tam tikrą laiką, dar prieš jam gimstant apibrėždamos jo gyvenimo etapus ir veikimo sferą. Mes pavaldūs dangiškai tvarkai, sprendimams, priimtiems kažkur begalybėje, be mūsų valios. Visų šių minčių teta Sofija nemokėjo išreikšti žodžiais, bet tikėjo tuo. Antra vertus, kam reikalingi žodžiai, paaiškinimai. Ganėjo įvykių. Balandžio septintą du jos broliai žuvo per sprogimą akmenų skaldykloje. Balandžio septintą bankrutavo jos tėvas, stambus pirklys Bulgarijoje. Balandžio septintą ji gavo pranešimą, kad Angelas dingo be žinios. Ir dar daug kitų bėdų buvo ištikę ją balandžio septintą. Jei ir mirtį laikysi nelaime, ji taip pat turėjo ateiti balandžio septintą. Teta Sofija jau girdėjo jos žingsnius ir jos laukė.

Ji padovanojo Erato svarią aukso apyrankę, kurią buvo pasilikusi, šilku siuvinėtą rankdarbį ir palaiminimą. Paskui, lyg pailsusi po ilgo bėgimo, ramiai atsigulė lovon ir laukė. Tik lašelį pieno dar išgerdavo. Laukė romi, pasirengusi. Vaizdavosi mirtį kaip sielas nusinešantį angelą, kaip savo mylimąjį pačiame jaunystės žydėjime, švytintį kaip saulė, tokį, kokį pažinojo, koks jis buvo, kai liūdėdama su juo atsisveikino, kokį jo paveikslą nešiojosi širdy — dienų dienas, metų metus, visą tą laiką, virtusį jai amžina naktim. Jai regėjos, kad jis atsiras prie jos, apsuptas šviesos rato, spindinčiu kardu perskros jai krūtinę ir pasiims kraują, kurį jinai saugojo jam savo širdies tabernakulyje. Jo kraujas susilies su jos krauju. Jie susijungs amžių amžiams. Sveikas atvykęs! Aš tavęs laukiau.

Tačiau po balandžio trečios ji pasijuto gerėliau. Jau sakėme: „Teta išgelbėta“. Bet apsigavome. Balandžio šeštosios naktį, vienuoliktą valandą, jos laikrodis vėl parodė mirties ženklus. Teta susilenkė dvilinka, prispaudusi ranką prie širdies.

— Bėk, Tanai, — paprašė tėvo. — Padaryk man malonę, atvesk popą, kad neišeičiau iš šio pasaulio be patepimo.

Tėvas pakilo, paėmė baltą nosinę, pririšo ją prie skėčio ir išėjo. Traukė gatve atsargiai, mojuodamas nosine mėnulio šviesoje, — tai buvo ženklas, kad neatidėliotinas reikalas išginė jį iš namų, kad jis turi gelbėti žmogų. Atėjo į popo namus šalia bažnyčios, pažadino jį. Grįžo kartu su juo. Popas su komunija rankoje, o tėvas su degančia žvake ir savo balta vėliavėle. Krūptelėjo teta Sofija juos išvydusi ir su palengvėjimu persižegnojo. Popas priėjo prie jos lovos, palikome juos vienudu.

— Ar nori atlikti išpažintį? — paklausė jos.

— Neturiu ką pasakyti, — atsiduso teta. — Nuolankiai priimdavau savo dalią. Nepamenu, kad būčiau ką blogo padariusi. Dabar noriu išeiti...

Ji pravėrė lūpas, priėmė komuniją. Paskui pakvietė mus. Pabučiavo mus visus iš eilės. O rytą, kai nubudome, jos jau neberadome. Auštant išleido paskutinį atodūsį. Turėjome ją laidoti kitą rytą, gavę leidimą laidotuvėms ir praėjus parai po mirties. Atėjo gydytojas, patvirtino mirties faktą. Prisistatė ir užkalbėtoja Todora, apie laidotuves taip pat viską išmananti. Sutvarkė ką reikėjo. Numazgojo mirusiąją actu, atsinešusi jo lėkštėje, ir tą actą pasiliko, aprengė ją kartu su motina, padėjo įkelti į karstą, apstatė jį gėlėmis, kurias atnešė kelios giminaitės ir kaimynės. Mūsų namus staiga užplūdo žmonės. Svetainėje, kur stovėjo karstas, neliko nė vienos tuščios kėdės, kaip ir verandoje, kur žmonės išeidavo prasivėdinti. Atėjo ponia Marta, ponia Smaragda, žydė, Ruvimo motina, kitos kaimynės, ir daug susidūrusios su mirtim, ir dar jos nepažįstančios. Buvo ir moteriškių, kurias pirmąkart regėjome savo namuose — teta su jomis susitikdavo bažnyčioje ir persimesdavo keliais įprastais žodžiais. Dabar jos garbstė ją ir sielvartavo dėl jos mirties. Kai kurioms šis įvykis davė progą ateiti ir sužinoti, kaip laikosi mergaitė, mirštanti nuo neišgydomos ligos, o gal net nieko neįžeidžiant pamatyti ją pačią.

Jos su tariamai nuoširdžia užuojauta ir susirūpinimu pašnabždom teiravosi apie ją ponios Todoros, būdamos tikros, kad toji viską žino. O Todorai tik to ir tereikėjo. Ji mėgo pliaukšti būtus ir nebūtus dalykus. Dėjosi negalinti pakelti šito skausmo, tarsi būtų dalinusis su mumis visais mūsų rūpesčiais, ir iš jos šnekų galėjai pamanyti, kad ji mūsų šeimos narys, nepakeičiamas mūsų namuose žmogus. Norėdama sustiprinti tokį įspūdį, ji kur buvus, kur nebuvus širdį draskančiu balsu imdavo pati viena raudoti mirusiosios. O paskui, kai atrodydavo tokia nelaiminga, lyg būtų praradusi brangiausią pasaulyje žmogų, staiga lyg niekur nieko puldavo virtuvėn išvirti kam nors avinžirnių kavos ir aptarti visokių kitų dalykų.

— Ak, — galų gale visada sakydavo ji, rodydama savo išmintį. — Dulkė esi, žmogau, dulkė...

Ir kaip įtikinamas pavyzdys jai ant liežuvio jau sukdavosi kokia nors istorija, kurią pasakodavo su smulkiausiomis detalėmis, nors ji neturėdavo nieko bendro su šia diena. Prisimindama ją, jausdavo slaptą pasitenkinimą, parodydavo, kad ir tada ji išgyvenusi neapsakomą sielvartą.

Temstant žmonės ėmė skirstytis. Liko tik artimieji ir kaimynės, pasiryžusios budėti prie mirusiosios iki ryto. Visi susirinko svetainėje aplink karstą. Mama atidarė tetos stalčių ir, ištraukusi kelias nuotraukas su Mažojoje Azijoje dingusiu jos sužadėtiniu, įkišo karsto pakraštin. Gavęs žinią, vėlai vakare atėjo ir dėdė Nikitas. Jis pabučiavo mirusiąją, paglostė jai galvą.

— Vargšė teta, — atsiduso.

Ponia Todora, nutaikiusi progą, paklausė jo, kur jis buvęs visą tą laiką, kai dingo iš kvartalo. Jis paaiškino susižiedavęs su viena mergina iš Patros ir išvažiavęs vesti. Ji, regis, nelabai tuo patikėjo, bet suprato, jog tokią valandą nedera jo užsipulti. Kita vertus, nujautė, kad jis įsipynęs į reikalus, apie kuriuos nekalbama tokiu pavojingu metu.

Dėdė užėjo į mūsų kambarius, pabučiavo mus ir vėlai, prieš vidurnaktį, vėl išslinko tamson.

— Ar jam negresia pavojus? — tyliai paklausė tėvo Jankas.

— Jis turi suklastotus dokumentus, — patikėjo paslaptį tėvas.

Vėl sugulėme, kad pamėgintume iki aušros bent kiek nusnūsti. Namuose viskas nutyko, stojo ramybė. Niekas nedrumstė miego. Tik svetainėje kelios moterys budėdamos tyliai šnekėjosi. Ir Erato nemiegojo savo kambaryje. Ši mirtis sukrėtė ją. Teta išėjo iš gyvenimo nepažinusi laimės. Lyg medelis, kuris niekad nebuvo palaistytas, niekad neregėjo pavasario. Ji liko gyvenimo šalikelėje, nepatyrusi jokių džiaugsmų, tik vis laukdama jų, laukdama, o galų gale nusivylusi užsidarė tarp keturių sienų ir jau nebesitikėjo sulauksianti nei jokio tikro pasitenkinimo, nei teisingumo. Jei gyvenimas toks tuščias, jei miršti net jo neregėjęs, net visai negyvenęs, kam tada apskritai ateini į šį pasaulį? Tokios mintys įkyriai sukosi mergaitės galvoje. Ji tarytum stengėsi peršokti savo metus, skubėjo jausdama grėsmingai artėjančią mirtį. Tą dieną Erato subrendo, peržengė tą minties ribą, už kurios prasideda suaugusiųjų pasaulis. Ir baimė ją apėmė pagalvojus, kad ir jos gyvenimas gali taip baigtis, nė nepažinus meilės džiaugsmų. Jai prieš akis iškilo paveikslas, regėtas per paskutinį pasivaikščiojimą po kalvas, — toji negraži moteris, kuri plastėjo po vyro kūnu iš nepaprasto malonumo, visiškai užsimiršusi, ir jos veidas taip spindėjo džiaugsmu, kad ji atrodė beveik graži.

Erato luktelėjo, kol visi sumigs. Tada atsikėlė, priglaudė ausį prie durų ir, išgirdusi ramų miegančiųjų alsavimą, ant pirštų galų išslinko iš savo kambario. Tyliai uždarė duris. Iš koridoriaus vogčia užmetė žvilgsnį, kad jos nepastebėtų. Paskui patykom nusėlino į vonią ir atidarė antresolės dureles. Užlipusi viršun, vėl jas užstūmė. Užkopė medi-

niais laipteliais, vedančiais į kamaraitę pastogėje. Albertas sunerimo išgirdęs žingsnius, o išvydęs Erato apstulbo.

— Ko atėjai? — paklausė laužyta graikų kalba.

— Tsss... — pridėjo ji pirštą prie lūpų.

Ji jau buvo subrendusi moteris, jaučianti savo kaltę, bet viskam pasiryžusi. Atsiklaupė prie jo. Jis buvo vienomis glaudėmis ir marškinėliais, nuogomis ilgomis kojomis ir rankomis, galinčiomis dusyk apsivyti moters liemenį. Erato pamatė, kad šitas kūnas vertas suspausti ją savo glėbyje, priversti dejuoti iš meilės. Albertas, tarsi susigėdęs, kad buvo užkluptas šitaip, puolė prisidengti paklode. Ji paėmė jį už rankos, sustabdė.

— Nereikia...

Prisilietusi jo rankų su švelniu pūkeliu, ji suvirpėjo.

— Išeik, — sušnabždėjo jis, lyg viską supratęs.

Jinai jo negirdėjo. Atsirišo naktinių marškinių raištelius. Mėnulio šviesa, krintanti pro langelį, apšvietė nuogą jos kaklą iki krūtų kauburėlių. Nelytėta oda spindėjo it dramblio kaulas. Ji paėmė Alberto ranką ir uždėjo ant savo mažų krūtų, kurios dabar plazdeno kaip porelė balandžių, kamuojamų troškulio prie vandens šaltinio. Jis atsistojo. Nenorėjo to. Jau vien iš pagarbos šiems namams. Pagalvojo apie svetingumą, gerumą, kurį čia rado, apie žmones, kurie dėl jo rizikavo savo gyvybe, nors jiems kiekvieną minutę grėsė pavojus, rūpinosi jį išgelbėti, dalinosi su juo duonos kąsniu. Argi jis gali visa tai užmiršti ir, užuot parodęs jiems pagarbą, kurios jie nusipelnė, išniekinti jų namus, vietoj dėkingumo atsimokėti nedėkingumu, vietoj aliejaus — actu? O ne, šitie namai jam šventi, ir jis turi iki galo išsaugoti pagarbą jiems, kad vėliau, juos palikęs, gyvendamas toli nuo čia, iki gyvenimo pabaigos galėtų minėti juos su švaria sąžine.

— Išeik, — sušnabždėjo jis vėl, pasiryžęs, jei reikės, net piktai ją atstumti.

Tačiau jis nesuspėjo to padaryti. Mergaitė apkabino jį per pečius, ir jie abu atsidūrė jo guolyje.

— Aš nenoriu mirti kaip teta, — pasakė ji. — Noriu visa tai patirti... Aš esu moteris... Supranti?

Jis suakmenėjo. Ne kažin ką suvokė iš jos šnekos. Bet karštligiškai degančios jos akys ir atkaklumas buvo iškalbingesni už žodžius. Ir nors vis dar norėjo priešintis, net pavaryti ją šalin, dabar jau liepsnojančiose jos akyse įskaitė ir meldimą. Ši nekalta mergaitė kaip maldautoja atėjo į jo patalą, prašė jo atverti jai gyvenimo šaltinį, kol ji dar neatsisveikino su šiuo pasauliu. Ji buvo apsisprendusi ir, jei nebūtų pasirinkusi jo, tikriausiai, nerimo, beprotybės genama, vis vien būtų nuėjusi pas kitą, nupuolusi. Jei tai ir buvo nuodėmė, ji slypėjo joje; vyras privalėjo nusileisti jos prašymui, numalšinti jos troškulį. Tad kodėl gi ne jisai? Juk jis, nieko nepaisydamas, ją gerbs ir išsaugos paslaptyje šitą jos poelgį, kuriam ji ryžosi iš nevilties. Todėl Albertas nebesipriešino mergaitei, kai ji liaunomis rankomis apkabino jam kaklą ir galvą. Vedama įsiaistrinusios moters instinkto, jinai ėmė jį karštai glamonėti, suleido pirštus jam į plaukus, jos rankos įsibrovė jam po marškinėliais. Mažos jos krūtys po perkeliniais marškiniais glaudėsi prie jo krūtinės. Jaunuolis pajuto, kaip jo kūnu pasiliejo šiluma. Karšto sausvėjo suaudrintas jo kūnas dabar suliepsnojo nuo ilgų mėnesių sausros. Jaunuolis atkuto. Nusivilko marškinėlius ir, pats jau nuogas, nutraukė naktinius marškinius mergaitei. Du kūnai susispaudė, susirišo. Jo plaukai sudrėko nuo prakaito. Mergaitė sudejavo iš saldaus skausmo.

— Tsss... — įspėjo jis. — Tyliau.

— Man gera... — sušnabždėjo ji.

Iš apačios, iš svetainės, kur stovėjo karstas, sklido švelnus gėlių kvapas, sumišęs su tirpstančio žvakių vaško kvapu, ir vos juntamas irstančių palaikų tvaikas. Atsidavė dar

ir lėtai smilkstančiais smilkalais, ir nuo visų šių kvapų oras buvo toks sunkus, tiek prisotintas, kad veržte veržėsi lauk, mušė lyg banga pro kiekvieną plyšelį. Tie sunkūs kvapai atkilo ir iki slėptuvės pastogėje, apsupo du besimylinčius kūnus, skverbėsi pro jų poras, lindo į šnerves, į burnas, giliai, trūkčiojamai alsuojančias.

— Kokia laimė! — sumurmėjo mergaitė, malšindama troškulį.

Tą valandėlę mirtinoje tyloje iš svetainės iki jų staiga atsklido keletas tylių frazių, kurias progiesmiu monotoniškai kartojo moterys, norėdamos nuginti snaudulį: „Kas esi, žmogau?..“ —„Dulkė esi ir dulke pavirsi“.

Erato užsikimšo ausis. Ji, atpalaidavusi sąnarius, skendėjo palaimoje. Jos kūno nariai, jos kaulai ilsėjosi, persmelkti malonaus svaigulio.

— Kokia laimė! — vėl sušnabždėjo ji, plastėdama iš malonumo.

Tą mirties naktį ji visa savo esybe gėrė gyvenimą.

ŠEŠTAS SKYRIUS

Kai kitą rytą žmonės, lydintys tetos karstą, išėjo iš mūsų namų, ponia Todora stabtelėjo prie kiemo vartų ir procesijos įkandin trenkė į asfaltą baltą lėkštę su actu, kuriuo mazgojo numirėlę; lėkštė sudužo, šukės pasivijo paskutinių eisenos dalyvių kojas. Paskui ponia Todora — ji ir tuo pasirūpino — iššlavė šukes, šliūkštelėjo vandens, išplovė grindinį, kad neliktų acto kvapo ir jokių mirties pėdsakų. Šitaip ponia Todora užkeikė mirtį, kad toji negrįžtų savo pėdomis ir daugiau nesirodytų mūsų namuose. Nesuvokiamas užkeikimas. Lyg mirtis nebūtų galėjusi antrąsyk peržengti slenksčio, pasilikti kieme, kur nors pasislėpti — liepos drevėje, kamine, rūsyje, šuliny. Juk mirtis — atskalūnė, klastuolė, gali įlįsti ten, kur tau nė į galvą neateis. Ji turbūt matė katafalką, tempiamą perkarusių arklių, pavargusius žmones, einančius paskui karstą, girdėjo, kaip sudužo lėkštė, ir greičiausiai tik rodė dantis. Tai liudijo vėlesni įvykiai.

Erato buvo lemta ilgai nelaukus iškeliauti paskui tetą. Po laidotuvių dienos ją apėmė kažkokia nerimastis. Girdėjo duslius žingsnius, negalėdama suprasti, iš kur jie ataidi. Gal kas vaikščiojo ant stogo, gal po grindimis, gal už sienos? Ji šaukdavo motiną ar kurį iš mūsų, bet vos įbėgdavome jos kambarin, jau ir pati nieko nebegirdėdavo, suglumdavo.

— Tai vėjas... — mėgino raminti ją mama, taisydama pagalves ir antklodes jos lovoje.

Kartą Erato užsispyrė. Jai šovė į galvą keista mintis:

— Mama, tegu kas nors užlipa ant stogo, pažiūri. Tarp statulų nuolaužų, po Atėnės chitonu. Ten kažkas yra.

— Ką tu čia kalbi, vaikeli...

— Būkit geri, pažiūrėkit.

Ji taip prašė, maldavo, kad mama pajuto turinti nusileisti. Pasiuntė Janką. Jis per mažą virtuvės terasą užlipo ant stogo, nuėjo iki jo krašto, apžiūrėjo keraminių statulų, puošusių mūsų stogą, liekanas, užmetė akį ir po Atėnės chitonu. Ir išvydo tenai juodą nugaišusį paukštelį, krūptelėjo. Paėmė ir išmetė į šiukšlių kibirą, — jis jau dvokė.

— Nieko jai nesakyk. Ji iš galvos išeis.

Jankas pažadėjo tylėti. Aš taip pat mačiau paukštelį, bet laikiau liežuvį už dantų. Tačiau mums nepavyko apgauti sesers. Kai įėjome jos kambarin, ji pažvelgė mums tiesiai į akis.

— Kodėl nesakote man teisybės?

Laimei, tą valandėlę pro šalį ėjo čigonas Jordanis, kuris gyveno Sokrato urve, kalvose. Kaip visuomet tempė už grandinės su žiedu purviną mešką, didumo sulig juo pačiu. Jis mušdavo didelį būgną, o meška šokdavo. Bet šįkart čigonas nešėsi ir keletą vainikų, kokio aršino skersmens, nupintų iš vynuogienojų ir išteptų pušų sakais, jo surinktais kalvose. Prieš kelias savaites jis praturtino meškos repertuarą. Kur nors įtvirtindavo vainiką, uždegdavo jį, ir sutratėjus būgnui vargšė meška turėdavo šokti pro degančius sakus. Žvėris bijodavo, traukdavosi atatupstas. Tačiau visados paklusdavo: šokdavo pro liepsnojantį vainiką. Tokia jau buvo meškos dalia — paklusti. Be to, paskui čigonas ją glėbesčiuodavo, bučiuodavo, vyriškai pamalonindavo. Čigonas, sugalvojęs šį numerį, visai užrietė nosį... Kai jau po du, po tris kartus apėjo visus kvartalus ir buvo tikras, kad jo meška niekam nebepadarys įspūdžio, staiga jam dingtelėjo, jog ji dar gali uždirbti daug pinigų. Ypač Šv. Marinos dieną, kai į šventę susirinks gausybė žmonių, kuriems jau

nusibodę spektakliai, rodomi palapinėse: „Bekūnis vaikas“, „Aleksandro Didžiojo gorgonė“. Taigi reikia pamėginti... Kas bus, tas.

Tą dieną jis sustojo gatvėje priešais mūsų namus. Pradėjo mušti būgną, prisirinko žmonių, vaikų. Apsupo jį ratu. Priekyje stovėjo Ruvimas ir Estera, trokšdami kuo greičiau pamatyti, kaip meška šoks pro ugnies ratą. Erato priėjo prie savo kambario lango. Čigonas uždegė vainiką, grėsmingai sutratėjo būgnas. Meška delsė, vylėsi kaip nors išsisukti. Tačiau ir šį sykį pakluso. Šoko, apsvilo kailį. Suinkštė, visa susitraukė it pergąsdintas vaikas. Erato krūptelėjo.

— Nuveskite mane, nenoriu to matyti! — sušuko ji.

Ji buvo sukrėsta žiūrėdama į bejėgį žvėrį, kuris privalėjo paklusti, nusileisti, neturėjo teisės pasirinkti savo likimo. Daug kur dabar ji regėdavo ženklą, įspėjimą, aliuziją į savo pačios lemtį. Ir susijaudindavo iki širdies gelmių. Tačiau ir ponas Jokūbas, žydas batsiuvys, kuris išėjo pašaukti Ruvimo, atsisukęs tyliai pasakė savo žmonai:

— Pro tokį ugnies ratą ir mes šokame kiekvieną savaitę. Kai kartą apsvilsime, gal, duok Dieve, viskas pagaliau baigsis.

Jie suko galvą, kaip ištrūkti iš kvartalo, kad nereikėtų kas šeštadienį pasirodyti sinagogoje; nežinia, kas gali vienąkart atsitikti. Bet kur bėgti? Teisybė, ėjo šnekos, kad daug žydų sėkmingai paspruko. Pasislėpė kituose kvartaluose, apsirūpinę suklastotais dokumentais, išvažiavo į kitus miestus, į kaimus. Nepažįstami tarp nepažįstamų, jie sakydavosi esą bombardavimo aukos ar prekiautojai, ieškantys prekių, — prisigalvodavo visko, kad apdumtų akis ir nekiltų jokių įtarimų. Kai kurie išėjo į partizanus. Kiekviena šeima — atskira istorija, atskira knyga. Toli gražu ne visada jiems pavykdavo pergudrauti kitus. Ten, kur jie pasirodydavo, paprastai atsirasdavo žmonių, nujaučiančių, kas jie per vieni. Bet tie žmonės užmerkdavo akis, noréda-

mi padėti bėgliams išsigelbėti. Toks pavyzdys — jauna pora, neseniai atsiradusi mūsų kvartale ir išsinuomojusi kambarėlį terasoje pas mūsų kaimynę. Jis buvo kokių dvidešimt trejų metų, jinai — aštuoniolikos, o gal dar jaunesnė. Graži, miela pora. Manolis ir Klijo. Augino juodu ir mažą mergytę, dar neturinčią nė pusantro mėnesio. Savo šeimininkei, Melpo, jie papasakojo savo meilės istoriją. Gyvenę Kretoje. Jis dirbęs pas jos tėvą. Pamilęs ją. Tačiau mergaitės tėvas ir broliai nė už ką nenorėję jos už jo išleisti. Greičiau būtų ją užmušę. Mergaitė nusidėjo. Ėmė lauktis. Jei jos šeima būtų sužinojusi, būtų abu pražuvę. Vaikinui nieko kito nelikę, tik pagrobti ją — aišku, su jos pačios pritarimu. Jie pabėgę iš Kretos ir slapstęsi. Susituokti negalėję, nes popai be tėvo sutikimo nesiimdavę sutuokti penkiolikmetės mergaitės — tokio amžiaus Klijo iš pažiūros atrodė. Paskui ji pagimdžiusi kūdikį. Septynių mėnesių, matyt, labai lauktą.

Štai tokią istoriją jie papasakojo Melpo, o paskui ji ėjo per visą kvartalą iš lūpų į lūpas. Kiekvienas pasakodavo ją savaip, vieni ką pridurdami, kiti praleisdami. Ponia Todora užjautė ir šią porą:

— Ak, vargšeliai... Jos tėvai — tikri nusikaltėliai.

Jaunoji pora beveik nekišdavo nosies iš namų: jie nekalbėjo Kretos tarme ir bijojo išsiduoti. Mergaitė nueidavo į bažnyčią, bet stengdavosi būti labai atsargi. Tik vienas Jokūbas kai ką suuodė. Pašnabždėjo žmonai:

— Žmonele, anie — mūsiškiai...

— Ką tu sakai! — išpūtė toji akis.

— Klausyk manęs. Niekam nė žodžio. Nei jiems patiems. Jie gali išsigąsti. Gaila būtų...

Taip bėgo jaunosios poros, persekiojamos dėl neleistinos meilės, dienos.

Čigonas dar sykį pasirodė mūsų kvartale su savo meška, vėl uždegė vainiką. Tačiau niekas iš Jokūbo namų neišėjo pasižiūrėti nei mūsų sesuo nebėjo prie lango. Gal bi-

jojo pamatyti, kaip vienąkart paklusniojo žvėries kailis užsiliepsnos? Jie laukė pačios blogiausios pabaigos.

Tomis dienomis iš Skiro salos atkeliavo senelis aplankyti mirštančios anūkės. Sunki kelionė burlaiviu jį išvargino. Tačiau vos atsidūrė prieš Erato duris — nuovargio kaip nebūta. Įėjo šypsodamas, linksmas, kad anūkė nesuprastų, kaip skaudu jam matyti ją tokią, lyg šešėlį, norėdamas sustiprinti jos dvasią. Taigi, apsimetęs linksmas, kalbėjo jai, kaip džiaugiasi mus matydamas, pasakojo apie salos grožybes ir sakėsi laukiąs mūsų, kai tik mokykloje baigsis pamokos. Jam tik esą liūdna, kad Erato negalėjo lankyti pamokų ir prarado vienus metus. Bet tuščia jų... Menka bėda. Vieni mokykliniai metai žmogaus gyvenime — niekai. Serganti mergaitė atsiduso:

— Ak seneli, kad tik tai būtų... Sėskis arčiau. Argi nematai, kad aš kaip meška šoku pro ugnies ratą. Jei tik mane pagaus ugnis, viskas baigta.

Ištisas savaites išgulėjusi lovoje, ji subrendo ir samprotavo kaip suaugęs žmogus. Kai esi šitaip prikaustytas vienoje vietoje ir nieko daugiau negali daryti, ima darbuotis smegenys — jos dega, tarpsta, neša tave pirmyn lyg vėjo išpūstos burės. Taip atsitiko ir Erato. Ji mąstė, mąstė ir brendo. Ėmė išmintingai kalbėti. Mirties artumas davė jai atsakymą į daugelį įvairių klausimų, kurie dar vakar buvo jai neaiškūs. Senelis nepiktai ją subarė:

— Nekalbėk kvailysčių... Juk aš tavim taip didžiuojuosi...

Jis paliko ją, atėjo į valgomąjį, kur mes visi sėdėjome. Atidengė pintines su lauktuvėmis. Ko tik ten nebuvo!.. Blynai, pernykščiai svarainiai, sūriai, uogienė... Puolėme seneliui ant kaklo. Kaip jis mus mylėjo... Koks buvo geras... Ir visi saliečiai jį gerbė, — jis daugybę metų buvo saloje mokytojas. Kelios kartos sėdėjo suoluose priešais jį. Pirmieji jo mokiniai saloje jau spėjo pasenti, išeiti į pensiją. Bet dar ir šiandien minėjo istorijas, kurias jis buvo pa-

sakojęs... Mat mūsų senelis turėjo pasakotojo dovaną ir žinojo tiek įdomybių... O svarbiausia — mokėjo parinkti tinkamą valandėlę ir iš kiekvienos istorijos išspausti viską, kas gardžiausia, tarytum riešutą išlukštenti.

— Sėskis, tėve, papasakok mums naujienas, — pasakė mama ir pastūmė jam krėslą.

Senelis prakalbo. Ko tik nepasakojo... Ir apie slaptą veiklą saloje, apie burlaivius, kurie patylom atplaukia iš Mažosios Azijos ir atveža ginklų į nuošalias pakrantes vyskupo organizacijai. Ir visokių naujienų apie žinomus žmones, kurie vaidino pagrindinį vaidmenį kasdieniniame salos gyvenime. Apie kapitoną Patją Tramundaną, apie narsuolį Vangelį, apie popą, jo dukters nuotykį. Jinai su reikalais apsilankė Kimėje ir ten nusifotografavo. Fotografą sužavėjo mergaitės grožis, ir jis, padidinęs jos nuotrauką, išstatė lange. Tą nuotrauką pamatė vienas vokiečių karininkas ir panoro sužinoti, kas per viena toji mergaitė. Fotografas sumetė, kas jo galvoje, ir mėgino jį apgauti. „Ne vietinė... svetimšalė“, — aiškino, o po kelių dienų išėmė nuotrauką iš lango. Ir dėl viso pikto davė žinią į Skiro salą.

— Niekai, — numojo ranka mūsų tėvas.

— Šitaip ir mes pagalvojome, — pasakė senelis. — Tačiau kai nukrenta grūdas, aš visuomet susimąstau. O gal ims ir sudygs... Iš vyšnios kauliuko išauga vyšnios medis, iš pupmedžio sėklos — pupmedis...

„Nuo likimo nepabėgsi“, — sakydavo visažinė ponia Todora. Išmušė paskutinė mūsų sesers valanda, pasibeldė mirtis. Kaip? Kada?.. Argi ką reiškia visos tos smulkmenos? Nebėra mergaitės. Ji mirė. Aimanos, raudos mūsų namuose. Mėgini guosti kitą, o tas dar labiau ima verkti. Seneliui ašaros teka upeliais — neteko vienintelės anūkėlės.

Ponios Todoros vėl visur pilna, ji viskam vadovauja. Padeda numazgoti numirėlę, ją apvilkti, papuošti. Mama iš-

traukė iš skrynios savo vestuvinę suknelę — gražiai išsiuvinėtą, rūpestingai saugotą. Aprengia ja Erato. Uždeda jai ir šydą. Dabar ji panaši į nuotaką, jaunutę nuotaką...

— Ak, už ką...

Mamai plyšta širdis, kai mato ją tokią, sustingusią, bežadę, užmigusią amžinu miegu. Senelis nukabina nuo laikrodžio grandinėlės seną monetą ir įspraudžia mirusiajai į delną.

— Paduosi plaukdama per Acherontą, — sako jai.

Į mūsų namus sueina visi vaikai. Daug turime bičiulių... Dimitris, Michalis, Jasonas, Andrėjas, Aleka, jos brolis Fanis, Tasas, Ruvimas, Estera... O kiek dar kitų! Iš kažkur sužinoję, ateina ir sesers klasės draugai. Būtų atėjusi visa gimnazija, jei laidotuvių diena nebūtų tokia baisi. Visi apimti baimės. Iš Makrijanio ir Kambos gatvių pusės užkirsti keliai į Tesėjo aikštę. Vokiečiai reikalauja dokumentų, sulaiko žmones. Kas išdrįs kišti galvą vilkui į nasrus? Todėl ne visi giminės, kurių laukėme, atvyko. Kai kurie pabūgo. Tačiau keli vaikai iš mūsų kompanijos ryžosi nusigauti iki kalvų, priskynė saulučių, nupynė gegužinį vainiką ir įdėjo į mūsų sesers karstą, ant pagalvėlės.

— Nuo tavo bičiulių, — pasakė jai. — Nuo žaidimų draugų.

Ir jie verkia kartu su mumis. Nėra nė vienų sausų akių. Kai baigsis laidotuvės, jos gal ir išdžius. Bet ką dabar daryti?.. Keliai į kapines dar užtverti. Vis siunčiame žmones, kad iš tolo, per atstumą, pasižiūrėtų, ar jau laisvas kelias, ar galės praeiti gedulinga procesija. Nuo ryto jau du kartus atidėjome laidotuvių valandą. Jau po vidurdienio. Daugiau negalima laukti. Patraukiame į artimiausią bažnyčią jos apgiedoti, o pasibaigus gedulingoms pamaldoms, žiūrėsime, ką daryti. Laukdami galime sugaišti dar valandą. Visi išeiname laukan. Gedulinga eisena, namai lieka tušti. Tuomet Albertas iš savo slėptuvės nusileidžia į vonią, ranka ir koja tvirtai užstumia duris, kad kas nors netyčia jų

neatidarytų, ir pro išpjautą langelį mato, kaip karstas išnešamas į kiemą. Mūsų Erato guli nurimusi, nebekamuojama jokių aistrų, baimių, troškulio, jau negyva. Jis regi ją tik vieną akimirką, kol eisena suka prie kiemo vartų; paskui šioji mergaitė, kuri panikos valandėlę puolė į jo patalą, lieka skausmingu, graudžiu prisiminimu... Dulkė, žmogau, tesi...

Gedulingas pamaldas bažnyčioje lydėjo verksmai ir raudos. Mama apalpo. Popas į galą sutrumpino pamaldas. Išėjome laukan. Kiek luktelėjome ant laiptų, kol grįš žmonės, nuėję pasižiūrėti, ar keliai dar uždaryti. Sugrįžo. Nieko naujo, visur užtvaros. Be abejo, laidotuvių eiseną jie turėtų praleisti. Bet ką gali žinoti? Neduok Dieve, ims ir sulaikys kai kuriuos procesijos dalyvius, o gal, pilni įtarimų, dar susimanys ir karstą apieškoti, sudrumsti šventą mirusiosios miegą. Tačiau delsti nebegalėjome. Diena linko vakarop. Bet kurias kapines būtume pasiekę jau temstant. Ir laidotuvės tikriausiai būtų itin slogios ir niūrios, visus smelktų baimė. Suaugusieji, sustoję būreliu, aptarinėjo visa tai, kol galų gale tėvas paklausė:

— Tai ką darysime?

Kažkas pažvelgė senųjų Keramiko kapinių pusėn. Jos buvo už kelių žingsnių nuo Šv. Tanasio bažnyčios, kur stovėjome. Tereikėjo keletą metrų nusileisti šlaitu, pereiti tiltelį. Tas pats žmogus mostelėjo ranka ton pusėn ir pasiūlė:

— Eime tenai. Ten rasime net iškastų duobių.

Niekas neprieštaravo. Tai buvo puiki išeitis, išvaduojanti nuo didelių rūpesčių ir pavojų.

— Eime, — tarė tėvas, prislėgtas sielvarto.

Tuomet įvyko dar vienas netikėtas dalykas. Mūsų draugai — Dimitris, Michalis, Andrėjas ir Jasonas — prišoko prie karsto ir užsikėlė jį ant pečių. Niekas jų nesustabdė. Nespėjus niekam nė žodžio pasakyti, jie jau leidosi šlaitu žemyn, nešdami neuždengtą karstą į senąsias kapines. Sėdančios saulės atšvaitai nudažė dangaus skliautą rožinėm,

vyšninėm spalvom, ir regėjos, kad vaikai neša Erato ant pečių pro atsivėrusius dangaus vartus, kur ji pasiliks amžinai. Keista, bet jos veidas vėl spindėjo vaikišku nekaltumu, giedra ramybe, kaip spindėdavo dar prieš jos ligą. Jos nebegraužė jokia baimė, joks nerimas. Ko bijoti angelams? Jie — viena roma, viena palaima. Taip mūsų mažoji Erato — nupuolęs ir vėl prisikėlęs, spindulingas angelas — ant savo draugų rankų grįžo dangun. Mama pasižiūrėjo į ją ir surypavo:

— Ak, kaip gražiai tave neša draugai...

Atėjome į Keramiko kapines, žengėme taku tarp kapų. Tą valandėlę vakaro saulė auksu užliejo senovines antkapių statulas, kilnius vaikų, jaunuolių, mergaičių veidus, iškaltus stelose, — jie, jau visą amžinybę užmiršti, gyveno savo akmeninį, rūpesčių nedrumsčiamą gyvenimą. Čia ir mūsų sesers prisiminimas virs marmuru. Radome iškastą duobę ir nuleidome į ją karstą. Užvertėme jį žemėmis. Palaidojome seserį kaip pridera. Vėliau, po kelių dienų, atnešime kryžių ir gėlių vazonėlių kapui papuošti. O praėjus trejiems metams, vieną dieną, kai stos ramybė ir taika, iškasime jos kaulus ir perkelsime kitur, gal į Skiro salą, kur stovi urna su kitų mūsų giminių palaikais. O šiomis audringomis dienomis bus gerai ir čia, netoli namų. Mažas pasivaikščiojimas į sodą, papuoštą statulomis, kurios ramina tave ir byloja apie gyvenimą, o ne apie mirties baimę.

Saulė greitai leidosi. Šviesa blėso. Netrukus žemę užklos juoduma. O kai kurių žmonių laukė tolimas kelias. Patraukėme namo. Gūdi tyla, kuri vakare pasidarė dar gūdesnė, ir buvo slaptingas šios senos vietos gyvenimas. Gyvenimas, kurio neturėjo drumsti nei žingsniai, nei atodūsiai, nei nepaguodžiamų žmonių žodžiai. Tai būtų buvę šventvagiška. Toks gyvenimas dabar tegu būna skirtas ir Erato. Palikime ją čia — tylą tyloje...

Kartu su seseria iš mūsų namų dingo linksmybė. Juodas debesis užgulė mums širdis. Kalbėjome nedaug, nenoro-

mis. O kai sušnekdavome apie rytojaus planus, apie taiką, kuri ateis su savo malonėmis, mūsų žodžiai dvelkdavo kartėliu. Iš mūsų ankstesnių svajonių mažai kas beliko. Išblėso žaidimų azartas. Ne tik mums, bet ir mūsų bičiuliams. Visiems stigo Erato. Ir į kalvas jau kopdavome be džiaugsmo. Pasigesdavom jos, nors to ir neprisipažinom. Tačiau radome dingstį pabūti greta jos. Ėmėme kalbėti, kad senosiose Keramiko kapinėse galima rasti terakotinių statulėlių, kurias mūsų protėviai dėdavo savo mirusiems artimiesiems į kapą. Taigi, užuot kopę į kalvas, traukdavome į kapines. Atseit ieškodavome statulėlių, tačiau visąlaik sukiodavomės apie Eratutės kapą. Sutvarkydavom gėlių vazonėlius, kuriuos atnešdavo mama, o vakare dažnai grįždavome namo kartu su ja. Vargšė mama... Po Erato mirties ji tarytum dešimčia metų paseno. Kartais atrodydavo kokių keturiasdešimt penkerių. Jos smilkiniuose atsirado žilų plaukų, lūpų kampučiuose — raukšlelių, jos migdolinės akys apsiblausė, paakiai pajuodo. Išeidami iš kapinių paimdavom ją už rankų, bet ji vis vien grężiodavosi į paliktą kapą. Kartais tą valandėlę pamatydavome mažąjį Dimitrį, kuris, užsimiršęs, liūdnas, tylus, stovėdavo tamsoje. Erato mirtis jį prislėgė taip pat kaip ir mus. Pirmoji vaikiška meilė negęsta, jos skausmas degina kaip ugnis. Kartais Dimitris slapta ateidavo į kapines ir padėdavo ant jos kapo aguonų. Atnešė ir Artemidės galvą, kurią buvo radęs gatvėje tarp keraminių statulų, stovėjusių ant mūsų stogo, duženų. Tegu ir Erato kapas būna papuoštas, kad ir varganai.

Po Erato mirties gyvenimas mūsų kvartale toliau ėmė tekėti savo vaga. Badaujantys žmonės dejavo gatvėse, ilgos eilės stovėjo prie lauko virtuvių, vikruoliai, įšokę į priešo sunkvežimius, nučiupdavo konservų dėžutę ar kepalėlį duonos. Kas dar? Mudu su Janku maišuose, prikimštuose žolės, slapta nešiojome ginklus, paliktus kasinėjimų vietoje, ant sienų buvo rašomi šūkiai, žydai kiekvieną šeštadie-

nį eidavo pasirodyti į sinagogas... Jų širdys drebėjo. Teisybė, maždaug tuo metu atsitiko vienas dalykas, kuris ir mano tėvui sukėlė nerimą. Kartą jį sustabdė Manolis, jaunuolis, kuris su mergina nuomojo kambarėlį terasoje pas mūsų kaimynę, ir, nutaisęs gudrią miną, kuri visai nepatiko tėvui, tyliai jam pasakė:

— Jei vieną dieną man prireiks pagalbos, tikiuosi, jūs man padėsite. Ir aš dabar jums padedu, laikau liežuvį už dantų.

Jam nebuvo reikalo toliau kalbėti. Tėvas viską suprato. Jaunasis kaimynas turbūt iš terasos, pro langelį mūsų stoge, pamatė, kad kažkas pas mus slepiasi. Žodžiu, šiaip ar taip suuodė. Tačiau ir jis pats, kaip dabar paaiškėjo, matyt, turėjo savo paslaptį. Dėl to ir paprašė paslaugos už paslaugą, kad jam būtų kuo pasikliauti, jei kas atsitiks. Šaltas prakaitas išpylė tėvą, jį pagavo baimė. Svetimšalio kareivio paslaptį žinojome nebe vieni, ji pasiekė ir kitus. Ką daryti? Pasikvietėme dėdę Nikitą. Kai jis atėjo, tėvas viską smulkiai papasakojo ir ėmė spirti jį galų gale išspręsti tą reikalą, kad jaunuolis iš Naujosios Zelandijos kuo greičiau išvyktų. Visi atsidūrėme pavojuje, mūsų gyvybė priklausė nuo to, ar laikys liežuvį už dantų mūsų kaimynas. Dėdė Nikitas paprašė kelių dienų, užlipo į Alberto slėptuvę, liepė jam nesiskusti ir po savaitės vieną vakarą vėl atėjo. Šįkart su Damjanu ir kitu vaikinu, taip pat Pasipriešinimo dalyviu. Pasakė, kad jie kol kas nuveš jį į Kimę, į Pandeleimono metropolito rezidenciją, o čionai burlaiviu iš Skiro atplauks Vangelis ir nugabens jį į Turkiją. Tai išmėgintas kelias. Taip jie jau išvežę daug žmonių ir toliau paprastai juo naudojąsi. Viską puikiai suorganizavęs vyskupas, drąsus žmogus. Vienuolynuose aplink Kimę daug netikrų vienuolių. Albertas taip pat gavo abitą, suklastotus dokumentus ir buvo primokytas, jei juos sustabdys pakeliui į Kimę, apsimesti nebyliu vienuoliu. Albertas atsisveikino su mumis, iš širdies padėkojo ir su kitais trimis vyrais išėjo naktin.

Išsyk surinkome visus daiktus, kuriuos jis buvo palikęs. Kad nebūtų nė ženklo... „Nieko nežinom, nieko nematėm! Jus kažkas suklaidino“, — jei kas klaus. Ir vis dėlto, kad ir kiek rūpesčio ir nerimo atnešė Albertas į mūsų namus, jis buvo tapęs mūsų gyvenimo dalim. Jis daug neramių mėnesių praleido kartu su mumis, užjautėme jį, pamilome. Ir bemat ėmėme jo pasigesti. Be jo namai dar labiau ištuštėjo. Per trumpą laiką netekome trijų žmonių. Kuo užpildyti tuštumą?.. Mama valandų valandas praleisdavo užsidariusi Erato kambaryje, vis kažką veikė... Tvarkė jos sukneles, lyg laukdama jos grįžtant iš žaidimų, skaitė ir skaitė jos sąsiuvinius su rašalo dėmėm, šukavo nukirptus jos plaukus — visa, kas liko iš jos jaunystės, iš jos grožio. Ir mums, berniukams, taip pat širdis plyšo iš sielvarto.

Tėvas, jausdamas liūdnas mūsų nuotaikas, norėjo kaip nors padaryti joms galą. Erato mirtis — sunkus praradimas, niekas to neginčijo. Bet gyvenimas tekėjo savo vaga ir mūsų šeima taip pat turėjo toliau gyventi. Mums, vaikams, reikėjo atgauti judrumą, pralinksmėti. Taigi, norėdamas numalšinti mūsų sielvartą, ištraukti mus iš monotoniškos kasdienybės, kuri neleido žaizdai užgyti, jis priėmė senelio pasiūlymą — išvežti mus vasarai į Skirą. Ten bus tiek naujų dalykų, kad greitai užsimiršime. Ir prasimaitinsim lengviau. Turėsime beveik visko, vaisių per akis. Ir apskritai vergijos našta saloje nebus tokia sunki kaip Atėnuose. Sakytum čia būtų pliaupusi liūtis, o tenai dulkęs menkas lietutis...

Graži salelė Skiras, nieko jai neprikiši. Smėlėtas pajūris, atšiaurios uolos, pievos, dyki kalnai, pušynai... Jūros ir sausumos gyvenimas su arimais ir gyvulių bandomis. Ir dar kiti kasdienės būties ženklai, kurių nesutiksi kitose salose. Vakarų pusėje, apžėlusiame užutėkyje, yra Linarija, nedidelis uostas, kur išmeta inkarus laivai, atplaukę iš priešais esančios Kimės ir iš kitur. Iš čia vingiuoja kelias rytuosna, į Chorą, arba Skirą, vadinamąją salos sostinę. Pėsčiomis ją pasieksi per kokią pustrečios valandos. Jau iš tolo matyti balti, kylantys aukštyn nameliai, sutūpę milžiniškos uolos papėdėje ir jos šonuose. Uolos viršūnę vainikuoja pilis... Ji čia nuo senų senovės. Nuo garsiojo Likomedo karaliavimo metų. O gyventi čia pradėta dar amžių glūdumoje, miglos gaubiamais pelazgų laikais. Ir anuomet gyvenvietė kabojo ant uolos šlaitų. Tai liudija pilies sienos ir išradinga vandentiekio sistema, kurios dėka vanduo pakildavo iki uolos viršūnės, pačion pilin. Vėliau ilgam laikui žmonių pėdsakai dingsta. Juos išblaškė žemės drebėjimai ir karai. Kol vėlei, prieš tūkstantį metų, uola pabudo iš vienišo miego: imperatoriaus Nikiforo Foko pasiųstas, iš Atono kalno atkeliavo Atanasijas įkurti čia vienuolyno. Taip ir buvo padaryta: pilyje įkurtas Šv. Jurgio vienuolynas. O žemės aplink ją, pusė salos, kaip imperatoriaus dovana buvo perduotos Atono kalnui. Dar ir šiandien saliečiai turi mokėti nuomos mokestį už ganyklas, sakus, dirbamą žemę. Iš to kyla daug pykčio ir vaidų.

Gyvenvietė prieina prie jūros. Iš vienos pusės ją laižo bangos, plaka sūrūs vėjai. Apačioje, uolos papėdėje, palei daržus, drėkinamus druskingo vandens, paplūdimys — toks ilgas, kad, pradėjęs juo eiti pilnu pilvu, galą pasieksi jau alkanas. Tarp paplūdimio ir arbūzų laukų tai šen, tai ten pamatysi žvejų namelį, tolėliau — keletą vėjo malūnų. O dar toliau — alyvmedžiai, kalnai, uolos, pabirusios jūroje salelės.

Jau nebe pirmą sykį leidome atostogas Skire. Pažinojome šią salą, jos gyventojus. Salos žmonės mus mėgo. Paprasti žvejai ir valstiečiai laikė mus ponaičiais. Džiaugėsi matydami savo vaikus mūsų draugėje. Kai išlipome iš laivo Linarijos uoste, keli saliečiai jau laukė su asilais, pasiruošę nugabenti mus į Chorą. Tarp jų buvo Vangelis su savo arkliu ir popo sūnus Nikolas. O kai įsukom į baltas gatveles ir asilų pasagos sukaukšėjo grindiniu, būrys žmonių išbėgo iš kavinių, moterys sustojo ant slenksčių, visi sveikino mus atvykusius ir reiškė užuojautą. Tą pačią popietę iki pat nakties pusė saliečių perėjo per senelio namus. Apsilankė popas, popienė, jų duktė Migdalija, kuri iškart pasisiūlė išvirti kavos, vaistininkas Trezas, gydytojas, mūsų kaimynas Efstatijas ir Aglaja, vienuolikmetė kaimynų mergaitė, kuri, sarmatindamasi eiti vidun, tik žiūrėjo į mane nuo durų. Ėjo vienas po kito... Visi klausinėjo, kaip mirė Erato, domėjosi, kas darosi sostinėje, ar juos pasiekę baisūs gandai yra teisybė. Mama atsakinėjo į kiekvieno klausimus, kad ir kaip jai buvo sunku. Taip pat ir senelis. Kol pagaliau tiesiai šviesiai, kaip visada, išdrožė:

— O dabar skirstykitės po namus, vaikams laikas miegoti. Rytoj pasimatysime.

Visi išsivaikščiojo. Tik Migdalija, popo duktė, dar likosi padėti mamai pataisyti vakarienę. Ji iš anksto žinojo, kad atvažiuosime, ir buvo visko priruošusi. Padengė stalą. Senelis, pasinaudojęs proga, paklausė, kaip baigėsi istorija su vokiečiu, susidomėjusiu jos nuotrauka Kimėje.

— Jis dar sykį užėjo pas fotografą, — atsakė ji, — ir paklausė, ar aš nebuvau pasirodžiusi. Viso labo tiek.

Senelis patarė jai nekišti nosies iš salos, kol viskas apsiramins. Jam pritarė ir mama. Migdalijai vertėjo pasisaugoti. Perleidau ją akimis, stengdamasis suprasti, kuo gi jos išvaizda taip patraukė vokietį. Pirmą kartą įsižiūrėjau į ją kaip reikiant. Iš tiesų buvo graži. Glotnus veido ovalas, aukšta kakta, didelės akys, plona nosis, puikios lūpos, vešlūs plaukai. Visas jos veidas dvelkė kilnumu. Ir jos kūnas buvo tiesus kaip strėlė. Nors ji ir mūsų mama nebuvo giminės, galėjai palaikyti jas seserimis. Tokio pat sudėjimo, tokios pat laikysenos. Mūsų paprašyta, ji atsisėdo vakarieniauti kartu su mumis, bet netrukus atėjo jos brolis Nikolas ir išsivedė ją namo. Lauke jau viešpatavo nakties tyla. Buvo girdėti tik svirplių čirškesys arbūzų laukuose ir tolimas jūros šniokštimas. Pailsę po kelionės, ir mes visi sugulėme miegoti.

Rytą anksti pabudome. Atėjo salos vaikai ir pakvietė mus žaisti. Išbėgome į alyvmedžių sodus su svaidyklėmis medžioti juodųjų strazdų. Užsukdavome į bažnytėles, kurios, mažutėlės, baltutės, it kriauklės šen ten prilipusios prie uolų ir iškyšulių, buvo nuostabi salos puošmena. Greitosiomis priklaupę, vėl skubėjome pro duris, kur mūsų laukė žaidimai. Mūsų veidai liepsnote liepsnodavo, ir tarpais man atrodė, kad mažasis Kristus iš ikonostaso, apimtas pavydo, sukruta ir mėgina ištrūkti iš savo motinos Marijos rankų, norėdamas bėgti žaisti su mumis.

Saloje buvo daugybė tokių bažnytėlių, kaip sakoma, tiek kiek metuose dienų. Pasklidusi avių banda. Dauguma jų — jūreivių, davusių įžadus, dovanos, kitos — akmuo prie akmens pastatytos žmonių, panorėjusių susibroliauti. Saloje yra toks paprotys: žmonės, kurie taip gerbia ir myli kits kitą, kad norėtų būti gimę broliais, gali susibroliauti pastatydami bažnyčią. Toji bažnyčia lieka jiems, tampa jų

krauju. Ją kaip palikimą perpus paveldi abiejų įbrolių giminės. Apie šitokias bažnyčias pasakojama daug istorijų. Jas paliudija dokumentai, jos aprašomos senose knygose. Taip susikurdavo ir ištisos brolijos. Garsiausia tarp tokių bažnyčių — Šv. Mamos bažnyčia, stovinti apačioje, Kalamitsoje, netoli jūros, tarp Linarijos ir Choros. Kartą, kaip pasakoja legenda, vienas piemuo susapnavo nuostabų jaunikaitį. Regėjo jį tankioje girioje, taip įvairių laukinių žvėrių, kuriuos jis savo gerumu buvo prisijaukinęs. Šalia liūtų, tigrų, leopardų — romi naminių gyvulių kaimenė. Aplink jį, ant medžių takų ir net ant jo pečių, tupėjo visokie paukščiai. Kurapkos, fazanai, žvirbliai... Prie jo kojų — povai, vėžliai, kiškiai. O šalia be baimės ganėsi avių ir ožkų banda. „Kelkis! — pasakė jaunikaitis piemeniui per sapną. — Kelkis ir pastatyk man būstą. Prie savo namų, griuvėsiuose, rasi akmenų. Prasideda lietūs, man šalta". — „Kas tu toks?" — paklausė piemuo. Tačiau atsakymo nesulaukė. Tik spėjo išgirsti: „Mane persekioja antikristai. Keliauk, o aš pasirūpinsiu tavo banda". Pašoko piemuo iš miegų. Nubėgo, pažadino draugus. Papasakojo, kokį regėjo sapną, kokią vietą nurodė nepažįstamasis. Piemenys suprato, kad tai šventasis, ir nusprendė tuoj pat pastatyti bažnyčią ir susibroliauti. Patraukė kasti pamatų. Ir rado Artemidės šventyklos griuvėsiuose švento Mamos ikoną — šventasis buvo visai toks pat, kokį jį matė piemuo per sapną. Surašė tuomet sutartį knygoje dėl statomų šventų namų, o po sutartim uždėjo savo pirštų atspaudus. Taip buvo pastatyta švento Mamos bažnyčia. Nuo to laiko šitas atsiskyrėlis tapo piemenų globėju ir jų bandos ėmė augti kaip ant mielių. Visi saliečiai čia ateidavo. Čia imta švęsti šito šventojo dieną. O metams bėgant, kartoms keičiantis, bažnyčia kaip palikimas ėjo iš anūkų anūkams, susibroliavusių piemenų palikuonims, kurių vis daugėjo, ir viskas būdavo surašoma į knygą. Marios įvairių įvairiausių gy-

venimų. Per daugelį amžių susidarė ne vienas tomas. Skaitai ir pameti galvą. Tikra Biblija. Kaip tu ją papasakosi!

Iš laukų, iš bažnytėlių, būdavo, vienu šuoliu atsiduriame prie jūros. Visa jūros pakrantė ir saulė priklauso mums. Traukiame į plaučius sūrsvą orą. Saulė svilina mūsų beveik nuogus kūnus. Akinami šviesos prisimerkiame ir viskas akyse tviska auksu. Puolame vandenin, šokinėjame, mėgaujamės jo vėsa ir žydruma. Sala užkariavo mūsų širdis, ir daug kas išdulkėjo iš galvos. Nerūpestingai leidome vasarą, lyg nebūtų buvę karo nei vergijos. Be to, čia mažai kas galėjo tai priminti. Okupantų buvo tik keletas italų, ir tie, regis, nepikti. Jiems niekas nerūpėjo; ramiai, paprastai leido dienas, lyg draugai tarp draugų. Ką jie galėjo turėti prieš salos gyventojus, kurių buvo atsiųsti saugoti, įbauginti?.. Jie suprato mūsų rūpesčius, mūsų dainas, panašias į jų dainas. Beje, žmonės čia nebadavo. Geriau ar blogiau, visi suvesdavo galą su galu. Turėjo arbūzų, aliejaus, žuvies ir sūrio, nebuvo alkstančių. Tik spekuliantai, pasirodydavę saloje su pundais pinigų ir įvairiom brangenybėm, kurias norėdavo iškeisti į maistą, piešdavo mums bado paveikslus, pasakojo, ką toliau kenčia atėniečiai, kaip jie miršta badu. Iš tėvo nesužinodavom nieko aiškaus, bet jisai vis primindavo: „Jūs laimingi, kad esate saloje“. Ar kas galėjo tuo abejoti? Mes vėl užsimiršome. Nerūpestingai žaisdavome kaip ir anksčiau. Kartais net pajusdavome sąžinės graužimą, kad Erato dingo iš mūsų gyvenimo, kad užmiršome ją, lyg niekad nebūtume turėję mylimos sesers, kurios praradimas mums buvo tarsi mūsų pačių mirtis. Kaipgi galėjome taip lengvabūdiškai viską užmiršti? Kas mus taip suviliojo? Kodėl taip atsitiko? Jei apskritai reikia ieškoti priežasčių...

Trezo vaistinėje kiekvieną dieną susirinkdavo popas, Efstatijas, išėjęs į pensiją paštininkas, gydytojas ir bendruo-

menės pirmininkas Kapsis. Jie buvo galvoti vyrai, sakytum kokia vietos taryba. Daugiau už kitus saliečius — žvejus, piemenis ir akmenskaldžius — nutuokė apie pasipriešinimo eigą ir mokėjo laikyti paslaptį, kuri galėjo užtraukti baisius pavojus. Jie žinojo apie veiklą, organizuotą vyskupo iš Kimės, žinojo, kad iš ten patyliukais plaukia burlaiviai su graikais ir sąjungininkų kareiviais, persirengusiais vienuolių ar žvejų drabužiais, kurie, pasiekę Turkijos pakrantę, keliauja į Egiptą. O Tramundanas, Vangelis ir Murkuto Konstandis perplukdo juos. Ir šie vyrai, dabar čia posėdžiaujantys, ne kartą jiems padėjo, slėpė bėglius savo namuose, kai nelauktai pakildavo rytų vėjas ar pašėlęs pietys ir burlaiviai negalėdavo išplaukti. Žinojo jie ir apie ginklus, kurie salos pietuose prie Trejų Žiočių povandeniniu laivu buvo traukiami iš jūros, kur buvo paslėpti, ir slapta gabenami į Graikijos žemyną. Dėdė Nikitas šiuo reikalu neseniai buvo atvykęs į salą. Jis taip pat apsimetė esąs prekiautojas. „Taryba“ viską žinojo, viską svėrė it svarstyklėmis. Tačiau tylėjo. Dėdė Nikitas vėl pasirodė saloje tuo metu, kai jau buvome tenai. Vieną vakarą jis pasibeldė į senelio duris. Už jo nugaros stovėjo Albertas. Dėdė Nikitas pasakė, kad jie šiąnakt išplaukią ir jis atvedęs Albertą į senelio namus paskutinį kartą su mumis pasimatyti, dar sykį atsisveikinti, jei jau pasitaikė tokia galimybė. Džiaugėmės vėl jį matydami. Tačiau tai jau buvo kitas žmogus. Vienuolis. Per du mėnesius, prabėgusius nuo to laiko, kai išėjo iš mūsų namų, jis užsiaugino barzdą, apžėlė plaukais, ir jei nebūtų pravėręs burnos, visi būtume apsigavę, patikėję, jog jis tikras vienuolis, tuo labiau kad buvo toks sulysęs. Jis pasakė tą laiką praleidęs Kimėje, vyskupo rezidencijoje, o dabar pasinaudojęs proga dar kartą padėkoti mūsų mamai už svetingumą. Mama apsiašarojo, prisiminė, kaip Erato jį mėgo, laikė šeimos draugu. Mamai viskas primindavo Erato.

Apie dešimtą atėjo Vangelis ir pabeldė į duris sutartu būdu. Dėdė Nikitas išėjo. Paklausė:

— Jūs pasirengę?

— Taip. Išplaukiame.

— O Tramundanas?

— Jis burlaivyje.

Dėdė pasišaukė Albertą, ir abu žengė pro duris. Paskutinę akimirką mama jį sulaikė:

— O tu? — tyliai paklausė. — Plauksi su jais?

— Taip.

— Nebijai?

— Reikia.

— Būk atsargus. Duok žinią. Neskaudink širdies Tanasiui.

Tais keliais žodžiais buvo viskas pasakyta. Mama parodė, kaip ji rūpinasi tėvu. Kad jo neištiktų dar vienas sielvartas, neatsivertų nauja žaizda. Dėdė, Vangelis ir Albertas siauromis gatvelėmis ėmė leistis pajūrin. Žengė tyliai, be garso. Bet Migdalija, lūkuriuojanti už durų, vis dėlto išgirdo jų žingsnius, pravėrė duris ir patylomis, vos girdimai pašaukė:

— Vangeli...

Jaunuolis sustojo, priėjo artyn. Juodu žvelgė vienas į kitą tamsoje, per durų slenkstį. Mergina besidaužančia širdimi sušnabždėjo:

— Vėl išplauki?..

Vangelis linktelėjo galvą. Migdalija tarė:

— Negalvoji apie save. O jei pražūsi...

— Ką padarysi. Atsiras ir kitų gerų vyrų.

Jis, kiek padvejojęs, tyliai pridūrė:

— Sakoma, kad gyvenimas teka ratu. Aš gimiau jūroje. Nenuostabu, jei ir mirsiu jūroje.

Migdalija atsiduso. Nieko daugiau jam nesakė. O ir ką gi galėjo pasakyti? Tik žiūrėjo, kaip jis skuba grindiniu vy-

damasis kitus du. Kai mėnulio šviesa nušvietė jį iš nugaros, jo šešėlis užklojo visą skersgatvį. Tokie platūs buvo jo pečiai. Toks aukštas stotas. Dievas, žengiantis naktin.

Praėjo dvylika dienų, o burlaivis dar negrįžo. Po savaitės Migdalija pradėjo vaikščioti į pajūrį, malūnų pusėn, kur paprastai sustodavo Vangelio burlaivis. Žiūrėjo, ar jis nepasirodė. Praeidama užmesdavo akį į kavinukę, dėdamasi, kad grįžta iš aliejaus spaudyklos arba iš bažnyčios, uždegusi lempelę. Bet Vangelio nebuvo nė ženklo. Kartą ji prie kavinės susitiko Efstatijo Stilianę. Ir toji kažko žvalgėsi. Abi sutriko. Migdalija pasiteisino:

— Einu pas Tramundaną užsiprašyti žuvies. Jei žūklė bus gera...

— Bet jo nėra čia. Argi tu nežinai? — nutraukė ją Stilianė. — Jau daug dienų jo barkas čia nesirodo.

Regėjos, kad ji nieko nežino apie Vangelį. Migdalija bemeilijo nutraukti tą pokalbį. Ji palinkėjo Stilianei gero vakaro ir pakvietė ją progai pasitaikius užeiti į svečius. Tačiau nuo tos pavakarės ji daugiau nevaikštinėjo prie pajūrio namelių. Nenorėjo duoti dingsties apkalboms. Reikėjo būti atsargiai. Verčiau pro langą žiūrėti jūron, ar nematyti Tramundano burių. O jei atplauks jisai, tuo pat metu ir Vangelis turėtų pasirodyti jos gatvelėje, kostelėti po jos langais ar duoti kokį kitą ženklą, kad grįžo. Tada ir ji duos suprasti, kaip dėl jo nerimavo.

Vieną rytą, atvėrusi langines, ji išvydo apačioje, pakrantėje, stovintį burlaivį. Nebuvo tikra, ar tai jo burlaivis, ar ne. Ryto saulėje visos spalvos buvo aptrauktos balsva miglele. Migdalija apsirengė ir susiruošė išeiti. Jai leidžiantis laiptais brolis, parodydamas, kad viską žino, be užuolankų išdrožė:

— Vangelis parplaukė. Užklupo audra, ir jie stovėjo Chijo saloje.

Ji nesumojo, ką atsakyti. Ją nustebino rami, broliška Nikolo laikysena. Apsimetė dar turinti reikalų savo kambaryje ir užlipo laiptais aukštyn. Nikolas išėjo. Po pusvalandžio Migdalija išgirdo arklio pasagas kaukšint grindiniu pro jų namus, pažįstamą žvengimą. Pašoko, atidarė langą į gatvę. Įkalnėn jojo Vangelis. Atsidūręs prieš jų namus, apsimetė taisąs arklio apynasrį.

— Užtrukai, — sušnabždėjo ji.

Vangelis išgirdo.

— Grįžtant užklupo audra.

Nei vieta, nei laikas nebuvo tinkami pokalbiui. Galėjo atsidaryti koks langas, pro šalį praeiti žmogus. Teko išsiskirti. Gerai, kad bent pasimatė.

Tą patį rytą, saulei dar nepradėjus kepinti, Vangelis rado mus pajūryje besimaudančius. Nusirengė, liko tik su tamsiomis glaudėmis, kurias vis mirkė jūroje, o paskui džiovino ant kūno. Prieš brisdamas į jūrą, jis porąkart pamankštindavo rankas, išskėtęs jas lyg sparnus. Vangelio kūnas, užlietas saulės srauto, spindėjo kaip varis, plaukai tviskėjo nuo druskos, apsvaigusios akys dar labiau švietė auksu, lyg sakų lašai. Vienu šuoliu jis šoko į bangas ir nėrė po vandeniu. Išniro toli. Kol pamačiau jį iškylant iš vandens, laikiau užgniaužęs kvapą. Jis pamatė mane vieną, stypsantį seklumoje, ir priėjo artyn.

— Jau buvau išsigandęs, — tariau jam. — Ką ten taip ilgai darei?

— Žiūrėjau. O tu nemoki plaukti? — paklausė manęs.

— Šiek tiek.

Stengiausi neišsiduoti, kad nepasirodyčiau prastesnis už kitus. Ir visai be reikalo. Jis mane suprato.

— Ateik, — tarė man. — Aš tave išmokysiu.

Paėmė mane už delnų.

— Sulenk kojas, — paliepė. — O paskui ištiesk kaip varlė. Pažiūrėk į mane.

Jis parodė man kelis sykius, nepaleisdamas mano rankų. Pakartojau jo judesius. Ėjo kaip sviestu patepta.

— Šaunuolis. Dabar rankos.

Jis pakišo savo rankas man po krūtine ir pilvu. Išsitiesė ant nugaros, pasiguldė mane ant savęs.

— Daryk tą patį. Drąsiau. Žvilgtelk į mane.

Stengiausi iš paskutiniųjų. Norėjau pasirodyti jam gabus, vertas jo pagarbos. Grėbiau vandenį rankomis ir kojomis.

— Tau gerai sekasi. Paėjėkim giliau.

Kitu atveju būčiau nesutikęs, pabijojęs. Bet dabar jutau jo kūną kaip mūrą, jaučiausi saugus, atsirėmęs į jo apželusią krūtinę. Jis paplaukė pirmyn. Jo kojų žirklės po mano kūnu judėjo be pastangų, lengvai skirdamos vandenį. Jaučiau, kaip jų ritmas atsikartoja mano pilve, ir derinau savo judesius su jo judesiais.

— Čia jau labai gilu, — staiga išsigandau.

— Nebijok. Jūra mane pažįsta. Aš jos sūnus.

Mudu nuplaukėme toli nuo kitų. Vangelis man pasakė:

— Tu geras mokinys, kiek girdėjau. Pirmūnas.

— Taip.

— Šaunuolis. Tuomet mokysi mane, ką tu moki, o aš tave — ką aš moku. Sutinki?

— Na, aišku! — išsiveržė atsakymas iš mano lūpų.

Nuo to laiko susitikdavome su Vangeliu kiekvieną dieną. Jis prisidėjo prie mūsų kompanijos, uždegė mus visus. Ragindavo mus šokti į jūrą, net kai būdavo milžiniškos bangos. Tada, įpuolę vandenin, jausdavomės nelyginant balti žirgai aukštais pasturgaliais, nesiduodantys sutramdomi, drumsčiantys vandenį. Žirgai, kurie dūksta, maištauja, bet galų gale paklūsta raitelio valiai. Šalia Vangelio buvome jau ne bailūs plaukikai, o patyrę raiteliai, ant jūros žirgų šokinėjantys per bangas. Ir jam patiko mūsų draugija. Joje jis atgaudavo jaunystės žvalumą, su kuriuo

jam nesinorėjo skirtis. Nors pats buvo dar jaunas — dvidešimt šešerių metų, sakytum kažko bijojo, kažką nujautė ir troško, kad visas jo gyvenimas būtų viena jaunystė, troško amžinai likti jaunas.

Norėdamas padaryti mums džiaugsmo, Vangelis dažnai į pajūrį atsivesdavo kelis salos arkliukus, iš tų, kuriuos pjovėjai gaudo kilpomis vasaros pradžioje tolimuose Kochilos kalnuose ir įkinko kūlykloje javus kulti. Šie arkliukai — tai ponių atmaina, kuri gyvena tik Skiro saloje. Maži, žemi, vieni su baltais ir pilkšvais dryžiais, kiti juodi arba rudi. Patys gražiausi su balta dėme ant kaktos. Jie visąlaik laisvai ganosi, linksmai laksto po negyvenamus salos kalnus, poruojasi niekieno netrukdomi. Jie nepaneša didelio svorio, tinka tik kūlimui. Tačiau nesiduotų įkinkomi ir į šitą darbą, jei gyvenimas jų nepriverstų. Kai kalnuose ištirpsta sniegas ir išdžiūsta duobės su lietaus vandeniu, jie troškulio genami nusileidžia prie žmonių gyvenviečių. Jauni vyrai jau tyko jų. Vikriai užmeta virves su kilpomis ir juos sugaudo. Suvaro į arklides, įkinko kulti javus, o kai prasideda pirmieji lietūs, vėl paleidžia į kalnus. Vangelis ir čia buvo vienas pirmųjų. Žinojo arkliukų kelius, mokėjo iš toli užmesti kilpą ir juos sugauti. Net galėjai pamanyti, kad poniai jam patys pasiduoda. Kai tik užsigeisdavom, jis atvesdavo jų visą tuntą. Užsėsdavome ant arkliukų — tokią menką naštą jie pakeldavo — ir jodinėjome po visą pajūrį, kiek siekė akis. Jie lakstė kaip pasiutę, lyg ketindami pasprukti. Visas smėlio paplūdimys būdavo nusėtas jų pėdų. O bangos, duža damos mums prie kojų, aptaškydavo mus sūrymu iki galvos. Vangelis bėgdavo paplūdimio viduriu ir garsiais šūksniais ragindavo ponius lėkti iš visų jėgų, kad turėtume daugiau smagumo. Įsakinėjo jiems. Žvelgiau į jį, pasiliekantį tolumoj. Jis buvo mūsų žaidimo angelas sargas, burtininkas. Angelu sargu jis liko ir vėliau, tolesniame salos gyvenime, kur mūsų laukė dar daug įvykių.

Vasara ėjo į galą. Dienos vyniojosi ant malūno sparnų nelyginant siūlai ant lankčio. Vakarai pasidarė graudesni, švelnių, permainingų spalvų. Šv. Mamos dieną — rugsėjo antrąją — peržengėme rudens slenkstį. Apačioje, Kalamitsoje, jo bažnyčioje tą dieną vyko iškilmės. „Brolija" ir tais metais išvirė katilą jautienos su svogūnais. Visi pasisotino. Paskui atkeliavo padėklai su dovanom — svarainiais, granatais, saldžiais riestainiais. Maldininkai jas išsidalino. Vyskupas, atplaukęs iš Kimės, laikė mišias. Po to palaimino gyvulius, ėriukus, kuriuos atsinešė piemenys, palaimino nuo jūros kranto ir žuvis. Paskui bažnyčioje pasimeldė už mūsų Janką ir du salos berniukus, — taip jie įgijo teisę skaityti Apaštalų darbus ir laiškus.

— Po metų ir aš galėsiu skaityti, — pasakiau Aglajai, mūsų kaimynų mergaitei, kurią čia sutikau.

Ji buvo atėjusi su tėvu uždegti žvakės. Dar nesubrendusi mergaičiukė, švelni kaip gėlės žiedelis. Tačiau jos akys dvelkė slapta kančia: žinojau, buvau girdėjęs apie jų nelaimę. Žmonės apie tai šnabždėjosi. Ją graužė rūpestis dėl sesers, kuriai truputį pasimaišė galvoje: šnekėjo kvailystes, nei iš šio, nei iš to pradėdavo spiegti, ir teko uždaryti ją namuose, kad kaimynai nieko nesuuostų. Jie nežinojo, jog kaimynai jau apmeta ir ataudžia... Tik jiems niekuo neišsiduoda nenorėdami jų trikdyti ir skaudinti.

Ji paliko savo tėvą, ir mudu truputį pasivaikščiojom smėlio pajūriu. Nenuleidau nuo jos akių. Ji buvo graži

kaip mažoji pasakos Anemonė. Pamaniau, kad ji kažkuo panaši ir į mūsų seserį. Mažai ką turėjome vienas kitam pasakyti, tačiau man buvo be galo malonu kartu su ja vaikštinėti.

— Gal mes galėtume susitikti ir Choroje, — pasiūliau.

— Manęs dažnai nebūna, — atsakė ji. — Važiuoju pas tėvą į pušyną.

Žinojau, kad daug žmonių Choroje dirba salos pušyne, renka sakus, kurie iš kamienų suteka į metalinius kaušelius.

— O ką tu ten darai? — paklausiau.

— Grūdu piestoje pušų žievę. Ja žvejai dažo tinklus.

Tai man buvo naujiena. Vėliau pamačiau, kaip tai daro Konstandis, švyturio sargo Murkuto sūnus, ir kiti žvejų vaikai Choros pajūryje. Ten, pajūry, sukinėjosi jau mažiau žmonių. Atėjo laikas skinti alyvas, arti. Tik Tramundanas, Vangelis ir dar vienas kitas liko ištikimi jūrai. O jei neplaukdavo, rasdavo darbo laivų statykloje, meistraudavo. Tramundaną netikėtai susuko artritas, nei iš šio, nei iš to čia rankas, čia kojas ėmė varstyti diegliai. Jis keikėsi, niurnėjo ant jūros ir galų gale pareikšdavo:

— Pasenau, o vis dar nesupratau, kas yra prakeikimas. Tad kokia nauda iš to amžiaus?

Vakarais jie visi susirinkdavo mažoje pajūrio kavinėje ir užsisakydavo ropinukę anyžinės ir keptą ant žarijų aštuonkojį. Pasakodavo vis tas pačias istorijas apie jūrą, savo nuotykius, vieną naktį patirtus šėlstant audrai, ir amžinai pamesdavo išgertų stiklinaičių skaičių. Vangelis kartais patraukdavo į Lulio smuklę Choros pakraštyje, šalia Bruko paminklo. Čia rasdavo Nikolą, popo sūnų, kuris buvo jo draugas iš mokyklos laikų, ir kitus sausumos paukščius. Išgerdavo su jais, pasėdėdavo iki dešimtos, vienuoliktos... O išgėręs visada paėjėdavo su Nikolu iki kryžkelės. Prieš jiems išsiskiriant Vangelis nakties tyloje, kiek įkaušęs, visados pasakydavo tuos pačius žodžius:

— Kai tik baigsis karas, įsitaisysiu savo barką ir ateisiu prašyti Migdalijos rankos. Mėnesius skaičiuoju.

„Mėnesius skaičiuoju..." Tikėjosi ir jis, kad karas greitai baigsis. Kada? Ei, nosį aukštyn! Giliai įkvėpk, ir štai — debesys jau sklaidosi. Šviesėja. O tada — niekas jau nebaisu... Nikolas pritardamas atsakydavo:

— Jinai tavo. Tavęs laukia.

Šitaip toliau bičiuliavosi du šaunūs vyrukai. Kartais, kai jie su kompanija gurkšnodavo degtinę, smuklėn įžengdavo pora italų kareivių ir atsisėsdavo prie gretimo staliuko. Jie taip pat ką nors užsisakydavo, gerdavo sau vieni ir tyliai šnekučiuodavosi ar niūniuodavo dainą, kurią mūsiškiai jausmingai dainuodavo. Ak, jei būtų buvę galima susėsti visiems, mūsiškiams ir aniems, prie vieno stalo, kartu uždainuoti ir ta viena daina padaryti tvarką pasaulyje. Juk jie buvo tokie pat vaikinai kaip mūsiškiai. Kažkur paliko tėvynę, panašią į mūsų, šeimą, gyvenimą, meilę. Kuo gi jie, vargšai, buvo kalti, kas juos šiandien atskyrė nuo mūsiškių? Abu stalai suprato vieni kitus, nors kartu nesusėsdavo. Čia, saloje, ganėjo tylaus supratimo. Okupacija neslėgė kaip Atėnuose it neleidžiantis atsikvėpti kapo akmuo, nepakeliama našta, mirtis.

Mūsų mintys dažnai skriejo į Atėnus. Prisimindavom tenai patirtą košmarą, baimę. Nerimavome dėl tėvo, rašėme jam. Jis laiškuose stengėsi keliais žodžiais nupiešti padėtį. Apsupti kvartalai, nuolatiniai automatų šūviai, vargas, darbininkai ir įkaitai, vežami į Vokietiją, sukimšti į traukinius. Dėl to, o gal dar ir dėl kitų priežasčių, jis viską apmąstęs nusprendė, kad mums ir žiemą reikia liktis saloje, čia eiti į mokyklą. Mums ši mintis ir patiko, ir ne. Retkarčiais imdavome ilgėtis savo draugų, paliktų Atėnuose, žaidimų kalvose ir svajojome vėl būti tenai. Jautėme, kad visos tos brangios vietos vis labiau tolsta nuo mūsų ir ilgai negrįžę galime jas amžinai prarasti. Tačiau drauge ir būgš-

tavome. Mus vėl nusmelks skausmas, vos pamatysime ištuštėjusius namus, visuose žaidimuose mums stigs Erato, vos prisiliesime daiktų, kuriuos ji lytėjo; viskas, kas priklausė jai, žeis mums širdį. Čia, saloje, mažai kas ją tepriminė; o prisiminimai, atkeliavę kartu, tarytum paliko mus, jų pėdsakai išsitrynė. Jos praradimas jau atrodė nebe toks skausmingas. Tik mama ne mažiau sielvartavo. Ji čia atsivežė jos sąsiuvinius, jos plaukus ir dažnai vakarais vėl juos glostydavo. Minėdavo ir jos kapą, klausinėdavo, kaip jis tenai. Tėvas rašė nuolat lankąs jį, tvarkąs gėles. Jis išrovęs nuo kapo begonijas ir pasodinęs chrizantemų, kurios žydi rudenį. Be abejo, ir Dimitris sutemus dar nuslinkdavo į kapines, pastovėdavo ten — šešėlis tarp vakaro šešėlių. Kol pagalvodavo apie savo mamą ir grįždavo namo, kad jai nereikėtų jo ieškoti.

Mama būtų norėjusi grįžti į Atėnus, kad visi gyventume kartu. Tačiau pagalvojusi, kad vėl pradėsime nešioti ginklus maišuose, statyti save į pavojų, galų gale nusprendė pasilikti. Jos nerimas dėl dėdės Nikito kiek išsisklaidė, kai vyskupas per Vangelį atsiuntė žinią, jog jis laimingai pasiekė Egiptą. Ji iškart perdavė naujieną tėvui, kad jis ten, vienas, nesijaudintų.

Diena iš dienos Vangelis darėsi man vis artimesnis. Dėl jo net ėmiau išduoti vaikus. Pasislėpdavau, kai jie eidavo žaisti, o paskui išlįsdavau ir susirasdavau Vangelį. Ne tik susižavėjimas traukė mane prie jo: susižavėjimas jo drąsa, grožiu, jo žygdarbiais jūroje, ryžtu dalyvauti pavojinguose ir herojiškuose žygiuose, nebranginant savo dar negyvento gyvenimo, — kaip, sakykim, slaptame bėglių gabenime burlaiviu į Mažąją Aziją, — prie jo mane traukė dar vienas miglotas jausmas, kurio ir šiandien negaliu apibrėžti. Mano siela vis dar apgaubta lengvo rūko šydo, neperregimo kaip apšerkšnijęs langas, pro kurį negali įžiūrėti, kas gi

plaka sparnais lauke — sužvarbęs balandis ar varna. Iki šiol neįžvelgiau paukščio, kuris daužėsi krūtine į mano sielos stiklą, nesupratau, kas tai buvo. Tačiau esu tikras, kad mane prie Vangelio traukė gražus, vaikiškas, nekaltas jausmas. Vangelis visuomet buvo pasirengęs padaryti tau malonumą, padėti, jis buvo vienas gerumas: sakytum rinko tavo norus. Neturėjo jokių slaptų minčių. Tikėjo tuo, ką sakai. Tyra, nekalta siela. Manau, labiausiai mane ir kerėjo jo siela. Menu, kaip jis kartais dirstelėdavo į mane ir klausdavo kaip vaikas:

— Nagi, ateik, papasakok, ką naujo išmokai mokykloje.

Ir klausydavo užgniaužęs kvapą. O aš imdavau dėstyti jam ką nors iš istorijos, pasakojamą skyrių kiek susiedamas su ankstesniuoju. Jis gerte gėrė mano žodžius, dėjosi širdin it brangakmenius. Norėdamas atsidėkoti, užsisodindavo mane ant arklio sturplio, aš apsikabindavau jį, ir mudu šuoliuodavome toli prie bažnytėlių ir dar toliau, prie akmenų skaldyklų, kur buvo kasamas rausvas, gyslotas marmuras. Menu, vieną sykį sutikome žmogų, kurio žvilgsnis man pasirodė keistas. Tai buvo tikras sielvarto paveikslas. Tas senyvas žmogus porą minučių lyg įkaltas stovėjo ant kelio prieš mus, be žodžių žiūrėdamas į Vangelį. Jį išvydęs Vangelis nutilo ir neryžtingai sustojo. Kurį laiką abu nejudėjo iš vietos. Tik žiūrėjo vienas į kitą. Tos pora minučių atrodė toks ilgas laiko tarpas, kad aš, nors buvau dar vaikas, supratau, jog kažkas yra tarp jų atsitikę. Vos pajudėjome, paklausiau Vangelio:

— Tu jį pažįsti?

Jis man nepanoro atsakyti. Bet ilgą laiką, beveik ištisą dieną, atrodė, kad jam neišeina iš galvos šitas susitikimas. Nuo to karto nebejodavome tenai. Taip, gerai prisimenu. Tai buvo paskutinis sykis. Likome ištikimi jūrai, jos džiaugsmams.

— Aš esu jūros vaikas, — pasakė jis kartą, lyg teisindamasis.

Ir keliais žodžiais papasakojo savo gyvenimo istoriją. Jis gimė burlaivyje, kuriuo jo motina iš Trejų Žiočių plaukė čionai, į Chorą, gimdyti. Deja, mergina, nenusigavusi iki Choros, pagimdė vaiką ir mirė barke nukraujavusi, bangų užsūpuota. Taigi laivas atplukdė ją jau negyvą ir ji buvo palaidota. Kūdikis klykė alkanas, ieškojo krūties. Jį paėmė viena neseniai pagimdžiusi moteris, kuri turėjo daug pieno, ir žindė kartu su savo kūdikiu. Vaikas liko pas žvejus. Ėjo iš vienos šeimos pas kitą. Mokyklą lankė tik porą metų. Tramundanas pasiėmė jį į savo burlaivį, kad galėtų užsidirbti sau duoną. Kartu su juo išmaišė visus jūros kelius. Pažino jūrą, pažino jos paslaptis, jos būdą.

— O tavo tėvas? Jis tavęs neieškojo? — paklausiau.

— Ech... — numojo ranka Vangelis. — Jis mirė, kai dar nebuvau gimęs. Jį vieną naktį prarijo jūra. Nubaudė.

— Kur?

— Niekam tas nerūpėjo. Jis nebuvo vedęs mano motinos, visi ant jo už tai pyko. Man tebuvo pasakyta, kad žmonės rado jo marškinius Vilkolakių saloje.

Supratau, jog atvėriau jam seną žaizdą. Todėl nebekamantinėjau jo. Ir apskritai daugiau niekad neklausinėjau apie jo gyvenimą. Kam to reikėjo? Užteko to, ką man Vangelis davė tomis dienomis, to, kas buvo dar prieš jam pasakojant savo istoriją, to, kas bus rytoj. Nenorėjau apie tai nė galvoti. Su baime mačiau, kad mūsų draugystė nebus ilga, kad jis netrukus išplauks iš salos ir mudu vėl tapsime dviem atskirais, tolimais pasauliais. Todėl, kol buvome kartu, instinkto vedamas stengiausi, užmerkęs akis prieš lekiantį laiką, džiaugtis mūsų draugyste — tokia šilta, besiskleidžiančia visu savo gražumu. Valandų valandas neišlįsdavome iš jūros, maudydavomės. Kartais patraukdavome tolyn pajūriu ir aš žiūrėdavau į Vangelį,

ant arklio žengiantį bangosna, tarytum į šventą Jurgį, kuris puola vandenin užmušti jūros gelmėse tūnančio slibino. Jį užliedavo šviesa, aplink jo garbanas spindėdavo aureolė. Jis tapdavo neatpažįstamas, akindavo mane. Kartais jo valtim nusigaudavome į tolimas saleles. Kai kada iš vandens iššokdavo delfinas ir mus lydėdavo plaukdamas greta valties, kiek atstu. Pirmąsyk jį pamatęs išsigandau. Nežinojau, kas toji milžiniška žuvis, gera ji ar pikta. Ji man atrodė tokia didelė, pavojinga, net nutirpau iš baimės.

— Nebijok, — nuramino mane Vangelis. — Delfinai — tai mūsų mylimų žmonių sielos, lankančios mus... Jie nepikti.

Mane nustebino jo žodžiai. Išpūčiau akis.

— O kas gi dabar gali pas mus ateiti?

Jis susimąstė.

— Nežinau.

Patylėjo lyg galvodamas, ką atsakyti. Paskui tyliai pratarė:

— Gal mano motina.

Jis nusirengė ir šoko vandenin. Ištiesė į šonus rankas, nuplaukė tolyn. Valtis plaukė pati, sūpuodamasi ant bangų. Nereikėjo irkluoti. Pridėjau delną prie kaktos, prisidengdamas akis nuo akinančios saulės, ir žiūrėjau į Vangelį. Jis nėrė vandenin, bet ten, kur laukiau jo išnyrant, pamačiau iššokant delfiną — ko gero, tai buvo vis tas pats delfinas. Delfinas truputį pažaidė, paskui pasinėrė, o tuomet pasirodė jisai, gelmių herojus, nugalėtojas. Tai pasikartojo ne sykį, ir jam labai nutolus, be to, saulei ir jūros sūrymui deginant akis, jau nebūčiau galėjęs pasakyti, ar ten, tolumoje, padūmavusiame jūros paviršiuje, nardo jis, ar delfinas, — o gal jūra savo slėpiningose gelmėse, vandens dumbliuose pakeisdavo jo išvaizdą, perkeldama jo sielą į žuvies kūną. Kas žino? Negaliu prisiekti, kad visą-

laik mačiau jį. Ir nesuku sau galvos. Dėl tų sielų niekas negali būti tikras.

Laukdavau jo valtyje, kamuojamas abejonių. Vangelis grįždavo, vėl sėsdavo prie irklų, ir kol jis džiūdavo, užuot sukę atgal, plaukdavome tolyn. Vieną vakarą leidomės prie Vilkolakių salų. Plaukiant paklausiau:

— Kodėl jos taip vadinamos?

— Yra daug pasakojimų, — atsakė jis. — Senais laikais, kai piratai atnešė į Egėjo salas raupsus, susirgę saliečiai būdavo išsiunčiami į tas saleles. Ten jie pakratydavo kojas ir virsdavo vilkolakiais. Taip salelės gavo tokį vardą. O kiti pasakoja, kad vilkolakiais virtę tie, kurie sulaužę žodį.

Pažiūrėjau į jį, nustebintas jo šnekų:

— O tu tuo tiki?

Jis pažvelgė man tiesiai į akis.

— Taip, tikiu.

— Nejau iš tiesų tas, kuris sulaužo žodį, virsta vilkolakiu?

Jis užsidegęs atsakė:

— Jei duotas žodis yra priesaika, kodėl gi ne ? Jei žmogus sulaužo priesaiką, argi jo neištinka bausmė? Ar negirdėjai, ką tau pasakojau? Čia buvo rasti mano tėvo marškiniai.

Vėl, pats to nenorėdamas, jis atvėrė sau žaizdą. Pakeičiau šneką. Saulė leidosi jūron lyg neregėta nematyta gervė violetiniais sparnais ir raudonais pūkais. Staiga nei iš šio, nei iš to pakilo vėjas. Debesų sparnai suplazdėjo, pūkai pašiurpo. Saulė — gervės galva — pasidarė tamsiai violetinė. Susimaišė dangus su jūra.

— Vakaris, — metė Vangelis lyg nusikeikdamas.

Pirmą kartą mačiau jį tokį.

— O ką tai reiškia?

— Nepasiirsime prieš vėją, negalėsim grįžti. Plauksime, kaip jis mus neš.

— Kur?

— Ten, į salas. Nebijok. Pasitikėk manim.

— Aš pasitikiu.

Norėjau dar daug ką jam pasakyti: kad su juo nieko nebijau, nors ir kur plauktume, kad man užtenka būti su juo, jausti jo narsą ir jokie pavojai nebaisūs. Tačiau kažkas mane sulaikė. Pamačiau, kaip jis nuima irklus, kurie girgždėjo įtvarose, lyg norėdami ištrūkti, nuleidžia burę, išpūstą pašėlusio vėjo. Stiebas lingavo kaip nendrė, visas valties dugnas trinksėjo daužomas iš apačios ir iš laivagalio. Girdėjau duslius trenksmus ir pirmgalyje. Bangos kilnojo mus čia aukštyn, čia žemyn. Vangelis, nieko nebijodamas, komandavo kaip patyręs kapitonas.

— Aš matęs tokių audrų, — pasakė jis. — Viena bėda, kad šįvakar negalėsime grįžti. Reikės liktis salose. Iki ryto vėjas nurims.

Pagalvojau apie mamą, kuri manęs laukia, apie brolius, kurie jau laksto po kvartalus ir po pakrantę šaukdami mane. Ir niekur manęs neranda.

— Maniškiai nerimaus, — sumurmėjau.

— Mus matė Tramundanas, kai išplaukėme. Pasakys, kad esam kartu.

Pasižiūrėjau į jį:

— O iš kur jis žinos, kad nepaskendome?

Vangelis man paaiškino:

— Nesirūpink. Vos pasiekę krantą uždegsime laužus. Žvejai pamatys juos tamsoje. Trys laužai — ženklas, kad esam sveiki gyvi. Tą signalą žino ir malūnininkai, ir kiti. Taip duosime žinią namams.

Apraminęs mane, jis ėmė pasakoti įvairias istorijas, kad galutinai išsklaidytų mano baimę. Apie piratų antpuolius senais laikais ir slėpimąsi pilyje, apie visai nesenus nuotykius jūroje, kai bėgliai, vežami į Turkiją, patekdavo pavojun. Tokios temos turėjo mane prablaškyti, kol pagaliau išvydome neaukštas uolas salos pakrantėje. Įplaukė-

me į siaurą užutėkį. Vėjas nurimo. Vangelis ištraukė vieną irklą ir retkarčiais pavairuodavo juo prieš mus nešančią srovę. Vairavo vikriai, įgudusiai. Prisišvartavome prie smėlėto kranto. Vangelis iššoko iš valties. Iššokau ir aš. Jis ištraukė valtį sausumon, patikrino, ar ji tvirtai stovi. Paskui išėmė iš jos dugno sulankstytą padrėkusią antklodę. Jau buvo nusileidusi naktis, nežibėjo nė žvaigždelė. Vangelis paėmė mane už rankos, ir mudu žengėme gilyn į salą. Jis parinko žabų, užkūrė laužus. Leido jiems kurį laiką degti, kad juos pamatytų malūnininkai, kad Tramundanas suprastų ir duotų žinią mano namiškiams... Šalia laužų patiesė antklodę išdžiūti. Kai laužai užgeso, atsigulėme miegoti — čia pat, netoli valties. Pasidalinome antklode. Vangelis, rūpindamasis, ar aš apsiklojęs, apglėbė mane savo globėjiška ranka. Dar valandėlę girdėjome bangų pliuškenimą ir kažkokį gaudesį, girgždesį, lyg vėjas būtų malęs smėlį jūros gelmėse. Paskui akys užsimerkė, ir mudu, nuovargio priveikti, užmigome.

Auštant aš pabudau pirmas. Rytas buvo ramus. Dangų ir jūrą dengė melzganas šydas. Kur nusidangino vakaro vėjas, kur jis pasislėpė? Vakarykščio šėlsmo neliko nė pėdsako. Lyg būtų pirma diena po Pasaulio sukūrimo ir gamtos jėgos dar nebūtų pajutusios savo galybės. O mes buvome lyg pirmieji žmonės pasaulyje, niekad nepatyrę vergijos nei karo; aplinkui viešpatavo tokia pirmapradė ramuma, kad dvasioje jautėmės laisvi. Atsistojau. Palikau Vangelį miegantį ir patraukiau pajūrin. Ant žemos uolos, išgraužtos sūraus vandens, tupėjo paukščiukas ir čirškėjo. Iš vandens iššoko maža žuvytė, apsivertė ore, pasinėrė ir vėl išniro. Paukščiukas džiaugsmingai sučirškė. Nustebau, kaip gražiai jie abu žaidžia. Kol slampinėjau, Vangelis spėjo pabusti ir pasigesti manęs. Jis priėjo artyn.

— Turbūt išalkai, — pasakė.

Jis pririnko jūros ežių, išdarė juos ir padavė man valgy-

ti. Paskui paėjėjome salos gilumon, jis kišeniniu peiliu nupjovė ir nulupo man opuncijos vaisių. Padėkojau ir pusę atidaviau jam. Kitame salos krašte, atviroje vietoje, pamačiau bažnytėlę, didumo sulig puse kambario. Parodžiau ją.

— Užeikim vidun, — pasiūliau.

Jis sustojo lyg dvejodamas. Susimąstė.

— Kas yra? — paklausiau.

— O, kad tu žinotum...

— Ką?

Jo balsas pasidarė duslus, tarytum žmogaus, švelniai pažadinto iš saldaus miego.

— Aš šia bažnytėle susibroliavau. Dviese ją pastatėme...

— Su kuo?

— Tu jo nepažįsti.

Mane pagavo smalsumas. Paklausiau:

— O kur jis dabar?

— Pragaišo.

Jo balsas nuo širdgėlos prikimo.

— Kur? — pasidomėjau.

— Tapo vienuoliu. Pasitraukė į Atono kalno vienuolyną. Dvidešimt vienerių metų. Ir toks gražus...

Buvo aišku, kad kitomis aplinkybėmis nebūtų viso to pasakojęs. Tačiau dabar atvėrė man širdį.

— Jį degino slapta liepsna, — pasakojo jis. — Aš to nesupratau.

Mudu valandėlę tylėjome. Žengėme bažnytėlės link. Sustojome prie durų. Apžiūrėjau ją. Nuo vėjo buvo nubyrėjęs tinkas, o nuo jūros sūrymo ir lietaus sutrešo durų ir langų lentos, surūdijo vyriai.

— Vangeli, — vėl įsidrąsinęs paklausiau, — kodėl nėjai jo ieškoti, susigrąžinti?

Jis pasitikėjo manim, lyg būčiau buvęs suaugęs žmogus, ir tarytum teisindamasis pasakė:

— Meldžiau jo grįžti. Bet jis paprašė daugiau jo nelankyti. Pasakė, kad jis jau kitas žmogus.

Jis kiek patylėjo, paskui kalbėjo toliau:

— Vėliau pabūgau. Ėjo ir kiti ten lankyti saviškių. Bet, užuot grįžę namo su jais, patys pasiliko. Atsidavė Kalnui, tapo vienuoliais.

Jis atsiduso. Jo žodžius persmelkė gėla:

— Štai kas mums nutiko... Likau vienas... Gal ir aš kaltas, nesupratau jo.

Mano smegenys įtemptai darbavosi. Mačiau jo akyse tą pačią išraišką, kai jis prie akmenų skaldyklos susitiko tą sielvarto palaužtą, nebylų žmogų. Nežinia kodėl man dingtelėjo jo paklausti:

— Ar tai buvo jo tėvas?

Jis suprato, ką turiu omeny. Linktelėjo galvą.

— Taip.

Nejučiomis pastūmėme duris, įėjome vidun. Bažnytėlė buvo panaši į tuščią kriauklę. Ikonostase tik dvi ikonos. Vangelio akis aptraukė ašaros. Radęs kampe truputį aliejaus, uždegė dvi varganas lempeles. Pirmąsyk mačiau jį taip kenčiant. It vildamasis paguosti pasiūliau:

— Vangeli... ar norėtum, kad ir mudu susibroliautume?

Jis atsisukęs pasižiūrėjo į mane:

— Kaip tau atėjo tokia mintis?

— Jo nebėra... — nedrąsiai pratariau tyliu balsu.

— Ne, — atsakė jis, lyg akimirksniu viską gerai apgalvojęs. — Tu dar mažas, nesubrendęs. Nežinai, ką tai reiškia... Tačiau, jei nori, aš tave patepsiu šventu aliejum.

Jis padažė pirštą į aliejų lempelėje, nubrėžė kryžiaus ženklą man ant kaktos ir pabučiavo mane prieš ikonostasą.

— Tai reiškia, — paaiškino, — kad mylėsiu tave ir visuomet linkėsiu tau tik gero.

Ir aš padariau tą patį.

Kai išėjome laukan, pririnkau mamai kaparių nuo uolų. Dabar, pagalvojus apie ją, mane perimdavo baimė. Tuo darbu tikėjausi ją permaldauti. Reikėjo skubėti namo. Vangelis nustūmė valtį, ir mudu išplaukėme. Visą kelią mąsčiau apie tai, ką patyrėme, ką šnekėjome, ką sužinojau ir supratau per šitą nuotykį. Vėl viską iš naujo išgyvenau, pergalvojau.

Parplaukę radome pakrantėje maniškius, laukiančius mūsų. Be to, čia buvo Stilianė ir kaimynų mergaitė Aglaja. Visi atrodė sunerimę. O mama, regis, dar ir įpykusi. Tai supratau dar sėdėdamas valtyje. Vos išlipau, ji šveitė man per žandą:

— Eime namo! — piktai sušuko.

Pačiupo mane už rankos ir nusitempė. Vangelis mėgino užstoti jai kelią, atsiprašyti. Bet mama užrėkė ant jo:

— Eik šalin!

Jis liko stovėti sutrikęs, išsigandęs, kad dar labiau sugadino reikalą. Man buvo jo gaila. O Aglajai buvo gaila manęs. Jos akys apsiašarojo, kad gavau antausį.

Nuo to ryto praėjo daug dienų, kol aš vėl pamačiau Vangelį.

Kiekvienas žmogus — atskiras pasaulis. Kiekvieną mūsų valdo kitokie įstatymai, plaka kitokie vėjai. Niekam nelengva perprasti kito sielą. Tik stebiesi ir skėsčioji rankom. Apie tai galvoju ir dabar, kai prisimenu Efstatijo Stilianę, kuri gyveno mūsų kaimynystėje. Vieną vakarą, vos sutemus, ji mus visus sukėlė ant kojų. Krito gatvėje ant žemės ir pradėjo daužyti galvą į grindinį. Suspaudė kumščius, kad net gyslos iššoko, ir griežė dantimis. Subėgę kaimynai ją sučiupo. Gydytojas, atsiradęs tenai, įkišo jai tarp dantų pagaliuką, kad šėlo priepuolyje neprisikąstų liežuvio. Aplinkui susirinko būrys žmonių. Jos tėvas tekinas atbėgo iš vaistinės. Jis norėjo ją kuo greičiau nutempti į namus, kad kiti žmonės

nepamatytų, kas darosi. Pradėjo kalbėti visokius niekus, atseit jo dukteriai pirmą sykį tas nutikę, tai tikriausiai nervų krizė, kurią sukėlė karo baimė, ir panašiai... Niekas juo netikėjo. Dabar savo akimis pamatėme, ką šnabždėjo liežuviai: jog Stilianė lunatikė, jog tai ją ištinka kiekvieną kartą, kai prasideda mėnulio jaunatis, ir tada, kai aprimsta, pro sukąstus dantis išspaudžia neaiškius garsus, atskirus skiemenis, kuriuos sujungus išeina savotiška pranašystė. Ėjo šnekos, kad ji pasakiusi daug teisybės. Bet ji visuomet kalbėdavo savo namuose, už tvirtai užšautų durų. Joks pašalaitis to nei matė, nei girdėjo. Jos liga taip ir liko gerai saugoma namų paslaptis. Kaskart, kai mėnulis panirdavo į dangaus šulinius, namiškiai nuolat turėdavo ją akyse, neleisdavo jai išeiti, nepalikdavo vienos. Kaip čia atsitiko, kad šiandien ją užmiršo, kai vėl stojo jaunas mėnuo? Kaip apsijuokė prieš žmones? Stilianė kriokė tampoma traukulių. Lyg koks žemės drebėjimas purtė ją visą nuo galvos iki kojų. Jos akys buvo įdurtos dangun, lyg kabliai, kuriais kažką norėjo pagauti. Keli žmonės ją laikė. Jos tėvas šlakstė ją vandeniu, prikišo prie nosies buteliuką, kad įkvėptų, atsigostų. Netrukus ji liovėsi daužiusis, nurimo. Išsikamavusi apsidairė aplink, peržvelgė žmones ir, lyg kažkas būtų jai apšvietęs protą, pasakė:

— Tegu saugo mus Dievas.

Ir daugiau nė žodžio. Niekas nesuprato, ką ji išvydo, ką pagavo jos akys dangaus šuliniuose. Niekas jos nė neklausė. Kas būtų išdrįsęs regėdamas ją tokią? Išbalusi kaip drobė po traukulių, iškamuota siela, panaši į negyvėlę. O buvo dar tokia jauna. Neturėjo nė trisdešimties. Tėvas nusivedė ją namo, kad bent tam kartui padarytų galą žmonių smalsumui.

Nuo to sykio ištisus mėnesius kaimynai daugiau nematė Stilianės priepuolių. Jei ko ir būta, namiškiai tas sunkias valandas išgyveno už uždarų durų. Kad, duok Dieve,

užsimirštų ir tas vienintelis priepuolis, įvykęs gatvėje. Beje, ėjo šnekos, jog žiemą Stilianės priepuoliai, laimei, darosi reti. O kaip tik prasidėjo žiema. Poniai vėl buvo paleisti į kalnus, ir mes grįžome žaisti į gatves. Be to, dabar, kai prasidėjo pamokos — nors jų ir nebuvo daug — mums nelikdavo laiko. Ir dienos vis ėjo trumpyn. Greit sutemdavo, dangus nusileisdavo iki pilies kryžiaus, o vėjai taip šėlo, kad, rodės, galėjo nušluoti namus. Jie daužė langines. Staugė medžiuose. Gatvės ištuštėjo. Dabar ir čia pasijutome lyg pavergti, mums gniaužė širdis. Tomis niūriomis dienomis, blogų žinių metu, atėjo šventės. Per Kalėdas ir Naujuosius metus lijo: sala tarytum plūdo ašaromis. Trijų Karalių išvakarėse pasnigo. Užšalo vanduo, visur pasidarė balta. Pastatus, žemę, laivus užklojo, paslėpė sniegas. Geras ženklas, kalbėjo žmonės, kai Egėjo salose per šventes pasninga. Tačiau čia buvo toks paprotys: per Tris Karalius visi žmonės ir popai nusileisdavo į Linariją, mažąjį uostą, sugiedodavo „Didįjį pašventinimą“ ir mesdavo jūron kryžių. Tada narsiausieji vaikinai šokdavo vandenin jo traukti, kad visus metus būtų palaiminti. Keletą metų iš eilės jį ištraukdavo Vangelis. Tačiau šįkart snigo. Snaigės krito ant žmonių, susirinkusių krantinėje, ant malūnų, ant giedotojų, ant popo, kuriam malda šiemet turėjo dvigubą, simbolišką prasmę ir tryško iš visos širdies.

— Išgelbėk, Viešpatie, savo tautą ir palaimink savo palikuonis...

Vien tik baltos snaigės, ir nieko daugiau: tokia buvo Trijų Karalių šventė. Vis snigo ir snigo. Rūko šydas. Laivai, žmonės — juodi taškeliai pieno baltumoj. Ir vanduo užšalęs, užsnigtas. Kur tau šoks vaikinai, trauks kryžių. Suragės, sušals iki kaulo geluonies. Popas pririšo kryžių prie virvės, kad galėtų pats jį ištraukti. Žmonės jį stebėjo. Kiek siekė jų atmintis, pirmą kartą taip nutiko. Jaunuoliams buvo sunku su tuo susitaikyti: jie jau ketino prakirsti ledą,

nusimesti drabužius ir šokti vandenin. Nikolas, Konstandis, švyturio sargo Murkuto sūnus, Vangelis — pirmiausia jisai — stovėjo pasiruošę. Žiūrėjau į jį ir nekantriai laukiau. Migdalija iš tolo davė jam ženklą: „Nešok". Jis, regis, pakluso. Stilianė priėjo prie jo iš nugaros ir per petį tyliai pasakė:

— Nerk. Savo labui nerk...

Veltui ragino. Jis jos neišgirdo. Popas ištraukė kryžių už virvės.

Snaigės tirštėjo. Ir mes, vaikai, stovėjome čia susirinkę, žiūrėjome. Priėjo ir Aglaja, apsimuturiavusi galvą šalikėliu, visa apsnigta. Mačiau tik jos akis ir pamėlusią lūpytę. Paėmiau ją už rankos.

— Ranka šilta, — pasakiau.

Tarp mūsų krito snaigės. Vis krito ir krito... Dangus siuntė mums baltus laiškus...

Ar taip nutiko todėl, kad tais metais — pirmą kartą — vaikinai per Tris Karalius nenėrė vandenin traukti kryžiaus?.. Ar todėl, kad per daug nusižengėme įsakams, kurie kažkur buvo surašyti vokiečių? O gal svarbiausias dalykas buvo slaptas didvyrio vyskupo pabėgimas povandeniniu laivu, kuris išplaukė kažkur netoli salos? O gal reikšmės turėjo ir tai, jog italai buvo per daug sukalbami ir vis labiau nuolaidžiavo vietiniams žmonėms? Kad ir kokia būtų buvusi priežastis, atsivėrė naujas vergijos puslapis. Padėtis blogėjo. Iš Eubojos atvyko vokiečių būrys. Jie pradėjo suiminėti žmones, nei iš šio, nei iš to darė namuose kratas. Jau ir sala pasijuto po kietu okupanto padu. Ir saliečiai, kurių iki šiol nesmaugė vergija, išvydo jų laukiančias kilpas. Tie, kurie rinkdavosi į Trezo vaistinę aptarti padėties, pirmiausia apsižvalgydavo gatvėje.

— Tai jų paskutinės konvulsijos, — optimistiškai kalbėjo gydytojas. — Kas jiems belieka daryti...

Vieni pritarė jo nuomonei, kiti ne. Tačiau visiems, lengvai pergyvenusiems pirmuosius okupacijos metus, buvo sunku pakelti priespaudą. Ir mes, vaikai, jutome tą patį. Mums stigo ilgų, niekieno nevaržomų pasivaikščiojimų po pajūrį. Tačiau, pasiklausę suaugusiųjų, drąsinome save svarstydami:

— Kiek tai gali trukti? Ne daugiau kaip kelis mėnesius.

Ir meldėme dangų, kad vėl visa sala priklausytų mums, kad vėl gyventume joje be baimės, būtume vieninteliai jos

šeimininkai, lyg tristiebio laivo kapitonai, plaukiantys kur akys veda, kur širdis traukia.

Mama turėjo dvigubą rūpestį. Jai iš galvos neišėjo tėvas, — kaip jis ten vienas Atėnuose, bijojo, kad ko nors neatsitiktų ir mūsų kvartale, kad mūsų namų neužkluptų netikėta krata ir nebūtų rasti ginklai. Visko bijojo. Bet ką padarysi. Tik nuo minties, kad mes, vaikai, saloje apsaugoti nuo pavojų, jai buvo kiek lengviau. Laimei, tėvas rašė mums kas savaitę — nors laiškai ir vėluodavo — ir nuramindavo mus. Ir visuose laiškuose primygtinai kartojo: „Likite saloje, niekur nevažiuokite“. Jis buvo tikras, jog iki karo pabaigos išbūsime ramiai. Kas galėjo pamanyti, kad...

Vieną rytą iš Kimės turėjo prisistatyti bataliono vadas Giza Oltonas. Garbėtroška, kietakaktis. Pusė jo sielos priklausė Dievui, pusė — šėtonui. Bet nesakykim, kad tai dar laimė. Juk netgi rožės, perplėštos perpus, nubyra aliai vieno žiedlapio. Ir Gizai Oltonui tas pats darėsi: jo „aš“ plėšė jį pusiau. Jis buvo kilęs iš Austrijos-Vengrijos. Tai jis pamatė Migdalijos nuotrauką Kimės fotografo lange ir ja susižavėjo. Dabar jis priplaukė prie Choros krantų su rekvizuotu laivu ir būriu ginkluotų iki dantų kareivių. Buvo aišku, kad jų pasirodymas nežada nieko gero. Žvejai, nuo kranto įžiūrėję ant laivo pirmgalio ir kamino hitlerines vėliavas, viską suprato. Jie nubėgo į Chorą įspėti žmonių, pasakyti popui, kas atplaukia.

— Greičiau! Kur Migdalija? — išsigando popienė.

Sūnus rado ją gatvėje ir iškart parsitempė namo:

— Paskubėk! Tau reikia pasislėpti, kol jie dar tavęs nepamatė!

Tą valandėlę jie prisiminė senus laikus, kai merginos, kad jų nepagrobtų piratai, būdavo uždaromos pilyje. Ir jie padarys tą patį. Kaip ir anais laikais, saloje sugaudė varpai. Jie garsiai skelbė žmonėms, jog priešai — galvažudžiai ar plėšikai, kas žino? — lipa į krantą ir kopia aukštyn. Kad žmonės būtų iš anksto įspėti ir gelbėtųsi, kam rei-

kia gelbėtis. Vyrai, moterys ir vaikai — visi išsigandę pasirodė duryse, klausinėjo vienas kito, kas atsitiko, bėgo ton pusėn, kur per ruporą griaudėjo balsas, duodantis komandas. Siauros gatvelės akimirksniu užsikimšo. Sugrumėjo pabūklai, kilo panika. Minia, apimta baimės, plūdo lyg upė. Nikolas su seseria yrėsi priešais srovę, šokinėjo per laiptus plačiais žingsniais, skubėjo pasislėpti pilyje. Pribėgo pilį, apsilieję prakaitu, vos gaudydami kvapą, besidaužančia širdim. Apsidairė ieškodami užuoglaudos. Kurgi toji senovės pilis? Kur išganingoji slėptuvė? Liko vieni griuvėsiai. Atvira vieta.

— Kur slėptis? — sumurmėjo ji, pamačiusi, kad apačioje vokiečiai priėjo pirmuosius namus.

— Bažnyčioje, — atsakė jai brolis. — Jie iš pagarbos nedrįs įeiti vidun.

— Ką tu kalbi? Argi jais galima pasitikėti?

Ji vėl įdėmiai apsižvalgė aplinkui. Pamatė žemėje duobę — joje senovėje buvo vandens rezervuaras. Tamsioje duobėje šmirinėjo driežai. Parodė broliui.

— Žiūrėk, — tarė jam. — Paslėpk mane čia.

Jis pasilenkė prie duobės; pelėsių tvaikas trenkė jam į nosį.

— Čia tikras pragaras.

Tačiau jie neturėjo laiko daugiau sukti galvos nei iš ko rinktis. Iš gatvelių juos pasiekė širdį veriantys šauksmai ir verksmai. Matyt, vokiečiai jau įėjo į kiemus, į namus, netrukus jie bus ir čia. Reikėjo skubėti. Sesuo pasiryžo.

— Duok virvę, — tarė broliui, — greičiau! Leisiuosi apačion.

Jis apsidairė aplink, pamatė varpo virvę. Atrišo ją, dusyk apsuko virve seserį už pažastų.

— Šok, — tarė jai. — Aš laikau.

Ji priėjo prie duobės, atsispyrė, įšoko vidun. Nikolas pamažu leido virvę, kol ji pasiekė žemę. Tuomet iš apačios pasigirdo duslus balsas:

— Gana.

— Kaip tik ir virvė baigėsi, — atsakė Nikolas.

Jis kažkur pririšo virvės galą.

— Greičiau! — ragino ji. — Uždenk skylę! Palaidok mane!

Paėmė Nikolas akmens luitą, pridengė skylę tiek, kad merginai užtektų oro, užmetė iš viršaus žabų, užmaskavo.

— Laikykis! — garsiai sušuko, lyg siųsdamas savo palinkėjimus požemio pasaulin. Ir nubėgo žemyn, pas kitus, kad nekiltų jokių įtarimų.

Choroje sąmyšis. Vokiečiai jau spėjo sučiupti dvidešimt du žmones, šeimos galvas — vyrus, tėvus. Minėjo daug priežasčių. Šalia Gizos Oltono stovintis šunsnukis išdavikas su aukštai pakelta apykakle, juodais akiniais, skrybėle, užmaukšlinta ant akių, skelbė tas priežastis: užsieninis povandeninis laivas, kuris gabeno ginklus į salą, pagalba anglų bėgliams ir, anot paskutinių žinių, vyskupo pabėgimas. Prie viso šito, kalbėjo jis, prisidėję ir saliečiai, jie žinoję, kas darosi, kas yra ryšininkai. Tegu jie patys prisipažįsta ir išgelbsti nekaltus įkaitus. Jiems duodama valanda laiko. Žmonės, sustoję ratu, klausėsi užgniaužę kvapą. Stovėjo nuščiuvę, prikandę lūpas ir tylėjo kaip žemė. Tik keli vaikai inkštė, verkė tėvų, kurie stovėjo priešais, atskirti nuo jų ir į juos buvo atstatyti automatai. O dar toliau stovėjo vokiečių grandinė, užtvara, jie laukė tik įsakymo, tik vieno žodžio, kad pradėtų šaudyti ir visus išklotų. Laikas bėgo, niekas jo negalėjo sulaikyti; sekundė po sekundės — ir štai jau minutė, štai jau dešimt minučių. Visi turėjo vilties, kad galų gale kažkas atsitiks ir įkaitai išsigelbės. Duotas laikas baigėsi: liko vos kelios minutės. O stebuklas neįvyko. Giza Oltonas ištarė žodį ir vokiečiai susispaudė už įkaitų nugarų. Žengė keletą žingsnių, ir tiek. Visiems kraujas gyslose sustingo, o moterys staiga pradėjo tyliai, be žodžių rypuoti; net nebuvai tikras, ar rauda sklinda iš žmogaus krūtinės, ar gaudžia žemė, me-

džiai, grindinys. Suaugo žmonės su žeme, virto viena mase — kenčiančia ir dejuojančia žeme. Pirmą kartą mes, Atėnų vaikai, susidūrėme akis akin su tokia pirmykšte neišsenkama kančia. Net šiurpas perėjo mums per kūną. O mažasis Lambis susigraudinęs nejučia ir pats tylutėliai pravirko. Mama timptelėjo jį, subarė:

— Liaukis!

Lambis nutilo. O aš vogčia kaip driežas prasmukau pro minią ir susiradau Aglają, kuri verkė taip, kaip verkdavo jos tėvas: be garso, be kūkčiojimo — tik smakriukas jai virpėjo ir akies kamputyje blizgėjo ašara. Šalia stovėjo jos sesuo Olga, graži mergina, bet kvailai išsižiojusi: ir dėl jos Aglajai skaudėjo širdį; ji patraukė Olgą už rankos ir tyliai suinkštė:

— Nevėpsok.

Vyresnioji nieko nesuprato. Atrodė tokia svetima, juokinga, lyg kažkur kitur esanti. Sušnabždėjau Aglajai:

— Kai grįšime į Atėnus, aš tave vesiu.

Kas man užėjo? Kodėl taip pasakiau? Norėjau pasiūlyti jai paramą tą sunkią valandą. Kažkoks jausmas Aglajai įsižiebė mano širdy.

O aplinkui rauda, nesibaigiantis žemės gaudesys. Valanda praėjo. Giza Oltonas žvilgtelėjo į laikrodį, pakėlė revolverį aukštyn, norėdamas duoti mirties ženklą. Jį aplenkė moters klyksmas, veriantis, gilus, sklindantis iš pačių sielos gelmių, lyg visas pasaulis būtų skilęs perpus. Tačiau Giza Oltonas apsigalvojo. Jis pareiškė pasigailėsiąs, jei pasirodys popo duktė ir eis su juo. Užteksią jos vienos. Gyvos. Žmonės nustėro. Apsidairė ieškodami jos akimis, norėdami išgirsti, ką ji pati pasakys. Bet Migdalijos čia nebuvo. Tada kai kas prisiminė, kad jiems bėgant gatvėmis jos brolis tempė ją pilies pusėn. Sužiuro į jį. Paskui įdūrė akis į popienę su popu. Galų gale popas, lyg negalėdamas atlaikyti jų žvilgsnių, sušuko:

— Ko žiūrit į mane, ar aš kaltas?

Vokietis stebėjo, svarstė. Sumojo, kas darosi. Ir nutarė užkrauti atsakomybę kitiems. Pasakė duodąs laiko iki penkių valandų ir liepė visiems išsiskirstyti. Tik įkaitai tegu lieka ir uždaryti mokykloje laukia. Ko? Tai jau mes, saviškiai, turėjome nuspręsti.

— Seneli, kas dabar bus? — paklausė Jankas, vos peržengėme namų slenkstį.

Senelis nieko neatsakė. Už durų buvo girdėti žingsniai. Pro šalį ėjo ir suimtųjų artimieji. Kalbėjosi, suko galvą, ką daryti. Diena greit prabėgs, ir jei jie patys, kuriems peilis įsmeigtas širdin, nepasirūpins, nieko nesiims, vakare jų namai raudos likę be šeimininkų. Prigludęs prie lango klausiausi, ką šneka žmonės gatvėje.

— Pasakyk man, seneli, — neatstojo Jankas.

Jis, regis, duso tarp visų šių kančios draskomų žmonių. Senelis, tarytum pažvelgęs ateitin ir praeitin, pasakė:

— Viskas praeis...

Mama, iki tol tylėjusi, ėmė prieštarauti:

— Ar tu ne žiaurus, tėve? Ar nematai, kiek žmonių kalama prie kryžiaus?

Senelis, rodos, susijaudino.

— Sakai? Bet aš žiūriu toliau.

— Kur?

— Į tas dienas, kurios dar ateis, tolimon ateitin. Ar manai, kad mūsų sala pirmąkart patiria tokį išmėginimą? Pažvelk praeitin, prisimink, kas buvo prieš amžius. Daug kryžių jai teko nešti. Bet vis nužengia nuo kryžiaus, nusišluosto kraujo lašus, vėl pradeda gyventi. Piratai, plėšikai ją siaubė. Ir ką gi? Iki šiol išsilaikė.

— Betgi tu, seneli, nepatyrei tokių kančių, neišgyvenai tokios bėdos? — išdrįso pasakyti Jankas.

Senelis, atrodo, vėl užsigavo.

— Daugiau nekalbėk tokių dalykų, vaikeli. Dievas žino, kiek ašarų išliejau... Čia, šiame kambary.

Senelis turėjo savo niūrią istoriją. Per septynias savaites — mirtis po mirties. Tai buvo prieš kokius dvidešimt penkerius metus, o tiksliau, prieš dvidešimt ketverius, 1818-aisiais. Tada taip pat kilo karas. Visa Egėjo jūra įsisiūbavo. Maišė ją karo laivai, ir mūsiškiai, ir svetimi. Anglai prisikasė iki Kalipolės pusiasalio kovoti su rusais. Pietinėje salos dalyje, Trejose Žiotyse, ten, kur įlankos sudaro natūralius uostus, rasdavo prieglobstį jų laivai. O ten, kur kiekviename karo palytėtame name neramiai plakė širdys, kur seniai ir moterys laukė laiškų iš fronto, ten, kur stigo darbo rankų, ėmė siautėti pragaištinga gripo epidemija. Atplaukė nesuskaičiuojama Mirties armada ir nuklojo salą lavonais. Ėjo per gatves, per kiemus, per kambarius. Užklupdavo miegančius vaikus, merginas. Pjovė vieną po kito. Per kelis mėnesius išmirė kone aštuoni šimtai žmonių. Jie krito krūvom kaip pjautuvo pakirstos varpos, kaip sausi platano lapai, ir daugiausia jauni. Neliko nė kam kapo duobių kasti. Negyvėliai gulėjo nepalaidoti ir dvokė. Aukso dienos žiurkėms. Be baimės lindo iš savo urvų ir graužė lavonus. Neaplenkė toji nelaimė nė senelio namų. Keturi broliai, penki vaikai. Jis laidojo ir laidojo. Vos nusipurtydavo žemes nuo rankų, dar vienas krisdavo dejuodamas. Liko jam tik mūsų mama. Jam net galvoje ėmė maišytis. Pasižiūrėjo į ją, trylikametę jaunikle, ir užriko:

— Dink iš čia!

Ji išsigando, susigūžė.

— Dink iš čia! — vėl sustaugė, kai ji grįžo iš mokyklos, radusi ją tuštutėlę.

— Kur man eiti? — verkšleno mergaitė.

— Kur akys veda, kad tik išsigelbėtum.

Sala buvo apsupta, kad žmonės iš jos nepaspruktų ir liga nepaplistų kitur. Kaip tik tuo metu vienu karo laivu at-

plaukė anglų poetas Rupertas Brukas. Jis, matyt, buvo skaitęs apie salos senovę, apie puikųjį Achilą, kuris pasislėpė čia, Likomedo rūmuose, norėdamas pasidžiaugti gyvenimu toli nuo karo, buvo girdėjęs ir kitų nuostabių istorijų. Atplaukęs į salą, jis paprašė, kad kas nors jam viską apsakytų pačiose įvykių vietose. Jam atvedė mūsų senelį, kuris tam labiausiai tiko. Jis buvo mokytojas, puikiai žinojo visas tas istorijas, gyveno jomis. Kad ir kaip jam skaudėjo širdį, sutiko padėti. Pasakojo taip, lyg viskas būtų dėjęsi tik vakar, lyg pats viską būtų savo akimis regėjęs. Poetą sužavėjo jo poringės, sala įkrito jam širdin.

— Čia, — atsiduso jis, — ir aš norėčiau būti palaidotas.

Jis norėjo padovanoti seneliui brangią dovaną. Senelis atsisakė. Paprašė vertėjo paaiškinti.

— Jei padariau jam malonumą, tegu paima vienintelį vaiką, kuris man liko. Tegu jį išgelbsti.

— Mes vykstame į karą, — nuskambėjo atsakymas.

Bet senelis nepasimetė.

— Net iš karo žmonės grįžta gyvi. O čia miršta visi aliai vieno. Jei jį paslėpsite, išvešite toli, jis ras kelią namo, kai mirtis pasitrauks iš čia.

Nevilties pagautas, jis pats gerai nesuvokė, ką kalba. Atvėrė širdį, parodė devynias jos žaizdas. Įtikino poetą.

— Atvesk vaiką, — pasakė jis.

Senelis grįžo namo. Paėmė žirkles, nukirpo mamai plaukus.

— Dabar būsi berniukas, — pamokė ją.

Ir išdėstė jai planą. Ji suglumo. Už nugaros — bedugnė, priekyje — upė. Net galva ėmė suktis. Aplinkui lavonų dvokas. O protas dar vaiko. Bet ji sutiko. Tegu neša ją upė. Apsirengė berniuko drabužiais, kuriuos davė jai senelis, sutrikusi išklausė jo patarimų. Jie patraukė į laivą. Ten kažkas iš vietinių prasitarė, jie suprato, kad tai ne berniukas, ir grąžino ją atgal. Išplaukė poetas be jos. Bet mama

vis dėlto išsigelbėjo. Poetas kelyje mirė ir jį atvežė salon palaidoti, kaip jis ir norėjo.

Visi šie įvykiai lyg žaibas praskriejo senelio atminty. Baigė jis žodžiais:

— Nuo raudojimo daug dienų buvau it pamišęs. Tikriausiai dar negirdėjai, vaikeli, kad nuo sielvartų, užgriuvusių vienas po kito, žmogus gali išsikraustyti iš proto?

Jankas pakratė galvą — ne, jis negirdėjęs. Ir nuleido akis, lyg prašydamas atleidimo. Buvo matyti, kad jis, regėdamas viską, kas darosi aplinkui, suvyriškėjo. Kiek patylėjęs pasakė:

— Bet jei tu, seneli, tiek kentėjai, jei tiek žaizdų likę tavo širdy, kodėl dabar sakai: „ Viskas praeis...“?

Senelis sakytum laukė šito klausimo. Jis atsidūsėjo — taip giliai, lyg būtų atsidūsėjęs ir dėl viso savo gyvenimo, ir dėl sudaužyto kitų žmonių gyvenimo.

— Ak vaikeli! Todėl, kad esame tik bangos, o ne jūra. Pažvelk pajūrin. Vienos bangos puola kaip žvėrys, kitos tarp jų subliūkšta dusliai, ramiai. Tačiau viena banga, kad ir kokia didelė būtų, nieko nereiškia. Jūra — tai toji visa begalinė plynuma, kiek tavo akis aprėpia. Toks ir gyvenimas — bekraštis, nesibaigiantis. Nemanyk, jog jisai — tik banga po bangos.

Artėjo vidurdienis. O Migdalijos nė kvapo. Tie, kurių artimieji buvo tarp įkaitų, pradėjo nerimauti. Nujautė, kad jinai nepasirodys iki pat pabaigos. Galvojo jos ieškoti, pasikalbėti su ja. Bet pabijojo. Jei ir mėgins ją įtikinti, ko gero, nieko nepeš, tik atsimuš į kategorišką jos atsisakymą, į atkaklų jos norą pačiai tvarkyti savo gyvenimą. Be to, gali būti, kad tas įkalbinėjimas privarys ją iki nevilties ir ji nusižudys. O kokia iš to nauda? Ir ji bus pražudyta, ir kiti pasmerkti. Ne. Geriausiai būtų susitikti su jos šeima, švelniai pakalbėti su jais, paprašyti, kad ją prišnekintų. Ir visas bū-

rys — įkaitų tėvai, žmonos, broliai, seserys — atėjo į popo namus. Popienė, išgirdusi žingsnius gatvėje, suprato, ko jie atkako, ir nubėgo užšauti laukujų durų. Jie pasibeldė.

— Eikit šalin, — sušuko popienė, neatidarydama durų. — Žinau, ko atėjote!

— Norime su tavim pasikalbėti!

— Nėra reikalo. Jūs rūpinkitės savo artimaisiais, o aš — savo vaiku! Eikit iš kur atėję!

Pasirodė popas, norėjo ją apraminti, bet jinai ir jį užsipuolė.

— Tylėk, pope. Tau taip širdies neskauda kaip man.

Nekviesti svečiai nuėjo it musę kandę. Jie užlipo į pilį, surado duobę, kur buvo nusileidusi Migdalija. Palinkusios galvos ratu apsupo angą, užstodamos šviesą. Iš apačios buvo regėti tik jų akys, plyksinčios it degtukai, liepsnojančios it žvakės. Pradėjo jie kalbėti su ja, verkti. Gildė jai širdį savo sopuliu, dėl jos pačios nesisielodami, norėjo tik jos aukos. Migdalija, klausydama jų, įniršo. Ji užsispyrė.

— Kiekvienas turi savo lemtį! — sušuko. — Eikit šalin! Ir aš pasiruošusi sau virvę. Tai jūs būsite mane pakorę, taip ir žinokite!

Jie suvokė, kad šitaip nieko nepeš. Nuėjo ieškoti Nikolo. Jis labiausiai tiko: nebuvo nei tėvas, nei motina, ne tiek kentėjo kiek jie, supras juos ir kaip brolis tikriausiai ras būdą švelniai jai prikalbėti ir nuvesti pas Gizą Oltoną. Nikolas, vos iš tolo pamatė juos ateinant, viską nuspėjo. Spruko pro užpakalines duris, šmurkštelėjo kaip katė į gatvę ir leidosi per laukus, kad niekas jo nieko neprašytų. Ką galėjo jis pasakyti susitikęs su jais? Kad viena gyvybė verta dvidešimt dviejų? Ar kad nueis pas savo vienintelę seserį ir pasakys jai: „Kelkis! Eik kaip skerdžiamas gyvulys pas mėsininką. Tavo kančios man nė motais..." Kad tai jos garbės reikalas ir nesą kas daro? Ne, verčiau bėgti kuo toliau nuo šios dilemos ir slėptis tyrlaukiuose, kol sutems.

Kad ir kas atsitiktų, tegu atsitinka be jo; o jei galų gale liks vienas, tada verks.

Tačiau į pilį užlipo mūsų senelis. Norėjo pamatyti Migdaliją — mylėjo ją. Daug metų gyveno viename kvartale, daug metų mokė ją mokykloje, daug metų jinai lankėsi jų namuose, — buvo jam lyg savas vaikas. Dabar reikėjo pakalbėti su ja, pasimatyti, kad ji pajustų, jog jis apie ją galvoja.

Jis pasilenkė virš duobės. Meiliai, švelniai ją pašaukė:

— Migdalija!..

— Aš čia.

Nuo verksmingo jos balso senelis suvirpėjo.

— Užjaučiu tave, — tarė.

— Žinau. Ką man daryti?

— Kad ir ką tau pasakyčiau, būčiau neteisus.

— O tu mano vietoje...

Jis neleido jai baigti.

— Aš kas kita... Aš daug skaitęs, kitaip į viską žiūriu... Menu daug panašių situacijų.

— Kokių?

Jinai grąžino jį ten, kur neseniai klajojo jo mintys.

— Prisimeni Ifigenijos istoriją? Mokėmės apie ją per pamokas.

— Taip, regis, prisimenu.

— Ji buvo paprašyta pasiaukoti dėl tėvynės, kad jos šaliai nereikėtų raudoti savo mirusiųjų.

— Ir ji tai padarė?

— Iš pradžių verkė. „Mirti tokiai jaunai, dar negyvenus..." Tačiau paskui jai nušvito protas. Pamatė, kad jos auka — tai garbė, kad jai vienai Dievas suteikė malonę žūti dėl tėvynės išgelbėjimo.

Seneliui užlūžo balsas. Suprato, jog priėjo ribą, už kurios visa atsakomybė teks jam. Iš apačios pasigirdo balsas:

— Ir tada?

— Ji pati nuėjo pasiaukoti. Savo noru.

Kurį laiką tvyrojo tyla. Lyg viskas jau būtų pasverta, nuspręsta. Abu nutyko jausdami kits kitą, nors jis buvo viršuje, o ji duobėje, apšviesta iš viršaus krintančios šviesos. Pagaliau pravėrusi burną, ji pasakė:

— Keliauk. Jie tavęs pasiges. Ir pasakyk mano broliui, kad ateitų.

Senelis nuėjo. Leisdamasis žemyn pajuto, kaip jo širdis susigniaužė. Kokią sėklą jis pasėjo? Atsirėmė į sieną. Jį pamatė vienuolis ir šūktelėjo jam nuo celės durų:

— Gal norėtum vandens?

Senelis mostelėjo ranka — nereikia. Jis skubėjo. Tik eidamas pro Dievo Motinos bažnyčią nesusilaikė. Užsuko vidun ir uždegė žvakę.

— Teisk mane, — tarė žvelgdamas į ikoną.

Paskui ėmė ieškoti po kvartalus Migdalijos brolio. Tas buvo lyg skradžiai žemėn prasmegęs.

Tuo tarpu į pilį užlipo Vangelis. Atsistojo ties duobe, pasiryžęs šokti žemyn.

— Išlįsk, — tarė jai, — aš tavęs atėjau. Žinau, kaip tave išgelbėti. Slapta pabėgsime iš čia, atsirasime prie burlaivio. Niekas mūsų nepastebės. Kol susivoks, būsime jau Pelijo kalnuose.

Ji klausėsi jo, tarytum nieko nesuvokdama.

— Ištrauk mane su virve, — paprašė.

Vangelis pakluso. Ištraukė ją viršun. Ji pati nusirišo virvę ir pabučiavo jį.

— Eime, — pasiūlė jam.

— Kur?

— Pas žmones.

Jis suglumęs pažvelgė į ją. Nesusigaudė. O ji puikiai suprato ką daranti. Ir išdėstė jam viską taip paprastai kaip žmogus, kuris jau galutinai apsisprendęs ir bet kokie prieštaravimai jam atrodytų beprasmiški.

— Ar tu gerai apsigalvojai? — tepasakė jis.

Ji ramiai linktelėjo galvą.

— Eime.

Ir žengė pirmoji.

— Aš neisiu. Eik viena.

Užsispyrė ir atsisėdo ant akmens: gal ir ji apsigalvos. Bet mergaitė buvo nepalenkiama. Stabtelėjo akimirką, pažvelgė į jį ir nelaukusi, kol ją ims smaugti ašaros, vėl žengė pirmyn. Užėjo į namus. Rado motiną susirietusią į kamuolėlį kampe, o tėvą įknibusį į psalmes. Pabučiavo juos. Motina išsigandusi įsikibo jai į suknelę.

— Ne! — sukliko. — Kas tave prikalbėjo?

— Niekas. Aš pati. Negaliu užsikrauti ant sąžinės kitų gyvybės. Žiūrėk teisybei į akis.

Ji šnekėjo ramiai. Tik tiek ir tepasakė. Pro langą, žvelgiantį vakaruosna, tą valandėlę įspindo raudonas atšvaitas, — tarytum bėras žirgas, išdaužęs stiklą, būtų įšokęs vidun ir sužvengęs prie sienos. Diena šuoliavo vakarop. Viskas vyko savo laiku. Migdalija pasiėmė skraistę, apsisiautė pečius ir išėjo laukan. Iš pradžių žingsniavo gatve viena. Paskui pro duris ėmė lįsti šmėklos ir be garso, per atstumą sekti jai įkandin. Kuo toliau ji ėjo, tuo gausesnis darėsi ją lydintis būrys. Priėjo prie mokyklos, kur laukė Giza Oltonas. Sustojo prieš jį netardama nė žodžio. O paskui įvykiai vijo kits kitą žaibo greičiu. Įkaitai buvo paleisti. Vokiečiai pasitraukė iš salos. Tarp jų ir Giza Oltonas su Migdalija prie šalies, nei gyva, nei mirusia. Žmonės stebeilijo į juos iškišę galvas pro langus. Kažkas numetė jai baziliko šakelę. O vaikai, jau pametę baimę, bėgo iš paskos iki pat uosto, kur eskortas susėdo į valtis ir buvo nugabentas į laivą. Tada Choroje suskambo varpas, tarytum žmogui mirus. Mūsų mama puolė iš namų ir tekina pasileido pas popienę; kitos moterys nuskubėjo paskui, kaip skubama į namus, kuriuos aplankė mirtis.

O laivas lėtai tolo nuo kranto, kol ištirpo vakaro ūkanose...

Antroji okupacijos žiema saloje buvo sunki. Migdalijos istorija viską nuklojo juodu šešėliu. Nuo to laiko ji daugiau nepasirodė. Mus tik pasiekė žinia, kad ji gyvena kažkur Chalkidėje išlaikoma Oltono. Bet niekas jos niekada nei gatvėje nebuvo sutikęs, nei matęs lange. Buvo gyva palaidota tarp keturių sienų, pasmerkta, lašas po lašo gėrė mirtį. Jos netekę, užsivėrė ir jos tėvų namai. Popienė užsidarė namuose ir nebekėlė kojos pro duris. Net bažnyčion nebėjo. Popas staiga suseno: jam jau reikėjo dvigubai daugiau laiko nueiti į vakarines pamaldas, ir kai giedodavo psalmę „Viešpatie, šaukiausi...“, jo užgesęs, liūdnas balsas skambėjo vos girdimai. Į ankstyvąsias mišias jis išeidavo vos išaušus, lyg pernakt būtų nemiegojęs. Sūnus taip pat dingo iš akių: gyveno kaime, kad nieko nematytų, nieko neprisimintų. Griežė dantį ant visų kaip ir popienė. Žmonės, kurie daugiau ar mažiau padėjo Migdalijai apsispręsti, kartais jautėsi kalti, juos graužė sąžinė. O dar tas jos motinos ir brolio pasitraukimas iš pasaulio, nors visi juos užjautė, norėjo jiems padėti; nejautė jiems priešiškumo, nors kartėlio kupinos jų akys ir vėrė lyg peilis. Jų taktika buvo: „Tegu sau... Nedraskyk jų žaizdos...“ Ir jei jiems pasitaikydavo kur nors ne bažnyčioje — tarkim, krautuvėje ar gatvėje, susitikti popą, stengdavosi kuo greičiau baigti šneką ir sprukti šalin. Tokie jau buvo tie žmonės... Tik mūsų mama ir dar viena kita artimesnė kaimynė stengėsi bent retkarčiais aplankyti popienę, pasėdėti pas ją kokį

vakarą. Bet žaizda popienės širdy buvo tokia gili, kad nė jų nenorėjo matyti. Ir ant jų pyko. Todėl po kurio laiko davė joms suprasti, kad bus geriau, jei paliks ją vieną. Vienatvė padėjo jai visas mintis sutelkti į dukterį, galvoti tik apie ją. Vienintelis jos troškimas buvo pasiųsti Nikolą jos aplankyti. Ir jaunuolis iš tiesų dusyk ją aplankė. Sukorė ilgą kelią, pasibeldė į duris. Pamatė ją. Parnešė žinią. „Gerai laikosi..." Ką gi daugiau pasakysi...

Vangelis, tai sužinojęs, abu kartus bėgo į laukus pas jį.

— Ei, — tarė jam, — kur dingai? Eime, išlenksim stiklelį. Kokio velnio čia tūnai? Ar vynuogės dumblais virto? Ar vyno nebeliko?

Vienaip kalbino, kitaip — prišnekino. Kelis kartus nusivedė jį į mažąją pajūrio kavinę, išgėrė vienudu, įsitaisę nuošaly, naminio vyno. O begeriant, bičiuliaujantis, kalbai pakrypus, Vangelis ėmė delikačiai klausinėti ir apie tą, kurios neteko. Kaip jai einasi? Kaip jaučiasi? Juk jo širdis tenai, pas mylimąją, kuri buvo iš jo pagrobta, pas moterį, kurią karštai mylėjo, kuri dabar, vergė ir tremtinė, dėl kitų kalama prie kryžiaus. Dabar kitas, be abejo, skina jos vynuoges, raško jos žiedus. Tačiau, šiaip ar taip, jos sielos ten nėra. O juk žiedus duoda tik siela. Kitaip gauni vien sausus lapus, nieko daugiau. Tašai pliką kamieną... Visi žino, kaip prasidėjo ši istorija. Kodėl, vardan ko... Jei tik baigtųsi neapkenčiamoji vergija, jei tik būtų išvyti iš salos prakeikti pavergėjai, gyvenimas grįžtų į savo vėžes, įsiviešpatautų teisybė, neliktų baimės...

— Nagi, pasakok, — paragino jis Nikolą.

Migdalijos brolis prisipylė stiklą, palinko jam prie peties ir išliejo savo sielvartą. Kartėlio sklidini buvo jo žodžiai. Bet jam palengvėjo. Vangelis patapšnojo bičiuliui per petį, apkabino jį.

— Laikykis, Nikolai, — kalbėjo jam. — Dar ne viskas prarasta.

Ką jis turėjo galvoje? Nikolas aprimo, nutilo.

Šitaip, iš paskos driekiantis Migdalijos istorijos šešėliui, prabėgo saloje ir pavasaris. Vėl atėjo vasara. Kalnuose vyrai prigaudė arkliukų, bandos buvo išgintos į ganyklas, tolimose marmuro skaldyklose kirstuvai blyksėjo saulėje. Daržai vėl užkvipo pomidorais, baklažanais ir bazilikais, pasodintais į tas pačias lysves. Iš laukų atsklidęs šiltas šieno kvapas, žydinčių figmedžių ir gluosnių aromatas maišėsi su šviežiu kalkių kvapu gatvėse. Visų šių švarių kvapų mišinys vidurdieniais apsvaigindavo tavo kūną, įkvėpdavo meilės ilgesį, ir tau užeidavo noras uostyti savo prakaituotas pažastis, kristi ant žemės ir raičiotis lyg kumeliukui pievoje. Tuomet bėgdavome ir šokdavome jūron. Nuplaudavom savo kūnus, numazgodavom prakaitą, vanduo atvėsindavo mūsų karštį. Jūra ir vėlei buvo mūsų. Keletą kartų įkišau nosį į Aglajos kiemą, norėjau pakviesti ją eiti su mumis. Deja, ji buvo išvažiavusi į pušyną. Pajūryje beveik visada rasdavome Vangelį. Jis atvesdavo mums arkliukų, jodinėdavome, lėkdavome kaip vėjas. Kartais jis mus visus paimdavo į burlaivį ir nuplaukdavom iki salelių, išsibarsčiusių toli už malūnų, o jei pūsdavo vėjas, plaukdavome palei krantą, šalia uolų. Dabar jis stengėsi dėl visų, nieko nedarė dėl manęs vieno. Tas praėjusių metų epizodas — antausis, mano mamos elgesys, iškilo tarp mūsų kaip siena ir mus išskyrė. Vangelis vis dar juto kaltę, atsakomybę. O kai žvelgdavo į mane, regėjos, kad kalba su manim per tą sieną, aiškina dalykus, kuriuos turėjau suprasti su laiku.

Vasaros pradžioje iš salos išsikraustė ir tie vokiečiai, kurie dar buvo čia likę. Žmonės kalbėjo, kad juos siunčia atremti rusų, jau imančių viršų ir pereinančių į puolimą. Tai mums pakėlė dvasią: mūsų svajonėms, šalčio sustingdytoms, vėl išaugo sparnai. Vėl suplazdėjo viltys... Taikos godos apsipylė žiedais it medžių šakos.

— Ak, — vėl galvojome, — ko tik mes nepadarysime!.. Tačiau gal mums ir nereikės nieko daryti? Gal viskas plauks tiesiai į rankas ir tai atrodys visai paprasta ir savaime suprantama, nes būsime taikaus, draugiško, savo pasaulio vaikai, jo siela, jo viltis. Gal mums tereikės tik pareikalauti... Manėme, kad taikos metas toks bus visiems jauniems žmonėms. Ir svajodami apie džiaugsmus, kuriais būsime apdovanoti, galvotrūkčiais puldavome į žaidimus, lyg tai jau būtų buvusios pirmosios mūsų pergalės.

Tuo metu, pačioje vasaros pradžioje, atostogų iš Atėnų atvažiavo tėvas. Nekantravo mus pamatyti, nelaukė, kol oras labiau atšils. Džiaugsmas, bučiniai jam atvažiavus. Papasakojo mums naujienas. Iš Egipto vėl parsirado dėdė Nikitas. Slapta išsilaipino Kiteros saloje. Iš sąjungininkų štabo gavo naujų užduočių Pasipriešinimo judėjimui. Tėvas papasakojo ir apie mūsų draugus: Dimitrį, Andrėją, Michalį, Fanį, Aleką, — apie visus kvartalo vaikus, kurie, išsiilgę mūsų, nuolat apie mus teiraudavosi, taip pat apie mūsų bendramokslius. Berte apibėrėme jį klausimais, ir vis buvo negana. Norėjome iki mažiausių smulkmenų sužinoti apie visus, pasilikusius tenai, kur ilsėjosi mūsų sesuo.

— Praleiskite čia vasarą, — baigė tėvas, — o rugsėjo mėnesį grįšite į Atėnus... Vėl eisite į mokyklą tenai.

Jis pabuvo dešimt dienų ir išvažiavo. Negalėjo ilgiau užtrukti: buvo palikęs savo kaimynui kretiečiui prižiūrėti ožkas. Be šito rūpesčio, turėjo ir kitų.

— Ak mielas Tanai, — tarė senelis, išlydėdamas jį. — Kada galėsim pasidžiaugti tavim į valias?..

Iš tikrųjų, kada? Tėvą slėgė rūpesčiai, nuovargis. Net kai žaisdavo su mumis, jo mintys skriejo kitur. Ak mielas tėti...

Kad ir kas atsitiktų, gyvenimas nesustoja. Jūra — tai ne viena banga. Taip aiškino senelis. Viskas saloje, regis, vėl

tekėjo savo vaga, kaip anksčiau, prieš Migdalijos išvežimą. Sakytum užteko kelių mėnesių, kad ši istorija pasimirštų. Naujos sužadėtuvės, krikštynos, laidotuvės... Lygtuvės dėl pušų sakų ir gyvulių kainų. Šnekos, kad Olgai vėl užėjęs pamišimas, kad Stilianę ištikęs naujas priepuolis. Tačiau ne kartą, žiūrėdamas į jodvi, suglumdavai — gal jos tave už nosies vedžioja? Atrodė visiškai sveikos. Paprastai būdavo ramut ramutėlės. Ypač Stilianė. Dabar, kai neliko Migdalijos, ji dažniau eidavo į daržus, ta dingstimi, kad neša tėvui lauknešėlį. O iš tiesų vylėsi susitikti Vangelį, pamatyti jį jojant — gal prakalbins ją, gal tie pokalbiai nenueis vėjais. Kiekvienam sava kančia... Vangelis dėjosi nieko nesuprantąs, galų gale jam tas nė nerūpėjo... Jo mintys nuolat sukosi apie Migdaliją — skausmas buvo giliai įsišaknijęs. Kol vieną naktį...

...Atėjo Nikolas ir rado jį vieną mažojoje pajūrio kavinėje. Išgėrė su juo stiklą ir pasiūlė išsimaudyti mėnesienoje. Jie išėjo iš kavinės, patraukė tuščiu paplūdimiu. Nusirengė, įbrido nuogi jūron. Nikolas, regis, kažką norėjo jam pasakyti ir vis nesiryžo, vis užčiaupdavo burną, kankinosi. Pagaliau, kai jie jau brido iš vandens per seklumą, prakalbo:

— Vangeli, turiu tau kai ką pasakyti.

Ir mėnulio šviesoje, skaudama širdimi, jis pasakė, kad jo sesuo nėščia. Juodu buvo artimi bičiuliai, reikėjo jam pranešti tą žinią ilgai nelaukiant, kad Vangelis susitvarkytų savo gyvenimą, jei turėjo kokių planų. Vangelis daugiau nieko nenorėjo girdėti. Su šia žinia užsivėrė paskutinis knygos puslapis. Kaip dar svajoti apie meilę... Pavainikis, kurį Migdalija pagimdys, nė akimirką jam neleis užmiršti to, ko nekentė jos gyvenime ir ką norėtų išmesti iš atminties. Tai buvo peilis, perkirtęs juos rišančią giją. Jis nepratarė Nikolui nė žodžio. Tik apsimovė kelnes ir basas, nuoga krūtine, palikęs draugą, tylomis patraukė vynuogynų

link. Sunkios mintys šėlo lyg jūros bangos, ir jo negalėjo nuraminti nei švelni, rami mėnesio šviesa, nei alyvmedžiai, kurie tyliai dūsavo lyg jausdami jo gėlą. Skausmas buvo toks nenumaldomas, kad jis, tarsi priepuolio ištiktas, apsisprendė tam, ką padarė vėliau.

Kitą dieną jis susirado Stilianę. Ir sutarė vestuves po savaitės. Nenorėjo ilgiau laukti, kad staiga neapsigalvotų. Bijojo pats savęs. Vestuvės įvyko sekmadienį po pietų Dievo Motinos bažnyčioje, didžiausioje iš Choros bažnyčių. Prisirinko žmonių, įvairių įvairiausių. Tarp jų buvo ir tokių, kuriuos pirmą kartą matėme saloje. Vaikinų iš Kimės ir dar iš toliau — iš Ochtonijos, pora iš Skiato. Visi jie dalyvavo Pasipriešinime — toje slaptoje organizacijoje, kurią įkūrė vyskupas. Tai galėjai suprasti iš jų skvarbaus žvilgsnio, liepsnojančių akių, iš jų pasiaukojimo. Jie buvo Vangelio bičiuliai, slaptos veiklos bendražygiai. Kas gi daugiau jie galėjo būti, jei jau čia atsidangino? Buvo tarp jų ir du vienuoliai — jauni vyrai kaip ąžuolai. Tikri ar apsimetėliai? Suprask, kad gudrus. Gal partizanai. Šiaip ar taip, ir jie Vangelio draugai. Bažnyčią užplūdus šiems karžygiams, lyg varis blizgant pro atlapotus marškinius plačioms apžėlusioms krūtinėms ir žvakių šviesoje žėrint vyrų akims, šitos vestuvės atrodė panašesnės į kovotojų sambūrį, kovotojų, pasirengusių herojiškam žygiui, o ne sutuoktuvių palaiminimui. Kam galėjo rūpėti nuotaka?.. Net ir jos artimieji daugiau žiūrėjo į tuos jaunuolius negu į ją. Tik ji pati jautėsi bažnyčios šeimininkė. Išsipildė jos svajonė: tekėjo už to, kurio norėjo, regint tiems, kurie niekad nebūtų tuo patikėję. Ir ji, įsikibusi jam į parankę, tarytum prikišamai demonstravo savo pergalę, lyg pati būtų ją iškovojusi.

— Tegu sau džiaugiasi. Kol turi kuo... — tarė viena moteris savo dukterims, kurias apstulbino nuotakos pasipūtimas.

Pasibaigus sutuoktuvių apeigoms, visi svečiai patraukė į Lulio smuklę. Ten jų laukė padengti puotai stalai, sustatyti pasagos forma.

— Kuriam galui visa tai? — nustebo mūsų mama tai išgirdusi.

— Tegu sau. Gyvenimas trumpas... — atsakė senelis.

Smuklėje — kepti ožiukai, įvairiausi vynai. Muzikos instrumentai: smuikai, sanduris ir klarnetas. Prasidėjo vaišės, suskambo daina. Svečiai greit įsilinksmino. Vaikinai pakilo, leidosi šokti. Susiėmė už rankų arba už nosinių, ir jų lankstūs kūnai ėmė išdarinėti akrobatinius numerius, lyg būtų be kaulų. Išsilenkdavo iki pat grindų, bet nepalietę jų galva vienu gaistu išsitiesdavo, pasišokėdavo ir pasiekdavo lubas. Tai buvo panašu į varžybas, kuriose jie šokdami mėgino savo jėgą, mankštino kojas, prieš įžengdami į mirties karaliją. Tokia aistra juos degino, toks pasiutimas buvo apėmęs. Norėjo šuoliais ir sudėtingomis figūromis parodyti savo vyriškumą. Kažkas jų viduje kurstė juos ne paprastai šokti, bet savo šokiu išreikšti gražesnę, didingesnę idėją — jie buvo tarytum gyvas Graikijos paveikslas, Graikijos pavergtos, aprūkusios nuo parako, bet nenulenkusios galvos. Todėl vyrai ir nėrėsi iš kailio. Kiekvienas stengėsi pasirodyti vertesnis už kitus. Iš visų išsiskyrė Vangelis. Išsitraukė gėlės žiedą iš kilpelės švarko atlape ir užsikišo už ausies, į plaukus. Jam šokant retkarčiais iš jo lūpų išsiverždavo šūksmas, panašus į atodūsį, o gėlės žiedas liepsnojo kaip ugnis, tarytum išduodamas slaptą jį deginančią kančią. Ak, kad ir kaip grumsiesi su savo širdim, niekur nuo jos nepabėgsi. Tik vilksi savo jungą, amžinas jos belaisvis.

Jie šoko daug valandų, nepastebėjo, kaip praėjo vidurnaktis. Iš svečių liko tik tie šaunūs vaikinai ir jaunavedžių artimieji. Kovotojai nenorėjo miegoti. Anksti rytą jie turėjo sulipti į burlaivius, kurie jų laukė atkampiose salos įlan-

kėlėse, ir grįžti, iš kur atplaukę. Nebuvo laiko sumerkti akių. Verčiau šokti iki tos valandos, kai reikės keliauti. Tačiau vėlai naktį, kai jau žvaigždės pradėjo gesti, prisistatė kažkoks italas ir mandagiai paprašė baigti linksmybes, kad nepastatytų jų į keblią padėtį, jei bus sužinota, kaip ilgai truko puota. Vangelis jį suprato.

— Eime, — paragino draugus. — Gana.

Visi, kurie dar buvo likę, leidosi į kelią, lydimi smuiko ir klarneto. Dar buvo naktis, tad patraukė į Vangelio namus jūros pakrantėje, už malūnų. Pirmi žengė abu muzikantai, nepaliaudami groti, kad vestuvių pabaiga neatrodytų negarbinga, toliau ėjo nuotaka, įsikibusi jaunikiui į parankę, o įkandin jų — ir visa palyda. Praėjo jie ir pro mūsų namus. Per miegus išgirdau klarnetą. Pašokau iš lovos. Nedegdamas šviesos pritapenau prie atviro lango. Vėjelis, pučiantis nuo jūros, padvelkė man į veidą. Jis plaikstė lengvą nuotakos šydą lyg plaukiančio barko vėliavą, taršė svečių plaukus. Dar buvo naktis. Gal tolumoje ir švito, bet per miglą nieko nebuvo matyti. Debesys jau seniai paslėpė mėnulį. Nuotaka balta suknele tamsoje blykšojo lyg pamėklė, juduliavo it nerami dvasia, niekam pikto nelinkintis vaiduoklis, nakties tylumoje skambant keistiems klarneto garsams. Jie nuėjo. Vis tolo ir tolo. Netrukus vienai akimirkai prasiskyrė du debesys ir išniro raudonas lyg ugnis mėnulio pjautuvas. Tas neregėtas, nesveikas mėnuo palinko viršum jūros. Nušvietė eisenos dalyvius — jaunikį, nuotaką. Ir štai — toji staiga sukliko veriamu balsu iš pačio grobų galo. Krito žemėn ir suriko:

— Bėk, Vangeli, bėk!

Visi išsigandę sustojo, pasilenkė prie jos. Muzika nutilo. Kažkas iš jos pažįstamų pareiškė:

— Jai vėl priepuolis!

— Ak vargšė!.. Ir kaip tyčia šiąnakt...

Ji dar nebuvo pradėjusi kalenti dantimis, jos kūno dar

nepurtė drebulys. Per tas kelias sekundes, kol dar galėjo susitvardyti, nelaimingoji įsikabino Vangeliui į atlapus, ėmė kratyti jį iš visų jėgų ir net suprakaitavusi, uždususi mėgino jį įtikinti:

— Bėk! Gelbėkis kuo greičiau. Jie jau čia pat!..

Visi susižvalgė. Ką ji norėjo pasakyti? Tačiau Vangelis, kuris visuomet susišnekėdavo su dvasiomis ir delfinais, kuris tikėjo ženklais, pranašystėmis ir saugodavosi jų įspėtas, iš žmonos isteriškų šauksmų išskyrė ženklą — artėjo pavojus.

— Tylėkit! — sušuko jis visiems ir įtempė ausį.

Sukluso ir kiti, pasisukę jūros pusėn. Vėjas atnešė nuo jūros kažkokį gaudesį. Jie suprato, kas tai. Plaukė dvi motorinės valtys. Vangelis įsitikino, kad jo žmonos baimė tikra. Nieko nelaukęs sušuko:

— Bėgam, broliai! Kad neįkliūtume kaip paukščiai į spąstus!

Nusiėmė vainiką, kurį turėjo ant galvos, ir sviedė Stilianei po kojų. Pabučiavo ją skubomis, greičiau iš dėkingumo ir pareigos negu iš meilės ir davė valią kojoms.

— Kaip tu gali ją palikti? — suriko jos tėvas. — Ji tau žmona!

— Netrukdyk jam, tėve! — kaip kirviu nukirto jinai.

Viso jos išdidumo ir pasipūtimo, kuriuo ji spindėjo bažnyčioje, neliko nė pėdsako. Dabar ji tebuvo vargšė serganti moteris, kuriai plyšo širdis dėl mylimo žmogaus.

— Paskubėk! — paragino jį.

— Atsiųsiu ką nors tavęs! — pasakė jis prieš dingdamas.

Ir pasileido su draugais, atkakusiais iš svetur, alyvmedžių sodo link, kad trumpiausiu keliu pasiektų salos pakrantę, tas nuošalias įlankėles, kur stovėjo du jų burlaiviai. O likusieji kiekvieną akimirką laukė, kad ligos priepuolis visiškai pakirs Stilianę, iškamuos ją, kaip paprastai būdavo. Bet gal Dievas jos pasigailėjo tą šventą jos gyvenimo

naktį — ji neprarado nuovokos, nurimo. Nieko daugiau jai nesidarė, nepurtė drebulys. Po tų kelių šūksmų ji bemat atsipeikėjo. Apsidairė aplinkui. Nedaug žmonių buvo likę. Visi jos artimieji. Vestuvių linksmybė baigėsi. Ji nusitraukė nuotakos šydą nuo galvos, nusiavė batelius, kurie spaudė jai kojas, ir švelniu, pavargusiu balsu pasakė Efstatijui:

— Eime, tėve...

Įsikibo jam į parankę, ir juodu pasuko į namus. Kantriai ir nesiskųsdami, sukandę dantis, nedejuodami, kaip žmonės, pradedą susitaikyti su savo likimu.

Bet šita istorija tuo nesibaigė. Dvi motorinės valtys, kurių burzgesys buvo girdėti jūroje, artėjo prie kranto. Ūžesys darėsi vis garsesnis, ryto migloje pasimatė viena kita jų švieselė ir galų gale atplaukusios jos sustojo pakrantėje. Skambėjo balsai, įsakymai svetima kalba. Grįžo Giza Oltonas su vokiečių kareiviais. Visi išlipo, patraukė aukštyn į salą. Tuo tarpu ties jūros horizontu sušvito aušra ir nematoma ranka, paskubomis susėmusi žvaigždes, dar spindinčias dangaus sietyne, jas užgesino. Vienas iš vestuvininkų stabtelėjo ties posūkiu pasižiūrėti. Ir kai prieblandoje įžiūrėjo vokiečius, lipančius krantan, ir išgirdo jų balsus, aidu atsiliepiančius jūroje, įbėgo į pirmąją bažnyčią ir kaip pašėlęs ėmė skambinti varpais. Aplinkiniai pabudo iš miego. Pripuolė prie langų. Sužinojo, kas darosi. Kiti varpai perėmė blogą žinią, išgąstingai perdavė ją toliau. Pavojaus signalas aidėjo gatvėse, namuose, nuskriejo iki sodų, iki laukų. Visi žmonės sukilo, nerimo pagauti. Puolė į kvartalų prieigas, kur stovėjo Bruko statula, — kai grėsdavo pavojus, jie visuomet rinkdavosi čia. Priekyje ėjo „taryba“, popas. Atskubėjo ir italai, kiek jų buvo Choroje, dar kaip reikiant neišsibudinę. Pasirodė vokiečiai: Giza Oltonas su skundiku, kuris buvo jam ir vertėjas. Jis kalbėjo apie partizanus, apie tuos svetimus žmones, kurie buvo atvykę į

vestuves. Apie jų įžūlumą, tikrą provokaciją. Jie viską žinojo. Iš kur, niekas nenutuokė. Ir dabar prisistatė nubausti mūsų. Mes visi buvome kalti, kad taikstėmės su tokiu įžūlumu, o gal net patys jį kurstėme. Nutuokėme, ką reiškia jo žodžiai. Mūsų laukė nauji išmėginimai. Klausėmės užgniaužę kvapą. Tuomet popas Vangelis, iš kurio lūpų po dukters išvežimo jau kelis mėnesius negirdėjome nė žodžio, išskyrus įprastus žodžius bažnyčioje, atsistojo priešais Oltoną. Nieko nebijodamas pasakė, kad tas, pasiėmęs jo dukterį, žadėjo palikti saliečius ramybėje. Jie sudarė sutartį, ir jos turi laikytis abi pusės. Kitaip galima prisišaukti bėdą. O jei jis turi su kuo nors suvesti sąskaitas, tegu kaltininkus suranda ir atsiskaito ten, svetur. Vietiniai čia niekuo dėti... Šitaip kalbėjo popas — tiesiai į akis, su rūpesčiu, kaip tėvas, kuriam skausmas suteikia drąsos. Užgavo priešui savimeilę. Kai jis baigė, Giza Oltonas, valandėlę patylėjęs, savo kalba pasakė:

— Tebūnie taip.

Paskui per vertėją pareiškė pageidavimą apsilankyti popo namuose.

— Kaip kas? — paklausė popas.

— Kaip draugas, — nuskambėjo atsakymas.

— Jis man ne draugas, — vėl drąsiai išrėžė popas. — Į mano namus įeis tik per mano lavoną.

Pamatė Oltonas, kad juos skiria neperžengiama bedugnė, kurią pats atvėrė. Nebuvo per ją tilto. Jis neužsispyrė. Paliepė žmonėms be baimės grįžti į namus, o pats pasiėmė kareivius, visi nuėjo į prefektūrą, prabuvo iki vidurdienio, paskui vėl sulipo į motorines valtis ir išplaukė. Tačiau pusė kareivių pasiliko: „judėjų baimei“, kad išgąsdintų, išvaikytų paukščius, kurie dar skrajojo.

Vangelis nenorėjo užtraukti žmonėms kitų nelaimių. Ir jau nebepasirodė. Nuo to ryto slapstėsi su keliais draugais kažkur salos šiaurėje, vienoje iš savo pajūrio lindynių. Jo

galvoje sukosi visokios mintys. Suprato, kad jo vestuvės nebaigtos, nes jis neatliko savo vyriškos pareigos moteriai, su kuria susituokė. Paliko ją vieną, dar vienišesnę, nelaimingesnę, dar tuštesnėmis rankomis, nei ji buvo iki vestuvių; lyg elnę, kuri ištroškusi priėjo šaltinį ir buvo nuo jo nuginta. Skatinamas kilnių jausmų ir savigarbos, jis vieną vakarą pasiuntė porą draugų, ir jie atvedė Stilianę iš namų į jo slėptuvę.

— Nagi, — tarė Vangelis, vos jie liko vienudu. — Turiu tau ką nors palikti, žmona, jei kartais mirčiau pirma laiko.

Paguldė ją į guolį barke ir pasotino jos meilės troškulį. Iki pat aušros arė ir sėjo. O Šienpjoviai šnekučiavo apie tai su jūra. Prieš išnykdami dangaus skliaute, septyni broliai dar spėjo pamatyti, kaip Stilianė, dosniai apdovanota, plaukia atgal į Chorą.

Ruduo atėjo anksti. Įsisiautėjo pasatai. Šiaurrytys, rytys, sirokas šiaušė, audrino bangas, ir viršum jūros iki pat horizonto tvyrojo rūkas. Žvelgdami nuo Bruko aikštės į jūrą, jau nebeįžiūrėdavom tolumoj ore pakibusių keterų: Lesbo, Psarų, Šv. Stračio salų, lyg saulės šviesa būtų mus akinusi. O retkarčiais smulkus lietutis dulksnojo ant kubinių namų, kvepėdamas žeme it motinos glėbys.

— Bėk bėk, lietau... — sakydavo saliečiai, valydami nutekamuosius vamzdžius.

Kai dulksna įsismarkaudavo mums būnant prie jūros, pasislėpdavome kokioje šieno trobelėje ir laukdami, kol dangus išsigiedrins, apkerėti klausydavomės lietaus barbenimo laukuose. Tačiau ne vien dėl to padvelkė rudeniu. Tuštuma aplinkui. Nebuvo Vangelio... Jam dingus, regis, visas pajūris liko dykas. Nebeturėjome žaidimų vado, nebesulaukdavom nieko naujo. Praeidamas pro laivų statyklą ir kitas vietas, kur jį galėdavai rasti, apsidairydavau: gal kartais ims ir pasirodys. Bergždžia viltis. Matydavau tik jo baltą arklį, pririštą prie kuolo, kuris, tarytum šaukdamas savo šeimininką, žvengdavo ir trypdavo užpakalinėmis kojomis, kai koks pažįstamas žmogus eidavo pro šalį arba kai šalia sudužsaid banga. Jis nebuvo nei alkanas, nei ištroškęs. Matyt, gyvuliai taip pat kenčia... Ir mūsų, vaikų, būrys sumažėjo. Vasaros pabaiga reiškė, kad prabėgo dar metai, kad daugelis paaugo ir jiems taip

pat atėjo laikas įsikinkyti į darbus. Vieni pradėjo dirbti laukuose, kiti pjovė meldus namų luboms, o dar kiti tapo meistrais, ėmė į rankas skaptą, peilį ir ėmė skaptuoti medį, daryti dailius suolus, skrynias — įvairius baldus ir kitus medžio dirbinius, — tai buvo tradicinis salos amatas, perduodamas iš kartos į kartą. Taigi vienas po kito vaikai pasitraukdavo iš mūsų būrio, ir jis sumažėjo. Ruduo atnešė ir kitų nelaimių. Tramundaną susuko artritas. Namiškiai jį atgabeno lyg poną ant durų sąvaros iki laivų statyklos, kad galėtų žiūrėti, kaip einasi darbai ir iškeikti jūrą akis į akį. Ir jam daug bėdų iškart užgulė pečius. Dingo Vangelis, užpuolė artritas... Ir tai ne didžiausios bėdos... Nikolas tik naktį pareidavo namo ir tą pačią naktį vėl išeidavo. Jį smaugė gėda ir sielvartas dėl Migdalijos. Daugelis jį suprato, užjautė. Ir dar toji Olga. Ji du kartus apsijuokė: pasikėlusi sijonus, šnekėjo moteriai nederamus dalykus, nešvankybes. Vėl pakliuvo ant liežuvių. Koks skausmas namiškiams! Užėjo pas mus mažoji Aglaja ir mums pasiguodė. Turėjo ir ji kam nors išsipasakoti, palengvinti širdį. O mama, girdėdama apie visas salos nelaimes, kraipė galvą ir apgailestaudama kalbėjo:

— Kas gi čia darosi... Viskas saloje eina blogyn ir blogyn. Gal pikta akis ją nužiūrėjo?

O, kad greičiau sulauktume laivo ir išplauktume iš čia...

Spalio pradžioje grįžome į Atėnus. Mūsų kvartalas pasirodė mums tarytum sumažėjęs, kalvos lyg susmegusios. Ir nieko čia keisto: viskas mums taip atrodė po plačių salos erdvių. Žemė, dangus ir jūra ten buvo mūsų. Tačiau ką darysi, vėl teko grįžti į ankstesnį savo gyvenimą... Sunkiausia vis dar buvo jausti, kad nebėra Erato. Mama jau pirmąjį vakarą, kai parvažiavome, norėjo bėgti prie jos kapo. Tėvas ją sulaikė.

— Palauk ryto. Kol nueisi, sutems.

Mama nusileido. Nuėjo kitą dieną, anksti rytą. Vėl apsiverkė. Motinų sielvarto šaltinis niekad neišsenka. Tą pačią dieną į mūsų namus sugužėjo draugai. Visi subėgo. Jie apibėrė klausimais mus, mes — juos. Vieni ištįso, kiti sulyso, Adomo obuoliai išsišovė jų kakluose, — buvo matyti, jog badavo. Jie papasakojo, kad gretimame kvartale du broliai dvyniai kovo mėnesį mirė iš bado; vieną rytą žmonės rado juos apsikabinusius, jau negyvus, ir jų senelę raudančią ties jų kūnais. Ir dar viena istorija: prie dujų gamyklos, vienoje iš senų lūšnų, kūdikis pernakt žindo mirusią motiną. Visiems šiurpas perėjo per kailį išvydus tą vaizdą. Ir dar viena pamesta moteris, apimta beprotybės, užsmaugė savo vaiką, kad jis nerėktų alkanas ir neprašytų duonos. O, kiek panašių baisenybių pripasakojo mums ponia Todora, kuri viena iš pirmųjų atlėkė pas mus ir, visa tai dėstydama, liejo graudžias ašaras.

— Laimė, kad jūsų čia nebuvo, — kalbėjo ji. — Nieko nematėte. Žmonės buvo įpuolę neviltin...

Paskui ji perėjo prie gandų, sklindančių kvartale. Liežuvis jai niežėte niežėjo. Nutaisė užuojautos sklidiną veidą:

— Ak, aš nesipiktinu net matydama kokią blogybę. Tyliu kaip žemė, kad ir kas atsitiktų pas kaimynus.

Ji laukė, jog mama ims smalsauti, bent jau paklaus: „O kas gi atsitiko?“, bet ji turėjo kitų rūpesčių... Tada ponia Todora pati prašneko:

— Tu nė neklausi, dėl ko man neramu? Dėl Melpo.

Melpo buvo mūsų kaimynė, kuri nuomojo kambarėlį terasoje jaunai porai. Penkiasdešimtmetė gyvanašlė — kūninga, stambi. Aplink dangus maišėsi su žeme, o ji nelyginant fregata plaukė pavėjui su iškelta vėliava. Pašiaušti plaukai, parausvinti skruostai, manikiūras, pedikiūras, kvepalai; ir gėlėtas chalatas su gilia iškirpte, pro kurią veržėsi didžiulės krūtys.

— Ji užmezgė romaną su jaunuoliu iš Kretos, — pradėjo ponia Todora. — Doroja jį kas naktį. O jo mažoji pačiutė nesako nė žodžio. Ką jai daryti? Jie alkani. O toji kumelė juodu maitina.

Užmetusi žvilgsnį į gretimą kambarį, kur buvo Jankas, jau paaugęs, sustambėjęs, ji tyliai pratarė motinai:

— Žiūrėk savo vaikų. Girdėjau, jai patinka pienburniai. Teatleidžia man Dievas... Toji medūza...

— Tiems dalykams vaikai patys pabunda, — atsakė mama. — Išsirenka, kas kam papuola.

Ir ji nutraukė tą šneką. Žinojo, kad Jankui į širdį kritusi Aleka. Rado meilės laišką, bet ir pirmiau ėmė šį tą nujausti. Matė, kaip jis šukuodamasis darosi sklastymą, taisosi kelnes, gražinasi prieš pasimatydamas su ja. Tokiems dalykams nesutrukdysi. Bręstant jie patys išgaruos iš galvos.

Po pietų, kai nereikėdavo į mokyklą, mes ištisas valandas praleisdavome kalvose. Vėl įsiliepsnojo akmenų karas. Ir vėl kaip anksčiau, pavargę nuo lakstymo kalnais ir šūkavimo, apsilieję prakaitu, sukrisdavome progumėlėje ant uolų, iš viršaus žiūrėdavome į skendinčius sielvarte Atėnus ir, apsupti lengvų debesų, rausvams atšvaitams dažant dangų, meldėmės dėl savo miesto ir dėl visos kenčiančios Graikijos seniesiems ir dabartiniams dievams. Mums regėjos, kad Atėnė iš Partenono klausosi mūsų širdžių, jų slaptingų virpesių ir siunčia žinią į Likavito kalvą šventam Jurgiui ant žirgo, kad jis paliktų savo baltą sargybos postą ir juodu ranka rankon patrauktų į kovą Graikijos vaduoti. Net mums lakstant ir žaidžiant, mūsų gyslomis tekėjo pavergtųjų liūdesys, it sūrsvas vanduo, drėkinantis kiekvieno šaknis, ir kai jis kartkartėmis išsiverždavo paviršiun, staiga nusmurgdavom. Juk kentėme vergiją, ir mūsų žaidimai klestėjo vergijoje. Virpėjome iš jaudulio, tikėdamiesi tolumoje išgirsti džiaugsmingai skambant varpą.

Namuose, pastogėje, kur gyveno Albertas, tėvas dažnai klausydavosi užsienio radijo stočių. Taip sužinodavome naujienas ir mums nušvisdavo akys, galėjome vėl kantriai laukti. Tas žinias slapta persakydavome ir kitiems. Mėnuo po mėnesio padėtis gerėjo. O prasidėjus naujiems metams pasidarė aišku, kad artėja neišvengiama pabaiga. Rytų fronte rusai jau vijo vokiečius, jų kraujas tekėjo upėmis. Žiemą buvo sumuštos ištisos divizijos. Kraujas nudažė net Libijos smėlį Šiaurės Afrikoje. Pasidavė Romelis. Sąjungininkai pradėjo nugalėti, tad ir mums turėjo nušvisti viltis. Žiūrėjome į šiaurę, į pietus, laukėme, iš kur pasirodys šviesa, tikėdamiesi, kad ji skaisčiai suliepsnos ir sudegins visus mūsų pavergėjus. Kalnuose buvo pilna partizanų. Vykdavo vis smarkesni susišaudymai. Atakos, diversijos, sprogdinimai, sustabdymai traukinių, vežančių į Vokietiją įkaitus, rodė, kad Graikija, net užgriūta nelaimių, liko gyva, garbinga ir vėl atgaus savo teises, vėl regės šviesą. Laisvės dainos jau skambėjo kalnuose ir slėniuose, vėjas jas nunešdavo iki kavinių, iki įlankų, jų aidas pasiekdavo varganus badaujančiųjų kvartalus, voratinklių priaugusius rūsius, kur kūdikiai žindo mirusias motinas ir pilvai nuo bado išsipūsdavo lyg būgnai. Pajuodusios lūpos švilpavo tų dainų melodijas. Tai buvo jų duona, jų aliejus, jų maistas, jos įkvėpdavo merdintiems žmonėms gyvybę, grąžindavo jiems gyvenimą, akių šviesą.

Tačiau pasipriešinimui stiprėjant siuste pasiuto ir vokiečiai. Jie degino kaimus, šaudė žmones, apsupdavo kvartalus, suiminėjo žmones, siuntė juos dirbti į savo fabrikus arba į krematoriumo krosnis, virdavo iš jų muilą. Virtinės traukinių. Gyvuliniuose vagonuose sugrūsti vergai alpdavo iš troškulio, tvankumo, tuštinosi po savim. Tikra tragedija. Tokių baisybių vis daugėjo, apie jas girdėjome kiekvieną dieną. Visų širdys apmirė iš baimės. Didžiausias pavojus grėsė žydams. Prasidėjo jų areštai. Salo-

nikuose, kur jų rankose buvo prekyba, per kelias savaites visi pražuvo. Išsigelbėjo tik tie, kurie spėjo laiku pasislėpti. Krikščionys priglausdavo juos, slapstė rūsiuose, šuliniuose, aprūpindavo suklastotais dokumentais, išsiųsdavo į kalnus, pas partizanus. Trumpai tariant, gelbėjo juos kaip galėjo. Tačiau jei tai išeidavo aikštėn, ir jiems tekdavo užmokėti savo galva. Reikėjo drąsos ryžtis tam geram darbui... Tačiau daug kas rizikavo. Ir palydėdavo dėl kitų gyvybę.

Visos tos žinios pasiekė mūsų kvartalo žydus, ir jie drebėjo iš baimės. Matė, kad atėjo jų eilė. Kai kurie šeštadienį nebenuėjo į sinagogas užsiregistruoti. Tačiau kitą dieną prisistatė vokiečiai ir ištempė juos iš namų kaip nususiusius šunis. Veltui jie teisinosi, meldė pasigailėjimo, verkė. Jau buvo pasmerkti. Nuo tos dienos dingo kaip vandenin. Taigi nė nedrįsk nepasirodyti sinagogoje, kur prie tavo pavardės sąrašuose padedamas kryžiukas. Taip daug kas nukentėjo. Kartą, Viešpaties apreiškimo Marijai dienos išvakarėse, nuėjo visi. „Palaukite!“ — buvo jiems įsakyta. Ir gatvę, vedančią į sinagogas — senoji ir naujoji sinagoga buvo toje pačioje gatvėje, — iš visų pusių užtvėrė vokiečiai, sudarydami uždarą žiedą. Žydai pateko lyg pelės į spąstus. Kai susivokė, buvo jau vėlu. Tačiau vokiečiai per vertėjus skundikus šaukė, kad pavojus gresia tik neatėjusiems.

Tiems, kurie nepasirodė, vokiečiai davė laiko iki rytojaus dienos. Liepė kitiems juos išduoti. Pasėjo tarp žydų nesantaiką, skatino kiekvieną saugoti savo kailį pagal principą: „Gelbėkitės kas galit“. Ir išlaikė juos taip visą parą, vienoje krūvoje, įbaugintus.

Bloga žinia greit apskriejo kvartalą. Žydai pražuvę... Apsupti. O tuos, kurie slepiasi, išduos kiti, saviškiai. Apsidairėme aplink — nesimatė pono Jokūbo, jo žmonos Rebekos, kitų žydų iš gretimų gatvelių... Tik mūsų draugo

Ruvimo tarp jų nebuvo. Jį rytą tėvas išsiuntė į daržus iškeisti kareiviškų batų į daržoves. Tad jis galbūt ir išsigelbėjo. Galbūt kažkas jam pasakė, kas darosi sinagogose, pasigailėjo jo, vaiko, ir kažkur jį paslėpė — gal kur arklidėje... Laukuose nesunku paslėpti žmogų, nesunku šieno vežime padėti jam pabėgti. Jaudindamiesi dėl Ruvimo, mūsų namai tikėjosi, kad taip jam ir atsitiko.

— Tikriausiai išsigelbėjo, — kalbėjome.

— Duok Dieve!

— Jei jis šiandien nepasirodys, rasiu būdą jam išgelbėti, — pasakė tėvas, matydamas, kaip mes susikrimtę dėl savo draugo. — Paprašysiu Damjano, kad jį išvežtų į kaimą. Ten niekas jo nesuras.

Tą valandėlę, kai taip patylom kalbėjomės už uždarų durų, išgirdome kažką nekantriai beldžiant į duris.

— Atidarykit!

Tai buvo Manolio balsas.

Mama pašoko, atidarė duris. Įpuolė juodu abu — jis ir jo žmona Klijo. Jie laikė glėbyje kūdikį, kuriam dar nebuvo nė dvejų metų. Atrodė persigandę. Padavė mergytę tėvui.

— Priglauskite ją, — paprašė Manolis. — Jei liksim gyvi, grįšime jos pasiimti.

Visi nustebo. Ką reiškia jo žodžiai?

— Jei liksit gyvi? — suglumęs perklausė tėvas.

— Taip. Šiandien gaudomi žydai. Nepasitikiu nė vienu jų. Kas nors gali mus įduoti norėdamas išsigelbėti.

Tuomet pradėjome susivokti. Taigi jie taip pat buvo žydai ir jau seniai slapstėsi. Toji istorija apie žmonos giminę, pasipriešinusią jų vedyboms, apie jos pagrobimą ir baimę, kad jų nesurastų, buvo melas, pasaka apdumti akims, išsigelbėti... Jie mums greitosiomis patys viską išpažino. Buvo žydai iš Kolono, Efraimas ir Rachelė. O jų mergytė buvo vardu Sarita. Dabar jie išsigando, negalėjo toliau šitaip slapstytis.

— Kas nors gali mus įskųsti, — tarė Manolis.

— Ar kas nors kvartale žino? — paklausė mama.

— Tik mūsų šeimininkė, Melpo, — atsakė jis. — Bet aš ir jos prisibijau.

— Kodėl? — pasmalsavo mama.

Kalbėjo jis vienas. Mergina tylėjo. Jis nuleido galvą lyg kažko sarmatindamasis ir atsakė:

— Gal aš jai įkyrėjau.

Mama prisiminė, ko jai buvo prišnekėjusi ponia Todora. Ji davė mums ženklą išeiti.

— Eikit savo kambarin.

Mes, vaikai, išėjome į kitą kambarį, uždarėme duris. Bet viską girdėjome.

— Jūs jos nepažįstate, — dėstė toliau Efraimas. — Jai tik malonumai rūpi. Siurbė mane kaip įmanydama.

— O tu kodėl nusileidai?

— O ką darysi? Mes žydai. Ji iškart tai suuodė. Laikė mus, neėmė pinigų už kambarį, kartais pakišdavo ir kokią lėkštę sriubos. Išgyvenome.

Kalbėjo jis nuožmiai, taip nuožmiai, kokie nuožmūs buvo jų baimė ir alkis, koks nuožmus buvo gyvybės instinktas, priverčiantis tave paminti visus nuostatus ir paklusti jam, kad išliktum gyvas. Mergina, kuri stovėjo šalia ir klausėsi jo žodžių, tarytum vėl viską iš naujo pergyvendama, tylėjo lyg vandens į burną prisisėmusi ir, regis, stengėsi nuryti kažką kieta, gal akmenį, stojusį jai skersai gerklės. Ji subruzdo, žvilgtelėjo į laikrodį.

— Efraimai! — tyliai pašaukė lyg primindama laiką.

Jis paliko mergaitę tėvo rankose.

— Vadinkite ją kaip tinkami, — pasakė.

Tėvas nesiryžo, norėjo atiduoti ją atgal.

— Paimk ją. Užkrauni mums bėdą.

— Kas per bėda? Sakykit, kad radote ją prie durų.

— Ne! — pasipriešino tėvas. — Man užtenka savų vaikų.

Tada įsikišo jinai. Ėmė maldauti.

— Ji mažai valgo. Porą gurkšnelių pieno, jo turite. O kad galėtume ją pasiimti drauge!

— Kur trauksite?

— Pas partizanus. Tie, kurie mus veda, neima kūdikio. Neseniai vienas vaikas kelyje pravirko ir visi atsidūrė pavojuje. Teko jį uždusinti.

Tėvas buvo nepermaldaujamas. Galvojo apie tai, kiek jam iki šiol per savo gerą širdį teko iškentėti. Kiek nerimo, kiek baimės. Daug ko nė mes, būdami toli nuo jo, Skire, nežinojome. Daugiau nebegalėjo pakelti.

— Pasiimkit ją, darykit ką norit, — pasakė.

Tai buvo galutinis jo žodis. Tada Efraimas prakalbo kitokiu tonu.

— Na ką gi... Tiek laiko tylėjau. Žinojau apie tą, kurį slepiate, mačiau jį ir niekad nė žodžiu neprasitariau. Arba paimkite ją, arba...

Čia įsikišo mama ir jį nutraukė. Jinai jau žinojo, kaip žmogus gali sužvėrėti iš nevilties, kad išgelbėtų savo kailį, kokių baisybių gali padaryti, kad žūtbūt išsaugotų savo artimuosius. Išlenda plėšrūs grifo nagai, drasko, ėda kitų mėsą. Tokiomis valandomis geriau pasisaugoti, lenkti tokį žmogų iš tolo. Be to, ta mergytė, neturinti nė dvejų metukų, kuri mieguista markstėsi ant rankų nesuprasdama, kas darosi, kėlė jai jaudulį, šaukė ją gyventi. Toks kūdikis — nelyginant angelas. Argi jis gali užtraukti bėdą? Jis žadina tik švelnumą, gerumą. Jis namams it ryto gaiva, it spalvingi gėlių žiedai, it balzamas ant žaizdos...

— Mes pasaugosime ją, — pasakė mama. — Ji man primena mūsų Erato. Ir toji tokia pat buvo...

Ji ištiesė rankas ir paėmė mergytę į glėbį. Pabučiavo. Mergytė švelniai nuleido galvutę jai ant peties ir priveikta miego užmerkė akis.

— Miegok, mano Eratute, — tarė mama.

Jaunosios poros akyse suspindo ašaros. Motina ir tėvas pabučiavo savo kūdikį. Paskui atidarė duris ir išskubėjo, kad užbėgtų už akių pavojui. Likome vieni. Tėvas atidarė mūsų kambario duris. Jis jau atrodė aprimęs, koks būdavo visuomet, kai vakare visi sėdėdavome aplink lempą.

— Ateikite pažiūrėti, — pašaukė mus. — Mes ją paėmėme.

Vakare iš daržų grįžo Ruvimas. Jis nešėsi kopūstą ir ėjo užrietęs nosį, kad jam kaip suaugusiam pasisekė kažką parnešti namo. Jis dar nieko nebuvo girdėjęs. Tačiau pajuto kvartale ledinį šaltį, mirtiną tylą. Prieš eidamas namo pabeldė į Esteros duris, šūktelėjo jos kieme. Niekas jam neatsakė. Tą pat akimirką pro gretimas duris išlindo Melpo, apsidairė ir čiupo jį už rankos. Įtraukė į tamsų savo namų prieangį ir užšovė duris.

— Ką darai? — subarė jį. — Ar nežinai, kas atsitiko?

— Kas?

— Visi žydai suvaryti krūvon, apsupti. Rytoj juos išveš.

Berniukas apstulbo, išsigando.

— Ir Esterą?

— Visus. Dabar vokiečiai eina per žydų namus ir tempia lauk tuos, kurie dar liko. Tiems dar blogiau. Neik namo. Dėl to aš čia tavęs ir lūkuriavau.

Vaikas sutriko. Viskas užgriuvo ant jo it kalnas, parbloškė jį. Reikėjo už kažko nusitverti.

— O mano tėvai? — sulemeno.

Moteris ir toliau varė savo nemėgindama nieko slėpti, nieko sušvelninti.

— Visi, sakau tau! Sugauti. Neišsigelbėjo nė jie.

Ji nužvelgė berniuką nuo galvos iki kojų, kaip žiūrėdavo į jį ne kartą, išvydusi kvartale žaidžiant su draugais, sukaitusį, visuomet ieškantį žydaitės Esteros draugijos. Jis buvo gražus berniukas. Ištįsęs ne pagal metus, jau tvirta krūtine, tik dar liesokom rankom ir kojom. Bet greitai taps

vyru. Tai rodė jo greitas išaugimas, pūkeliai virš lūpų, ilgesingos akys, truputį žvairuojančios. Ak, ir ta duobutė smakre, garbanos, krintančios ant kaktos, — dėl to jis atrodė dar mielesnis, dar skaistesnis.

— Lipk viršun, — tarė jam. — Aš tave paslėpsiu. Išgelbėsiu.

Paėmė jį už rankos ir nutempė prie laiptų. Vaikas pakluso. Jam neliko kas daro. Jei būtų išėjęs pro duris, jei būtų vėl pasirodęs gatvėje, jį būtų ištikęs visų žydų likimas, o kiek vėliau, po kelių dienų, — mirtis. Jei norėjo gyventi, turėjo pasinaudoti vienintele galimybe. Lipant laiptais Melpo atsisuko ir pasižiūrėjo į jį. Tą akimirką jos chalato iškirptėje subaltavo putlios krūtys, lyg dvi sunkios vynuogių kekės, krintančios iš palenktos pintinės. Ji iškart pakėlė ranką ir prisidengė krūtinę.

— Dovanok, — tarė jam lyg susigėdusi.

Berniukas nieko nepastebėjo. Jis galvojo tik apie sugautus žydus. Matė, kaip jie visi, susigrūdę sinagogos gatvėje, dreba iš baimės, o jų klausiančios akys net suapvalėjusios iš neramaus laukimo. Jo motina, tėvas, Estera tikriausiai žvalgosi per kitų galvas į gatvės galą, melsdami Dievą, kad tik jis nepasirodytų.

— Nebijok, — tarė Melpo jiems užlipus viršun.

Paėmė kopūstą iš jo rankų. Ramino jį:

— Okupacija baigsis po kelių mėnesių. Gali visą tą laiką čia ir prabūti, nenukabink nosies. Juk žinai, gyvenu viena.

— Gerai, — pasakė jis mašinaliai, nė nežiūrėdamas į ją.

— Tik vienas pažįstamas ateina pas mane kas šeštadienį, — toliau šnekėjo ji. — Praleidžia naktį su manim. Tuomet uždarysiu tave terasos kambarėlyje. Jis tarnauja Saugumo batalione.

Dėstė jam viską atvirai, nesivaržydama. Leido jam kai ką suprasti. Tik dėl visa ko paklausė:

— Tikiuosi, tu ne komunistas?

— Ne, — sumurmėjo Ruvimas.

Ji lengviau atsiduso.

— Laimė. Žinai, aš nekenčiu komunistų. Jie viską apverčia aukštyn kojom...

— Ir žydų?

Kažkodėl jam šovė į galvą to paklausti.

— Na ką tu! — atsakė ji. — Jie puikūs vyrukai. Man patinka.

Ji pasižiūrėjo jam į akis, paėmė už smakro. Dabar ji tyčia leido chalatui prasiskirti, ir jo iškirptėje pasirodė baltos kaip pienas, dar stangrios krūtys. Berniukas, jas pastebėjęs, iškart susigėdęs nuleido akis.

— Oi, tu tikriausiai alkanas, — pasakė moteris, lyg supratusi, kad skubėti nereikia.

Ji patiesė ant stalo staltiesėlę. Atnešė jam sočiai pavalgyti, duonos, gabalėlį nugos... Bet berniukas nė rankos neištiesė... Neturėjo apetito. Kitu metu, kitomis aplinkybėmis jis visa tai būtų prarijęs per dvi minutes. Bet dabar visos jo mintys sukosi apie kitus žydus, kurie laukė suvaryti krūvon, apsupti — laukė nežinia ko. Tikriausiai ir dabar buvo išalkęs, tuščiu pilvu, bet apie tai negalvojo.

— Valgyk, — paragino jį moteris, matydama, koks jis apdujęs. Ir pastūmė jam lėkštę arčiau.

Jis įsidėjo porą kąsnių į burną, mašinaliai, kad apmalšintų alkį. Daugiau nenorėjo. Nustūmė valgį šalin.

— Dėkui.

Jis atsistojo. Paklausė, kas, jos nuomone, laukia žydų. Norėjo išgirsti žodžius, kurie jį bent kiek paguostų, įkvėptų vilties, norėjo apgauti save. Ji, tarytum supratusi, kad jo nuotaika priklauso nuo šito, ėmė švelniau kalbėti, davė jam trupinėlį vilties. Taip, jam klausantis tų apgaulingų, tuščių žodžių, prabėgo laikas, atėjo naktis.

— Eik miegoti, — pasakė jam moteris.

Ji nuvedė jį į mažą kambarėlį su dvigule lova. Paklojo

patalą ir palaukė, kol jiś nusirengs. Berniukas gėdindamasis nusivilko tik megztinį.

— Nesisarmatink, — tarė ji. — Kartu praleisime laiką.

Ji priėjo prie jo. Pradėjo sagstyti berniukui marškinius, pati juos nuvilko. Apnuogino jo apvalius, lyg nulietus jaunus pečius, skaisčią krūtinę, kiek jos buvo matyti po baltais marškinėliais. Negalėdama susilaikyti, suėmė jo pečius, paglostė, pasilenkusi juos pabučiavo.

— Mano berniuk... Gražus esi...

Ruvimas norėjo atsitraukti, kaip nors pasipriešinti. Tačiau jinai sulaikė jį.

— Tai padeda užsimiršti, — paaiškino. — Klausyk manęs.

Berniukas nejudėjo. Sutrikęs, nežinodamas, ką daryti, jis leidosi bučiuojamas, aistringai glostomas. Ji akimirką liovėsi ir paklausė jo:

— Ar esi turėjęs moterį?

— Ne, — atsakė jis.

Tuomet jinai švelniai patraukė jį lovon.

— Ateik, — tarė jam, — aš tave išmokysiu.

Ji atsegė jam diržą, berniuko kelnės nukrito. Atsirišo ir savo chalatą. Pasirodė nuogut nuogutėlis jos kūnas: stambus, vienų kauburių ir linkių, — spindintis kūnas, puikiai išmanąs meilės meną. Ji ištiesė rankas, apkabino vaikiną, nusitempė ant lovos. Paspaudė lempos jungiklį šalia ir nusimetė chalatą. Ir berniuką išrengė nuogai. Ėmė jį bučiuoti, glamonėti. Tada vaikinas ir norėdamas nebepajėgė priešintis. Pakilo aistros banga ir nusinešė jį prie jos kūno uolų. Jau pats ėmėsi iniciatyvos, lyg patyręs plaukikas, kuris kaip žuvis su pasimėgavimu nardo vandeny. Tas pirmykštis malonumas, nepažįstamas jam, didelis malonumas, gesino rūpesčius ir atvėrė jam pirmapradį kerų pasaulį. Tai buvo puiku. Tą valandėlę apie nieką kita negalvojo. Melpo buvo teisi sakydama: „Tai padeda užsi-

miršti". Tik vėliau, prieš auštant, kai Melpo užmigo šalia jo, uždėjusi ranką jam ant krūtinės, jį vėl užplūdo mintys. Vėl prisiminė savo artimuosius, Esterą; visi žydai, praleidę naktį gatvėje, be miego, nerimastingai laukdami, apsupo jį ratu; jis regėjo aplink lovą tik jų akis, kambarys buvo pilnas akių, žvelgiančių į jį, bejausmį, nuogą, šalia tos nepasotinamos moters. Baimės sklidinos jų akys verte vėrė, teisė jį. Ką jis galėjo jiems pasakyti? Kad imdamas kažko ir netenki? Kad už savo gyvenimą tenka brangiai užmokėti to paties gyvenimo dalim? Ką? Ir ką jis galėjo pasakyti Esterai, kuri artėjo prie jo apstulbusi, priblokšta, negalėdama patikėti savo akimis. „Ar tai tu?" O ne, tik ne ji! Jis neturėjo teisės jos apvilti, su ja išsiskirti. Amžinai, kiek gyvens, jie turi būti drauge, kad ir kur būtų. Neturi kits kito išleisti nei iš akių, nei iš širdies.

Jis nebegalėjo laukti. Palengva nukėlė sau nuo krūtinės moters ranką ir, jai vis dar miegant, tyliai atsikėlė. Apsirengė, išėjo iš kambario. Nusileido gatvėn. Nė gyvos dvasios. Dar tvyrojo prieblanda. Bet ko jam bijoti? Žinojo, kad eina mirtin, ir joks didesnis pavojus jam negrėsė. Priėjo gatvę, vedančią į sinagogas. Sustojo ties kampu ir įsižiūrėjo. Visi jo artimieji, visa jo gentis, gulėjo susirangę ant žemės: jie praleido bemiegę naktį, nepajėgdami užmigti nuo neramių minčių ir nakties šalčio. Susispaudę vienas prie kito, jie atrodė it grublėtas kilimas. O aplink vokiečiai su automatais, kurie nuolat keisdavosi, kulkosvaidžiai, tankai. Mirtis buvo čia pat. Ruvimas žvalgėsi, bet prieblandoje nieko nesimatė. Paskui sušuko:

— Estera!

Ji išgirdo. Iš grublėto kilimo pašoko apsimuturiavusi būtybė, pasileido bėgti tarp žmonių galvų ir susijaudinusi sušuko:

— Ruvimai!

Visą širdį sudėjo į tą šauksmą.

Pasileido ir jis bėgti jos pusėn. Bemat abu buvo šalia.

— Atėjau ir aš! — pasakė jai.

Tik tiek. O ji tepratarė:

— To ir bijojau.

Jų žodžiai skambėjo tyliai, ramiai. O paskui pakilo dar vienas gūbrys tolumoje ir pradėjo šaukti neviltingu, veriamu balsu, sukrėsdamas tą kapų ramybę.

— Varyk jį šalin!.. Varyk šalin!.. Jis ne žydas!

Tai buvo Ruvimo motina, Rebeka. Ji, sielvarto draskoma, rėkė, šaukė iš visos gerklės, norėdama jį išgelbėti.

— Jis ne žydas!.. Varyk jį šalin!..

Kas galėjo ja patikėti? Kam ji rūpėjo? Net jei ji būtų sakiusi tiesą, ką reiškė vienas vaikas pasmerktųjų minioje, ką jis reiškė tarp tokios galybės aukų? Lašas vandenyne. Tad ko ji taip klykė nesavu balsu? Jokūbas mėgino ją vėl pasodinti žemėn, apraminti. Bet ji blaškėsi isterijos apimta. Visus savo likimo draugus pažadino iš naktinio sielvarto letargijos. Pakilo ne viena galva, žmonės, susirangę ant žemės, sužiuro išsproginę akis. Po kelių minučių pasigirdo motorų burzgesys — atvažiavo sunkvežimiai jų išvežti. Jiems artėjant minios gausmas užgožė Ruvimo motinos klyksmą. Niekas jos nebegirdėjo. Ir kai netrukus buvo duotas įsakymas sulaipinti žydus į sunkvežimius ir vokiečiai, pakėlę juos, per jėgą stūmė ir mušė, kai buvo paskelbta, kas jų toliau laukia, tada visi pradėjo šaukti ir raudoti kaip jinai. Jos širdies klyksmas davė pradžią visuotinei raudai ir įsiliejo į ją nelyginant upė jūron. Raudojo visi žydai. Moterys rovėsi plaukus, draskėsi nagais skruostus, daužė galvas žemėn. Vyrai mėgino jas pakelti ir patys palūždavo: imdavo mušti savo budelius, siuntė jiems prakeiksmus, kėlė rankas dangun, kuris vis dar nebuvo prašvitęs, ir meldė Dievą, jei jis nemiega, juos išklausyti, padaryti galą jų kančioms. Vaikai šioje sielvarto audroje tarytum paklaiko: spiegė, klykė, kiti, regis, net juokėsi. Baisingoji

rauda su ryto vėju it banga atsirito iki mūsų kvartalo ir sudrebino langų stiklus. Per miegus išgirdome verksmų atbalsį. Pirmoji pabudo mama.

— Žydai rauda, — pasakė ji tėvui. — Paklausyk.

Jis įtempė ausį.

— O, nelaimingieji...

Mama paėmė kūdikį iš lopšio, prispaudė prie krūtinės.

— Gerai padarėm, kad ją priglaudėm, — tarė.

Tėvas atsikėlė, atidarė langą. Žvilgtelėjo į gatvę. Ir mūsų kaimynai klausėsi atsidarę langus. Matyt, mąstė apie tai, kiek turėjo iškentėti nuo savo pradžios iki šiandien judėjų gentis, kad jų rauda įgytų tiek jėgos.

Rauda vis stiprėjo. Sinagogos gatvėje vyko baisi tragedija. Daug žmonių apalpo, susmuko be sąmonės, kitų kojos juos mindė. Ruvimas suspaudė šaltą Esteros ranką ir, kai juos kartu su kitais varė į sunkvežimius, jai patarė:

— Užmerk akis, nežiūrėk. Pasistenk nieko negirdėti. Galvok ką nors kita, ką nors gražaus...

DVYLIKTAS SKYRIUS

Kas toji meilės, švelnumo liepsnelė? Kaip įsižiebia ji žmonių širdyje, pakeisdama jų gyvenimą? Ruvimas pats atėjo ir pasidavė, kad būtų kartu su Estera. Traukinio vagone, kur juos sugrūdo, jis ir toliau nepaleido iš savo delno Esteros rankos ir vis kartojo: „Galvok ką nors kita, ką nors gražaus..." Ir mūsų gyvenimas, pasiėmus mergytę, pasikeitė iš esmės. Lyg vėjas būtų įsiveržęs pro atvirą langą, pakėlęs mus ir nulakinęs į žydinčius sodus. Kaip pasakose, kur žmonės skraido. Pasilenkėme ties mažylės lovele kupini meilės, su žaisliukais, kuriuos jai padarėme, ir viską aplink užmiršome. Nebegirdėjome sunkių žingsnių už lango, nebegirdėjome vakarais kulkosvaidžių tratėjimo tolumoje. Mūsų vienintelis rūpestis buvo, kad mažylė neliūdėtų palikta tėvų, kad nepasigestų jų, neverktų. O stengdamiesi ją pralinksminti, prasiblaškydavom ir patys, atsidurdavome kitam pasauly. Mūsų namuose skambėjo juokas ir dainos. Mama iš senų kartūno, batisto atraižų pasiuvo jai dailių suknučių, puošė ją. Kad būtų dar gražesnė, pradūrė jai ausytes ir įvėrė auskariukus su rubino širdutėmis. Buvo nupirkusi juos Erato, bet toji susirgo ir nespėjo jų panešioti. Mama ir vadino ją kaip mūsų seserį — Eratute. Ne tik norėdama nuslėpti, kad mergytė — palikta mums žydaitė, bet ir todėl, kad toji mažylė grąžino ją į gyvenimą. Ir mums, berniukams, atrodė, lyg mūsų prarasta sesuo vėl būtų grįžusi — tokia skaisti, mažutė, gaivi.

— Tai pats geriausias jūsų darbas, — kalbėjo ponia Todora, aplankiusi mus. — Susigrąžinote savo Erato.

Nuo jos negalėjai nieko nuslėpti. Ji viską permanydavo, viską sušniukštinėdavo. Galas žino, iš kur jos ausis pasiekdavo visos naujienos. Kartą atėjo pas mus taip susijaudinusi, lyg būtų regėjusi saulę patekėjus vakaruose.

— Tik paklausykit, Ruvimas buvo krikščionių vaikas! Žydai jį, našlaitį, atsivežė iš Salonikų čionai, nes neturėjo savo vaikų. Nė jis pats to nežinojo. Tai papasakojo viena mano giminaitė, kuri buvo čia atvažiavusi. Ji gerai prisimena Jokūbą ir Rebeką. Vaikas nekaltai pražuvo...

Nekaltai... Tas žodis neišėjo mums iš galvos. Vadinasi, ponia Rebeka ne šiaip sau šaukė pamačiusi jį atėjus pas žydus ir norėjo jį išgelbėti: „Varyk jį šalin! Jis ne žydas!“ Ne šiaip sau... O ar iš tikrųjų jis to nežinojo? Ar gali taip būti? O jei žinojo, kodėl ėjo tenai? Ar tik traukiamas tos liepsnelės, kuri pakreipia žmogaus žingsnius kitur? Į šį klausimą galėjo atsakyti tik jis pats, jei liko gyvas.

Kitą sykį ponia Todora vėl atėjo pas mus tokia pat susijaudinusi. Pasivedėjo mamą į šoną.

— Ką žmonės kalba, ponia Anti! Kad ginklai gabenami iš jūsų namų.

Mama išsigandusi užčiaupė jai burną.

— Tsss... Tai sena istorija. Buvo likę keletas iš albanų kampanijos laikų.

— Nesirūpink, — nuramino ją kaimynė. — Gali manim pasikliauti. Vos išgirdusi, nutraukiau tas šnekas. Juk ir tie ginklai ne piktam gabenami.

Vėliau mama papasakojo viską tėvui.

— Ar matai? — pyko ant jo. — Tos šnekos mus pražudys.

Tėvas nepratarė nė žodžio. O ir ką jis galėjo pasakyti? Kiekvieną dieną vokiečiai atsivarydavo žmonių į Merlino gatvę ir juos kankindavo dėl tokių dalykų... O kiek žmogus gali ištverti kankinamas? Gal kam ištrūko koks žodis ir išdavė mus, gal mums jau svyla padai.

— Kas padaryta, tas padaryta, — tarė jis lyg apgailestaudamas. — Nepulk į paniką. Kaip nors išsisuksime.

Tačiau kaip nenusiminti, kai diena iš dienos pavojus didėjo, viskas ėjo blogyn. Atėnų kvartalai vis dažniau būdavo apsupami. Kovotojų, liudytojų vis daugėjo Merlino gatvės rūsiuose, kankinamų žmonių klyksmas pasiekdavo didžiąsias gatves. Chaidari stovykla prisipildė mirtininkų. Žmonės visa tai žinojo, garsas ėjo iš lūpų į lūpas, ir jų širdis užgulė sunkus akmuo. Visi dūsavo: „Kaip ilgai dar, Viešpatie? Kaip ilgai?"

Kuo sunkiau mus slėgė okupacija, tuo didesnis buvo mūsų azartas. Mus deginte degino noras parodyti, kad mes vis dar esame, vis dar gyvi ir kad vieną dieną taip pat stosime į kovą. Kol kas tai buvo tik žaidimas. Kaip Vangelis su draugais savo vestuvių naktį pašėlusiu šokiu rodė, ko jie verti, taip ir mes lakstėme po kalvas, keldami erzelį, kariaudami akmenų karą. Visa tai baigdavosi kraujo upeliais, perskeltom galvom. Kartais iš savo urvo išlįsdavo čigonas Jordanis ir mus nuvarydavo. Sakydavo bijąs, kad koks akmuo nekliudytų jo meškos. Tada traukdavome toliau, prie Šv. Dimitrio bažnytėlės, prie observatorijos ar dar žemiau, kur buvo dauba, panaši į senovinį teatrą. O čigonas pridengdavo urvo angą, pakabindavo skarmalą, kad žvėris nematytų mūsų lakstant ir neimtų siusti. Šitaip jis sakydavo. Bet kartą, užsibuvę kalvose iki vėlumos, mudu su Michaliu pamatėme tai, ko kaip gyvas negaliu pamiršti... Grįžome namo, su mumis buvo ir Michalio šuo Azoras. Paprastas kiemsargis, neveislinis, bet labai mielas. Sutemo, papūtė vėjas ir kalvos ištuštėjo. Šuo bėgo priekyje, vis šniukštinėdamas pašaliais, o paskui sustojo prie čigono urvo ir ėmė šokinėti. O vėjas kaip tik tuo metu plaikstė urvą dengiantį skarmalą. Michalis švilptelėjo. Bet šuo nepajudėjo iš vietos. Priėjome artyn. Tą valandėlę vėjas dar aukščiau kilstelėjo skarmalą. Azoras atrodė sunerimęs, žvalgėsi čia vidun, čia į mus... Ir tada išgirdome gilius atodūsius, tylų šnabždesį ir duslų riaumojimą, lyg uždususio žvėries šnopavimą. Nuščiuvę susižvalgėme. Mus pagavo

smalsumas. Smarkus vėjo šuoras įpūtė skarmalą vidun, ir dar šuo timptelėjo jį dantimis. Tuomet išvydome čigoną — plikut pliką, purviną, visą apžėlusį — žaidžiant, kovojant, raičiojantis ant kilimo su savo meška. Jis buvo apkabinęs ją rankomis ir kojomis, žvėris ir žmogus buvo sukibę vienas su kitu, gaurai prie gaurų, pilvas prie pilvo. Čigonas, iš aistros užmerkęs akis, trynėsi veidu į meškos snukį, bučiavo ją, dūsaudamas šnabždėjo jai kažkokius žodžius, kaip daro du žmonės meilės įkarštyje. O meška su žiedu šnervėse jį seilėjo, laižė jam ausų kriaukles, spenelius, lakė aitrų prakaitą iš jo pažastų. Juodu buvo sukaitę, pagauti jausmų antplūdžio, apkvaitę iki kaulo smegenų. Čigonas mūsų iškart nė nepastebėjo, buvo visa esybe atsidavęs jį deginančiai aistrai, savo kvaituliui. Jis uždusęs šnopavo, vis greičiau ir giliau. Paskui išseko ir suglebo.

Staiga meška, mus užuodusi, suurzgė. Šuo piktai sulojo. Tada čigonas susivokęs atsisuko, pamatė mus ir įsiutęs užriko:

— Šalin, benkartai!

Pašoko nuo žemės kaip buvo, nuogas, pertūžęs. Mudu dėjome į kojas. Šuo skuodė priekyje. Uždusę pribėgome asfaltuotą gatvę. Tada sustojome.

— Nepasakok namuose, ką matėme, — patarė man Michalis. — Mums nebeleis eiti į kalvas.

Aš pažadėjau. Tačiau vis dar buvau išsigandęs, negalėjau atsitokėti. Mano akys dar buvo iššokusios ant kaktos.

— Pasakyk man, Michali, — paklausiau jo kiek palūkėjęs. — Tai meilė? Ar paleistuvystė?

Jis patapšnojo man per petį kaip suaugęs. Buvo vyresnis už mane keletu metų ir mėgo dėtis visur labiau patyręs. O ir aš tai pripažindavau.

— Ne, — atsakė jis. — Kokią dieną susitarsiu su Janku, ir mes tave pasiimsime ten, kur einame.

— Žodis?

— Taip. Ar turi ilgas kelnes?

Virpėjau iš nekantrumo.

— Pasiskolinsiu iš kokio klasės draugo, nesirūpink.

— Jei nepavyks, susikeisi su Janku, gatvėje. Eisite po vieną.

Ir tai buvo išeitis. Praėjus kelioms dienoms slapta pasiskolinau ilgas kelnes ir patraukėme į vieną iš tokių namų. Tai buvo senas dviaukštis namas šalia Kumunduro aikštės, siauroje gatvelėje. Iš lauko ženklas — X raidė, apvesta rateliu, durys atvertos, toliau girgždantys laiptai, spalvingi lempų gaubtai. Viršuje, aptriušusioje salėje, sofos ir išplerusios, storašlaunės moterys. Dėl vaizdo užsimetusios chalatus, o po jais — nuogut nuogutėlės. Mums į nosį trenkė kvepalų, prastų cigarų, prakaito ir aulinių batų tvaikas. Aplink klientai: italų kareiviai, prekiautojai, vyrai iš Saugumo bataliono.

— Ar tau jau išdygo dantys? — paklausė manęs šeimininkė, iškart pamačiusi, kad aš dar nepilnametis, kad man dar neželia barzda.

— Atsiųsk jam moterį, tegu jai parodo, — užsistojo mane Michalis.

Bet jo įsikišimas man nepatiko. Man pasidarė bjauru. Tai buvo išdavystė. Pasijutau apgautas. Viskas čia: gundančios prostitutės, žiovaujantys vyrai, kurie laukė eilės įeiti į tą patį kambarį, pykinantys kvapai, — viskas atrodė taip grasu, kad jaučiausi lyg gavęs antausį ar negailestingų bangų blokštas į uolas. Norėjau kuo greičiau pabėgti iš čia, išsmukti gatvėn, įkvėpti gryno oro. Laimei, Jankas tyliu balsu pasiūlė:

— Eime. Tai ne mums.

Mudu išėjome. Tik Michalis pasiliko. Gatvėje brolis pajuto turįs man pasiaiškinti.

— Aš čia antrą kartą. Pirmąjį, man regis, apsijuokiau. Daugiau neisiu.

— O kaipgi meilė, Jankai? — paklausiau susidrovėjęs. — Kaipgi ji?

— Ak, nepradėk jos bjauriai. Kitaip ji niekad nebus tau graži. Man taip sakė dėdė Nikitas.

Ėjome tuščiomis gatvėmis. Niekas mūsų negirdėjo.

— Pasakyk man, — paklausė jis kiek patylėjęs. — Ar tarp tavęs ir Aglajos kas nors buvo?

Sudvejojau.

— Laiko pritrūko.

— Gaila. Miela mergaičiukė.

— Ir man taip rodos.

— Žinau. Galbūt ji čia atvažiuos, dėl Olgos. Ją ketina uždaryti į beprotnamį. Mama sakė.

Išgirdus tai, mane užplūdo ir džiaugsmas, ir graudulys. Gal vėl pamatysiu Aglają, apie kurią dabar galvodavau su jauduliu. Tačiau tokia liūdna proga. Įsivaizdavau ją, atvažiavusią čionai. Kiek sielvarto bus jos akyse, kai ji mąstys apie savo pamišusią seserį, kuri bus uždaryta tarp pamišėlių kaip nepagydoma ligonė. Jos akies kamputyje suakmenės ašara. Ak, kodėl tau, mažoji Aglaja, skirta išgerti tokią karčią taurę...

Tačiau man neteko su ja susitikti. Atvažiavo tik jos tėvas su pamišusia dukteria. Turėjo daug vargo, kol įtaisė ją į psichiatrinę ligoninę, gavo leidimą. Mūsų tėvas padėjo jam kiek galėjo. Sunku įsivaizduoti... Kad ir kiek lakstė iš kontoros į kontorą, jo mintys sukosi apie išprotėjusią dukterį, uždarytą pigaus viešbučio kambaryje, bijojo, kad jai nešautų mintis iššokti pro langą ar kad nepradėtų šaukti nesąmonių praeiviams. Dieve gink. Galų gale baigėsi tie lakstymai: ji buvo priimta į psichiatrinę ligoninę. Jos tėvas nusiramino, jei tai galima vadinti „nusiraminimu“. Dvi dienas, laukdamas, kol vėl plauks laivas, jis praleido mūsų namuose. Su juo kalbėjome tik apie salą, apie pažįstamus žmones — nė žodelio apie Olgą. Nenorėjome draskyti atviros žaizdos, jo skaudinti. Jis pripasakojo mums įvairių dalykų, tarp kita ko išgirdome ir tokią žinią: žuvo Vangelis. Šalia Psarų salos su

savo valtimi, pilna sprogmenų, atsitrenkė į rekvizuotą barką. Žuvo vokiečiai, žuvo ir jis. Dingo be pėdsakų, niekas nematė jo kūno. Jį prarijo jūra. Po kelių dienų jo baltas žirgas pradėjo neramiai žvengti, nutraukė virvę, it pasiutęs įbėgo į jūrą ir paskendo... „Nubrido jo ieškoti, — pasakė Tramundanas. — Laimingo kelio..."

Tai išgirdęs buvau sukrėstas. Širdis vos neplyšo. Ašaros aptraukė akis, ėmė mane smaugti. Norėjau šaukti, kad jis mane išgirstų, ten, vandeny, jūros soduose. Susitvardžiau. Nubėgau į savo kambarį, užsidariau. Jankas suprato, kas man yra. Netrukus atėjo, pabeldė į duris. Įsileidau jį. Atsisėdo šalia manęs, ant lovos, ir švelniai, supratingai pasakė:

— Jis buvo šaunus vaikinas. Vertas pagarbos.

— Žinau. Supratau tai tą naktį, kai mus nusinešė audra. Prisimeni?

— Taip. Bet tu užmiršk.

— Nenoriu. Ir negaliu.

Brolis nepatikėjo. Palietė mane.

— Viskas praeina...

Jis davė man savo nosinę, pasižiūrėjo į mane.

— Nusišluostyk, — tarė.

Ir pridūrė:

— Rytoj eisime ką nors nupirkti Aglajai. Pats pasiųsi...

Vangeliui žuvus dar labiau ėmiau ilgėtis taikos. Mano akimis, visų nelaimių kaltininkas buvo karas. Nesvarbu, ar tos nelaimės turėjo kokį nors ryšį su juo, ar neturėjo. „Jei ne okupacija, — galvojau, — kiek nelemčių būtume išvengę..." Ir šito įsitikinimo niekas negalėjo išmušti man iš galvos — man tai atrodė neginčijama. Ak, kad tik greičiau taptume laisvi... Ak, kad tik greičiau ateitų taika. Nekenčiau karo kaip suaugęs, nekenčiau jo taip, kaip tik apskritai žmogus gali ko nors nekęsti. Mano mintys be paliovos sukosi apie Vangelį, apie kilnią jo mirtį. Ryždamasis su-

sprogdinti laivą, jis turėjo suprasti, kad jam nėra nė menkiausios vilties likti gyvam, kad jis išlėks į orą kartu su priešais... Ir vis dėlto ryžosi — puolė pirmyn ir žuvo milžiniškoje liepsnoje, nušvietusioje naktį ir jūrą. Pats susidegino. Argi galėjau užmiršti žmogų, žuvusį didvyrio mirtimi? Niekada.

Todėl, kai baigėsi mokslo metai ir tėvas paklausė, ar norėtume vėl praleisti vasarą Skiro saloje, aš pirmas pasakiau „ne". Pamaniau, jog tenai, kad ir kur būčiau, viskas man bylos apie jį, viskas primins jo narsą, kilnumą, patiklumą, jo pragaišusį grožį, mūsų dangišką draugystę, kuri spindėjo it žvaigždė, dar prieš sužibdama aukštai danguje, Šienpjovių žvaigždyne. Dabar, kai jo nebeliko, viskas būtų gildę širdį. Bet ir Jankas su manim sutiko. Jis nenorėjo palikti Alekos, vis vaikštinėjo po jos balkonu. Ak, tie ketaus gulbinai balkono pinučiuose! Kiek svajonių jie nešė ant savo sparnų! Tik mažasis Lambis mums nepritarė. Jis dar nemokėjo mąstyti, ir sala jam atrodė nerūpestingas rojus. Tačiau galų gale tėvas nusprendė, kad mums verčiau pasilikti čia. Jam vienam buvo ilgu; be to, pagerėjo padėtis su maistu, pradėjome gauti pagal korteles produktų, kurių atsiųsdavo iš užsienio Raudonasis Kryžius — lakerdos, sūdytų menkių, avižinių kruopų. Ir šiaip jau šio to gaudavome — žirnių, kvietinių ir pupmedžio miltų... Taigi šią vasarą ir mes nusprendėme praleisti Atėnuose.

Iš pradžių buvo ramu. Tačiau netrukus įsiliepsnojo nesantaika tarp įvairių graikų pasipriešinimo grupių. Ėmė pyktis dešinieji su kairiaisiais ir atvirkščiai. Kilo klausimas, kurie iš jų tikrieji kovotojai, o kurie tik mulkina kitus. EAM — Nacionalinio išsivadavimo frontas, ELAS — Nacionalinio išsivadavimo liaudies armija, EDES — Graikų nacionalinė demokratinė sąjunga, X — Dešiniųjų nacionalinis būrys... Kurie parsidavėliai, apgavikai. Amžini tau-

tos vaidai... Klausyk neklausęs, nieko nesuprasi... Ir lozungų karas ant sienų. Pirmas blogas ženklas.

Paskui atsitiko dar vienas dalykas. Tai neturėjo nieko bendro su mumis, graikais, bet viskas vyko mūsų akyse ir skaudžiai mus slėgė. Italų ir vokiečių konfliktas. Vakarykščiai sąjungininkai tapo priešais. Jų sutarimui atėjo galas. Italai į pabaigą pasuko kiton pusėn, ėmė remti tuos, prieš kuriuos kovojo, ir sudarė frontą prieš buvusius sąjungininkus. Vokiečiams tai pasirodė išdavystė, jie siuste pasiuto. Paėmė į nelaisvę visus italus, kiek jų buvo Graikijoje, kad turėtų saugų užnugarį. Žudė tuos, kurie prisidėjo prie partizanų, kaip Kefalonijoje; toji tragedija vadinama tenai esančio Eno kalno vardu. Kitus belaisvius sušaudė. Juos varė ir pro Tesėjo aikštę, pro mūsų namus. Baisu ir skaudu buvo į juos žiūrėti. Siaubingas, apgailėtinas reginys. Vakarykščiai mūsų pavergėjai ligoti, alkani, suvargę... Ir jie buvo tragiškos aukos, verti užuojautos. Kaipgi čia atsitiko, kad upė, sutikusi kliūtį, ėmė tekėti kiton pusėn? Liūdnos voros apiplyšusiais drabužiais, be skiriamųjų ženklų, be antsiuvų, vieni pusnuogiai, kiti basi, kaip buvo užklupti miegantys... Susiglamžę, purvini, apžėlę, nesiskutę. Taip jų buvo ir ligonių, buvo ir vokiečių suluošintų, sužeistų, kurie vos vilko kojas. Regėjai dar kraujuojančias žaizdas, aptinusias akis, nepaeinančias kojas. Sveikesnieji padėjo luošiams eiti, juos nešė. Girdėjai silpnas dejones, o tarpais ir iškankinto, pavargusio brolio balsą:

— *Coraggio, Giacomo**...

— *Ritorneremo in patria. Coraggio***.

Duslus jų žingsnių aidas it banga atšniokšdavo iki mūsų durų, mūsų langų, iki šaligatvių. Nutirpdavo širdys į juos žiūrint. Užmiršdavome, kad jie dar vakar buvo mūsų

---

*Aukščiau nosį, Džakomai (*it.*).

**Grįžtame į tėvynę. Aukščiau nosį (*it.*).

priešai, kad per juos patyrėme tiek sielvarto, bado, nelaimių. Ir jautėme jiems tik gailestį. Motinos ašarojo, dūsavo. O jie, pamatę jas, tiesdavo purvinas rankas ir meldė:

— *Acqua, mamma.* Vandens...

— *Pane.* Duonos...

Moterys suprasdavo. Kiekviena iš jų bet kokia kalba būtų supratusi, kad šie vaikai alkani ir ištroškę. Ir lyg jie būtų buvę jų pačių vaikai, lyg tai būtų buvusi ir jų nelaimė, jų dalia, jos bėgdavo į namus ir nešdavo ką tik rasdavo tuščiose savo spintose — gabalėlį kukurūzų duonos, dangtelį pupmedžio miltų ir razinų... Stovėdavo ir dalindavo, o tie godžiai supuldavo prie jų, kaip kad, įmetus kąsnelį vandenin, suplaukia spiečius žuvų. Tada pribėgdavo vokiečiai ir imdavo daužyti kur papuola moteris ir belaisvius šautuvo buože ir rimbu. Bet motinų gailestingumas buvo stipresnis už baimę. Jos vėl parbėgdavo namo ir atnešdavo lašelį spirito, saugotą juodai dienai, ir vatos, kad sužeistieji galėtų apsišluostyti kraują. O tos, kurios neturėjo ko atnešti, prieidavo prie gatvės ir stengdavosi juos paliesti, slapta paimti už rankos, taip perduodamos savo širdies virpulį. Motinos ir sūnūs buvo vienos giminės, niekas jų neskyrė, juos sujungė tas pats skausmas.

Patys silpniausieji atsilikdavo nuo voros. Kartą, slenkant tokiai vilkstinei, pasirodė keli sunkvežimiai. Jie atkirto paskutiniuosius, kurie vilkosi uodegoje, ir užstojo juos nuo sargybinių akių. Ir tada vienas luošys sužeistomis kojomis, vis alpstąs kelyje, pasinaudojęs proga, ties posūkiu įsmuko pro duris. Į Michalio namus. Niekas jo nepamatė. Tik ponia Marta, kuri žiūrėjo pro langinių plyšį. Ji nustėro, kai belaisvis susmuko prie jos kojų. Ir jau norėjo šaukti, bet jis sustabdė ją, sugriebė už rankos:

— *Mamma... Malato**.

---

*Mama... Sergu (*it.*).

Jis daugiau nevaliojo ištarti nė žodžio. Jo akys buvo paraudusios, apsiblaususios nuo karščio. Ant lūpų — tirštos seilės su geltona puta. Vos jis prisilietė jos, ji suvokė, kad jis serga. Tas palytėjimas padarė stebuklą — jinai suprato jį, pajuto jam užuojautą. Įsivaizdavo jo vietoje savo sūnų Filipą — sužeistą, merdintį, ir to vaikino motiną, lyg jis jai sakytųsi mirštąs, ir jau negalėjo šaukti, kažkas užgniaužė jai gerklę. Tik iškišo galvą laukan, apsižvalgė, ar kas nepastebėjo, kaip jis įvirto į jos namus, ir iškart padėjo jam atsikelti, įvedė vidun.

— Gulkis, — pasakė.

Paguldė jį ant žuvusio sūnaus sofos, kuri vis dar stovėjo kaip stovėjusi, užšovė duris ir ėmė rūpintis sužeistuoju. Atnešė jam puodelį pieno, kiek pajėgė išvalė žaizdas.

Belaisvių vilkstinė nutolo, dingo gatvės gale.

Netrukus parėjo namo Michalis. Pabeldė į užšautas duris.

— Mama...

Motina atidarė duris. Jis nustebo išvydęs sergantį italą. Kraujas mušė jam į galvą:

— Ką darai? Gal pakvaišai?

Ji pridėjo pirštą prie lūpų.

— Tsss... Tyliau...

Vaikas užsiplieskė kaip parakas.

— Jie mus galabijo, nužudė Filipą, o tu...

Jis nespėjo išsakyti piktų savo žodžių. Motina ramiai jį nutraukė:

— Ak vaikeli! Kad ir kiek blogo patyrėme, niekam neprasitark. Padaryk tai dėl manęs, nešnekėk. Būk geras...

Jos žodžiuose buvo tiek skausmo, kad Michalis iškart susitvardė. Kad ir ką galvojo, nuginė savo mintis šalin. Tegu mama daro ką nori, jei tai apmalšins jos skausmą. Daugiau nieko jai nesakė. Leido jai elgtis taip, kaip liepė jos širdis. Diena po dienos, naktis po nakties ji slaugė italą, kovojo dėl jo gyvybės. Užsispyrė jį išgelbėti. Užsidegė. Su-

sirėmė su mirtimi, pasiryžo ją nugalėti. Ilgai truko toji kova. Maitino jį po gurkšnelį, girdė vaistais — Dievas žino, kaip už juos užmokėjo... Valė pūlius iš žaizdų, perrišinėjo jas... Pamažėle grąžino jį į gyvenimą. O koks jai buvo džiaugsmas, kai pagaliau, jos prilaikomas, jis galėjo atsisėsti ant sofos ir jinai, pasilenkusi virš dubens, mazgojo jam kojas. Tuomet ji atsisuko ir išdidžiai pasakė Michaliui:

— Matai? Jis išsikapstė...

Paskui atsistojo, apkabino jį per pečius ir vėl atsargiai paguldė į patalą. Tą valandėlę ji buvo tarytum gailestingoji Dievo motina, viso pasaulio motina, kuriai teko laimė nuimti nuo kryžiaus Kristų, prisikėlusį gyvenimui.

— Juodžiausia tamsa būna prieš aušrą.

Šiuos žodžius senelis sakydavo pamatęs, kaip kiti iš nevilties nuleidžia rankas. Paskutiniu metu reikėjo dažnai juos kartoti, nes Stilianė, mėnulio veikiama, pranašavo vienas nelaimes, ir daugelis jos pranašyscių pildėsi. Taip, paskutiniu metu ir saloje gyvenimas buvo nelengvas. Vokiečiai pasigrobė beveik visas maisto atsargas — grūdus, aliejų, sūrius — ir sudegino nemažai barkų, kad žmonės negalėtų pabėgti į Turkiją. Tarp kitų buvo sudegintas ir Tramundano burlaivis. Ir jis, patyręs daug likimo smūgių — Vangelio žūtį, artritą, laivo sudeginimą, — darė savo išvadas:

— Grūdink dvasią kaip geležį! Jei nesuriesi gyvenimo, jis tave suries. Rinkis. Trečio kelio nėra.

Taip kalbėdamas jis norėjo save sustiprinti. Vylėsi, kad kai būsime išvaduoti, gydytojai ras jam vaistų, išgydys jį, o vėl atsistojęs ant kojų, galės pasidaryti naują barką. Ir kaip nors, po gabalėlį, iš naujo sulipdys savo gyvenimą. Paims kokį jaunuklį, jūros vaiką, kuris stos prie laivo vairo, kai jis pavargs. Jis kaip visuomet daug mintijo, statė oro pilis. Tokia ne vieno senio tragedija. Kūnas pasensta, kaulai pasidaro trapūs, širdies veikla sutrinka, o jaunatviški užmojai nepalieka jų nepalūžusios, išdidžios dvasios, jie toliau sau kuria planus ir regi laivo bures. Jų siela lyg pamišėlė, klaidžiojanti sutemose. Ji nebeskiria vakaro prieblandos nuo ryto brėkšmos.

...Bet nepameskime pasakojimo gijos. Senelio žodžius vėliau prisimindavome ir Atėnuose. Tėvas pasigavo juos ir kartodavo, kai reikalai pablogėdavo, kai iš gatvės, kur kažkas darėsi, iki mūsų namų atsklisdavo šauksmai ir dejonės. „Juodžiausia tamsa...“, „Juodžiausia tamsa...“, „Juodžiausia... būna prieš aušrą“, „...būna prieš...“, „...būna prieš...“ Bet kurgi viso to galas, kur ta išsiilgtoji aušra? Kur jinai? Kur tėvas ją matė, iš ko spėjo ją auštant? Laukimas slėgė mūsų pečius it nepakeliamas svoris. Išsvajotoji aušra vėlavo, jos valanda vis tolo, tuo tarpu mes vis labiau linkome po lūkesčio našta. Ak, kad pagaliau prašvistų toji palaiminga laisvės valanda, bent vienas jos spindulėlis...

Ir štai atėjo laisvė! Išaušo rytas. Buvo spalio pradžia, gražios dienos skleidėsi nelyginant auksiniai chrizantemų žiedai. Pirmieji prisikėlimą paskelbė varpai Patroje, kur į krantą išlipo mus išvadavusi kariuomenė. Jiems atliepė Samo varpai. Languose pasirodė vėliavos, salos gatvės nuo jų tapo mėlynos, sakytum jūra būtų džiaugsmingai išsiliejusi iš krantų ir užtvindžiusi skersgatvius ir kvartalus, jūra, kuri lyg draugė, lyg sesuo neša džiaugsmus ir nuplauna sielvartus. Linksma žinia pasklido po visą Graikiją. Tačiau Atėnų laikraščiai dar slėpė tiesą, kalbėjo visai apie kitus dalykus. Buvo pranešta tik tiek, jog Paladės miestas paskelbtas atviru miestu, ir patarta žmonėms, kad ir kas dėtųsi, nesikišti, likti savo darbo vietose ir namuose. Atrodė, kad lemtingoji valanda jau čia pat. Keleiviai iš Peloponeso, atvykę į Atėnus, pasakojo apie kariuomenę, žengiančią pirmyn, apie džiaugsmą, kuris kyla tenai, tikino, kad laisvė jau įžengė į Korintą. Atėnų likimas tebuvo kelių dienų klausimas, ir tas dienas galėjai suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų. Nekantriai laukėme apimti nerimo, sugniaužta gerkle. Mums rodės, kad tuoj išmuš valanda, kai visos mūsų svajonės, visi mūsų lūkesčiai, kuriuos puoselėjome per

šitą metų metus trukusią naktį, lyg paukščiai, uždaryti tamsiuose rūsiuose, išskris pro langelius laisvėn, išvys dienos šviesą, mėgausis gyvenimu. Jau regėjome laiką, kai tie paukščiai rinks gėlių žiedadulkes, rinks sėklas ir neš mums. Ir mes tomis valandomis būsime žydinčiuose soduose kartu su jais. Sapnavome sapną, kuris turėjo virsti gyvenimu — bent taip mums atrodė. Ir ruošėmės jam. Laistėme lelijas ir chrizantemas, sodinome jas į vazonus, kad gausiau ir ilgiau žydėtų, kad iš jų žiedų galėtume nupinti vainikus ir įteikti puokštes vyrams, kurie kaip išvaduotojai įžengs į Atėnus.

Tos dienos išvakarėse vokiečiai dingo iš miesto. Išėjo tyliai, tik Pirėjuje padarė žalos, sugriovė uostą. Tuo pat metu kažkas iš paskutiniųjų padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo. Pagal susitarimą jie turėjo pasitraukti taikiai, neiššauti Atėnuose nė šūvio. Jie traukėsi pro vieną miesto pusę, o iš kitos pusės įžengė mūsiškiai. Visi puolė jų sutikti. Žmonių minios upėmis plaukė iš visų kvartalų prie Nežinomo kareivio kapo, — suaugusieji ir vaikai, vyrai ir moterys, žmonės, dar vakar kovoję su mirtim, šiandien prisikėlė. Jie sveikino žengiančius į miestą kareivėlius, Graikijos ir šalių sąjungininkių sūnus. Glėbesčiavo juos, bučiavo, barstė gėlėmis, džiaugsmas liejosi daina. Buvo daug tokių, kurie tarp kareivių sutiko savo sūnų, vyrą, brolį, dingusius negandų metais. Dabar, radę jį tarp nugalėtojų, glėbesčiavo ir ilgai liejo džiaugsmo ašaras. Kiti užšoko ant kariškų sunkvežimių, ant tankų ir mosavo skaisčiomis vėliavomis. Vėliavos plazdėjo nuo balkonų, nuo frontonų, ant stulpų. Kažin, iš kur Atėnuose staiga radosi tiek daug vėliavų?.. Jos užėmė pusę dangaus skliauto, kitą pusę — balionai ir balandžiai, paleisti dangun. O jei atsirasdavo kiek tuščios erdvės, į ją įsiverždavo daina. Daina liejosi iš tūkstančių burnų, ir Atėnai tą dieną tarytum virto viena daina. Toje džiaugsmo, triumfo šūksnių, svai-

gulio jūroje protas nebuvo tiek akylas, kad šiame jausmų protrūkyje, šiame palaimingame kliedesy pastebėtų žybčiojant naujo karo kibirkštis, dygstant kitos katastrofos sėklas... O galėjai tą suprasti atkreipęs dėmesį į kai kurias vėliavas. Ant vienų buvo užrašyta ELAS, ant kitų EDES, ant trečių EAM, o dar ant kitų — X. Ir jos tarytum kovojo tarpusavyje. Veidai tų, kurie jas laikė, plykstelėdavo susidūrę su savo priešininkais. Jų rankos gniaužėsi į kumštį. Atidžiai stebėdamas būtum galėjęs pasakyti, kad ilgai netrukus kažkas atsitiks, ugnis įsiliepsnos. Bet vėlei užplūsdavo visuotinio džiaugsmo banga, nušluodama blogas nuojautas, ir žmonių jūra vėl sugausdavo skambia pergalės daina, sveikindama tautos prisikėlimą.

Šitaip, tvyrant prisikėlimo šventės nuotaikai, prabėgo pirmos laisvės dienos. Paskui viskas aprimo. Gyvenimas, regis, grįžo į savo tiesias vėžes. Visi tie, kurie turėjo skubių reikalų, puolė jų tvarkyti. Ir vieną rytą prie mūsų durų pasirodė Efraimas ir Rachelė — jaunoji pora, gyvenusi terasoje pas mūsų kaimynę. Buvome juos jau pamiršę, nė nepagalvojome, kad jie kažkur yra. Todėl nustebome juos išvydę. Jie atrodė sveiki, įdegę saulėje, papasakojo, kad visą tą laiką slapstėsi kaime, netoli partizanų, ir dabar atėjo mergytės, kurią buvo mums patikėję. Nutirpome tai išgirdę. Mama pasilenkė prie lovelės, paėmė ją į glėbį ir prispaudė prie krūtinės. O kad būtume galėję jiems sutrukdyti, visam laikui ją pasilikti. Taip buvome pamilę tą mažą būtybę. Bet ar turėjome teisę? Mama pirmoji parodė, kaip turime pasielgti. Sugniaužta širdim surinko drabužėlius, kuriuos buvo jai pasiuvusi, visus žaislus ir pasakė jauniesiems tėvams, stovintiems ir laukiantiems:

— Paimkit. Viskas jūsų.

Paskui pabučiavo mažylę ir davė mums visiems ją pabučiuoti. Paskutinį kartą kelias minutes pažaidėme su ja, lyg norėdami amžinai išsaugoti širdy jos žavesį, ir perdavė-

me ją į rankas mūsų tėvui. Jis taip pat ją pabučiavo, apsiašarojo ir, ašarai dar nespėjus nutekėti skruostu, atidavė mergaitę Efraimui.

— Padarėme ką galėjome, — pasakė.

Efraimas ir Rachelė iš širdies jam padėkojo. Mažylė jo glėbyje mojavo rankutėmis veržiamasi mūsų pusėn ir šelmiškai mums šypsojosi nieko neįtardama. Skaudu buvo žiūrėti į ją išsiskyrimo valandą. Efraimas viską suprato ir paskubėjo atsisveikinti. Jie išėjo ir daugiau niekad nepasirodė. O mus paliko galvoti apie ją ir liūdėti jos netekus. Ypač sielvartavo mama — tarytum antrąkart išgyveno dukters mirtį. Ponia Marta atėjo jos paguosti.

— Be reikalo, — tarė jai, — pamilai svetimą vaiką. Anksčiau ar vėliau vis vien būtum jo netekusi. Susitaikyk su tuo.

Jinai suprato mamą, nes pati bijojo. Ištraukė svetimą vaiką iš mirties nagų, užsispyrė grąžinti jį į gyvenimą, išgelbėjo, o dabar ją kamavo baimė jį prarasti. Žinojo, kad dabar, praėjus pavojui, negalės jo ilgiau sulaikyti. Salvatorė, italas, kurį tiek laiko slėpė savo namuose, vieną dieną ją paliks. Tikriausiai pabučiuos jai ranką, pasakys žodžius, kokius paprastai sako geras sūnus savo motinai, žiūrės į ją su ašarom akyse, kol dings už gatvės posūkio, kol išplauks laivas arba kol nudundės paskendęs dūmuose traukinys, — kas žino, kokia bus paskutinė, išsiskyrimo valanda. Tačiau kad ir kaip jis reikš savo dėkingumą, bet kuriuo atveju jinai praras jį ir skausmas lyg durklas pervers jai širdį. Tai neišvengiama. Per visą okupaciją ji puoselėjo apgaulingą viltį. Tempė laiką norėdama nuolatos turėti jį šalia, namuose, vaizduodamasi, kad jis jos sūnus ir kad niekas jo negali iš jos atimti, džiaugdamasi jo draugija taip, kaip galbūt jokia motina niekad nėra džiaugusis savo sūnaus draugija. Tačiau ji nebuvo jo motina, jo motina buvo kita moteris, kurios jis ilgėjosi, savo svajonėse piešdamas iš-

gražintą jos paveikslą, pas kurią troško sugrįžti, kad jai akys nušvistų. Ji žinojo, kad jųdviejų jėgos nelygios ir kad galų gale jį praras, kad nugalėtoja bus tikroji motina. Kuriam galui kovoti bergždžią kovą? Jūros samčiu neišsemsi. Vieną naktį ji praleido be miego, viską gerai apgalvojo, tyliai paverkė. O rytą atidarė jam duris.

— Keliauk sveikas, kai tik panorėsi, — pasakė.

Jis viską suprato. Papurtė galvą. Dar nenorėjo jos palikti.

— Grįžk pas savo motiną, — neatstojo jinai.

Jis paklausė jos sveiko proto ir išvažiavo. Taip, kaip ji ir buvo numačiusi. Ilgai laikė savo delnuose jos ranką lyg iš šalčio virpantį paukštį, pabučiavo ją ir su rūpesčiu pasakė Michaliui: „Saugok ją..." Kol laivas dingo jai iš akių, apsiliejusių ašarom, ilgai žiūrėjo į ją ir jo akyse it vandens lašai ant medžio lapų taip pat žvilgėjo ašaros. O vos grįžęs į savo gimtąją Dženovą, pasiuntė jai atviruką: „*Saluti, mamma**..." O paskui, nė mėnesiui nepraėjus, antrąjį: „Parvažiuoju, mama". Gavusi šią žinią, ji buvo sukrėsta, joje vėl atgimė motina. Suko galvą, o širdis daužyte daužėsi.

— Kas jam atsitiko? — klausė Michalio.

O kol jie svarstė, — atsidarė durys ir pasirodė Salvatorė ašarų aptrauktomis akimis. Puolė jai į glėbį kaip sūnus, pabučiavo Michalį kaip brolį. Ji taip pat apsiašarojo nieko nesugaudydama.

— Kas atsitiko? Kodėl grįžai?

Jis nežinojo, nuo ko ir pradėti savo pasakojimą. Jo motina pasimirė. Brolis žuvo Libijos dykumoje... Sesuo su savo vyru išvažiavo į Braziliją... Visas jų kvartalas buvo sugriautas per bombardavimą. Namai virto griuvėsiais, šeimos neliko. Draugai išsibarstė — vieni grįžo iš fronto, kiti ne. Jo gyvenimas — sėkla vėjyje. Jo artimieji — medžių lapai rudenį.

---

*Sveika, mama (*it.*).

— Niekas manęs jau tenai nelaiko, — pasakė jis. — Dženova dabar man gildo širdį. Norėčiau likti čia, su jumis.

Pažvelgė jai į akis lyg klausdamas, ar jį priims. Jinai paplekšnojo jam per petį.

— Nusiauk batus, — tarė. — Ir įsispirk šlepetes.

Paskui atsidūsėjo:

— Yra Dievas danguje...

Tik tiek tepasakė...

Ir į salą tyliai žengė laisvė. Vieną rytą, auštant, vokiečiai be kalbų susirinko ką turėjo ir nusileido uostan. Įsėdo į rekvizuotą pašto laivą ir išplaukė pučiant pasatams. Žinoma, iš vakaro saliečiai pastebėjo neįprastą sujudimą. Iš sargybos postų visuose salos pakraščiuose susirinko kareiviai, susinešė daiktus, tylomis išklausė įsakymų. Saliečiai, kažką užuodę, užsidarė namuose, kad paskutinę valandą neduotų dingsties nelaimingiems incidentams. Jie jau žinojo, kas darosi visoje Graikijoje, girdėjo per radijo imtuvą, kurį paliko paskutiniai bėgliai Murkuto sūnui Konstandžiui. Jis laikė radiją rūsyje ir kartu su kitais slapta klausėsi naujienų, o paskui jas iš lūpų į lūpas perduodavo visiems. Taigi žmonės saloje viską žinojo. Ir dabar, negalėdami naktį sudėti akių, nekantriai laukė išlaisvinimo valandos. Paryčiais už durų grindiniu sukaukšėjo vokiečių batai. Jie traukėsi... Viskas baigta. Visai prašvitus jų neliko nė gyvos dvasios. Ir prie komendantūros jau neplevėsavo jų vėliava. Suskambo varpai. Žmonės pasipylė iš namų, puolė glėbesčiuotis. Iškėlė mėlynas baltas vėliavas, kurias suvyniotas saugojo skryniose, suskambo džiaugsmingos dainos. Iš ganyklų subėgo piemenys, iš pajūrio — žvejai. Visi norėjo dalyvauti šventėje. Ir Tramundanas buvo atgabentas ant mulo, pasodintas ant laiptų aikštėje, prie Bruko paminklo. Didžiojoje bažnyčioje įvyko padėkos pamal-

dos, paskui mūsų senelis paragino minią, susirinkusią aplink paminklą, sugiedoti Graikijos himną. Balsai buvo liepsningi, sklindantys iš karštų širdžių, žmonių akyse spindėjo ašaros. Visi atrodė laimingi. Sala pasidarė dar gražesnė. Tramundanas dairėsi aplinkui, vis palinguodamas galvą. Senelis pastebėjo jį ir priėjo artyn.

— Kas tau? — paklausė.

— Mąstau... Pajūryje yra šulinys. Jo vanduo gėlas, šaltas ir gaivus. Bet kai papučia nuo jūros šiaurrytys arba rytys, atplūsta jūros vanduo ir šulinio vanduo pasidaro sūrsvas, negeriamas. Toks ir mūsų gyvenimas. Kartus vergijoje, saldus laisvėje.

Tačiau šioje šventėje buvo žmonių, kurių sielvartas nederėjo su visuotiniu džiūgavimu. Tiems, kurie vergijos metais prarado artimuosius, brangius žmones, ir dabar, šią valandą, kai skambėjo varpai, dar skaudžiau buvo juos prisiminti, matyti šalia tuščias vietas, ir karti ašara riedėjo jiems per skruostus. Ypač į akis krito Stilianė. Našlė, negyvenusi vedybinio gyvenimo. Visos jos vedybos tebuvo vestuvių iškilmės ir naktis, kurią slapta praleido su Vangeliu nuošaliame užutėkyje ir ten pažino visą jo vyrišką jėgą. To vieno vienintelio karto užteko ne tik vaikui pradėti, bet ir patirti, kas yra meilės rojus, — dabar jau visą gyvenimą jo ilgėjosi ir degė karščiu, troškulio kamuojama, tuščiame patale. Ji buvo apsigaubusi juoda skara ir spaudė prie krūtinės berniuką — jų kūdikį. Jis buvo it gyvas Vangelis. Ir pavadintas buvo abiem tėvo vardais — Vangeliu ir Teofilu.

Po kelių dienų grįžo į salą dar viena nelaimingoji, Migdalija. Pamesta Gizos Oltono su dviem dukrelėm. Vieną, pustrečių metų, vedėsi už rankos, kitą, vos metukų, nešėsi glėbyje. Abi buvo šviesiaplaukės, mėlynakės, blyškių veidelių. Viena pavakare sustojo ji kaimo pakrašty, lyg nedrįsdama žengti toliau. Pamatė ją saliečiai ir praėjo pro šalį, nepasveikinę, neprašnekinę. Parodė savo panieką vo-

kiečio išperoms, kurias ji vedėsi. Sakytum ji savo noru susigavo šias pavainikes nuo jų priešo. Ji jau galvojo vėl išvažiuoti, nebeiti į tėvų namus, neapsunkinti jiems gyvenimo. Traukti kur kojos veda, nors ir neturėjo kur nakvoti lyg benamis šuo. Bet tą valandėlę, kai apsigalvojusi pasuko atgal, išgirdo už nugaros motinos balsą. Popienė sužinojo, kad ji grįžo, ir išbėgo jos parsivesti.

— Dukrele! — sušuko jai iš tolo.

Migdalija, vos išgirdusi jos balsą, sustojo nutirpusia širdžia. Popienė priėjo artyn, pabučiavo ją. Mergina stovėjo lyg amą praradusi. Tik rijo ašaras. O baltapūkės mergytės atrodė išsigandusios.

— Kas atsitiko? — paklausė senoji.

— Jis man pasakė negalįs mūsų pasiimti. Jis turįs šeimą Vokietijoje, žmoną, vaikų. Tik dabar prisipažino.

Popienė daugiau neklausinėjo. O ir ko klausti?.. Žodžiai nieko nepadės. Dumbliai, atnešti bangos. Tik paglostė mergaitėms galvutes ir vieną paėmė ant rankų.

— Eime... — pasakė dukteriai.

Ir jos palengva patraukė į namus.

— Mus pamatys žmonės, — tarė Migdalija.

— Tegu sau, — atsakė senoji su akmeniu ant širdies.

Kai jos ėmė kopti gatvėmis aukštyn, ji pajuto, kad pro langus iš už užuolaidų ir pro pravertas duris jas vogčia stebi daugybė akių. Tačiau neėmė to į galvą. Tie, kurie dabar teisė ir smerkė, jai neberūpėjo, nebeegzistavo nuo tada, kai ji prarado savo dukterį ir ją užgriuvo sielvartas. Tuomet ji nutraukė su jais ryšius. Argi nors vienas iš jų bent pirštelį pakrutino, kad užkirstų kelią nelaimei? Ne, kiekvienas viską mato savaip, renkasi, kas jam tinka, kas jam svarbu, saugo atmintyje tik tai, kas jam paranku. Tokie jau žmonės: kiekvienas žiūri savo kailio.

Taip ir jų namuose. Nikolas negalėjo pakęsti mergaičių. Nepasakysi, kad nejautė švelnumo ir gailesčio toms nekal-

toms būtybėms, panašioms į baltas pasakos dvasias apsnigtame miške. Tačiau jodvi kiekvieną valandėlę primindavo nelaimę, kurią patyrė jo sesuo, nelaimę, kuri dar nesibaigė, sielvartą, gėdą, vienatvę... Išdavystę, panieką... Viską... Mergaitės buvo tarytum jos budelio paveikslas, gyvas buvimas jų namuose žmogaus, kuris padarė seserį nelaimingą ir visą jų šeimą įstūmė į sielvartą. Vos pažvelgęs į jas, viską prisimindavo, ir jam užvirdavo kraujas. Jis svajojo apie kitokį sesers gyvenimą, vaizdavosi, kaip jinai, įsikibusi jam į parankę, eis kaip nuotaka į bažnyčią, taps garbinga ponia ir jis ja didžiuosis. O dabar vietoj to jų namuose priešo išperos. Galva nenešė. Tos mergaitės buvo tarytum praėjusių baisių dienų ženklas, jo neapykantos taikinys. Buvo akimirkų, kai jam rodėsi, — jei jų čia nebūtų, gal jiems iš atminties ir išdiltų niūrūs išgyvenimai, gal bėgant laikui gyvenimas užverstų juos žeme. Pradėjo bijoti pats savęs, kad ko nepadarytų tiems nekaltiems padarėliams. Kurį laiką tvardėsi, nieko nesakė. O paskui jam šovė mintis parsisamdyti į laivą, kad būtų kuo toliau nuo šių vokietaičių, nuo gėdos, nuo savo neapykantos, nuo karo, kuris vis dar alino jo dvasią. Iš pradžių, nenorėdamas skaudinti senų tėvų, negalėdamas ir jiems iškloti visos teisybės, kad būtų arčiau jų, parsisamdė į barką, kuris vežiojo rusvąją anglį iš Kimės uosto į kitas Egėjo jūros salas, ir kas savaitę vienam vakarui grįždavo namo. Pasimatydavo su tėvais, išsimaudydavo, persirengdavo ir vėl išplaukdavo. Po kurio laiko pasakė norįs tarnauti kur švariau ir perėjo į kitą laivą, kuris jau ilgesnį laiką neparplaukdavo salon, o galų gale dar į kitą, — manė, išplauks užsienin ir užsimirš. Blaškėsi po svetimus kraštus, kad nereikėtų matyti mergaičių, prisiminti, gėdytis, bijoti savęs. Ak, sunkus likimas žmonių, kurie bėga patys nuo savęs...

Visa tai sužinojome, kai po kelių mėnesių visa šeima atplaukėme į salą. Atvežėme čia Erato kaulelius, taigi jos

kapo jau nebeliko senosiose Keramiko kapinėse. Kartu perkėlėme ir tetos Sofijos kaulus. Abiejų palaikus atskirose skrynutėse. Apgiedojome juos kapinėse ir sudėjome į urną pašventintoje vietoje. Mamai vėl proga paverkti, prisiminti mirusią dukrelę.

Praleidome saloje keletą dienų, pasisvečiavome pas senelį. Mama susitarė su viena moterim, kad ji mums išplaukus rūpintųsi juo, virtų jam valgyti, nes jis nesiryžo išvažiuoti su mumis ir apsigyventi Atėnuose. Veltui tėvas jį kalbino.

— Dabar jau neišeis, — atsakė senelis. — Negaliu gyventi kitoje vietoje. Jei išrausite mane iš mano dirvos, išdžiūsiu. Verčiau palikit mane čia...

Tuomet buvo vasario pradžia. Malonios, giedros, nešaltos dienos. Rausvai mėlyname danguje švietė saulė... Padvelkė pavasariu. Mano broliai susirado senuosius draugus, lakstė su jais po besisukančius malūnus ir dirbtuves, kur puodžiai iš molio žiedė nuostabiai gražius indelius uogienei, lėkštes su paukščiais ir gyvatėmis, įvairiausias stalo ir komodų puošmenas: kurapkas-taupykles, puodelius, vazas gėlėms ir vaisiams. Aš atsiskirdavau nuo jų ir vaikštinėjau sau vienas. Nueidavau toli, iki nuošalių uolų, ir kiauras valandas sėdėdavau žiūrėdamas į bangas. Medaus spalvos saulė skaisčiai nuauksindavo vandenis, paversdama juos veidrodžiu, kuriame ji atsispindėdavo. Šviesos žaismas, krištolo spindesys, atšvaitai tarp dangaus ir jūros taip ribuliavo, kad kuo ilgiau žiūrėdavau, tuo labiau mirgėjo akyse. Ar manęs akys neapgauna? (O kas galų gale apskritai yra tiesa?) Žiūrėdavau, ir viskas man akyse mainėsi. Erdvėje kilo žydintys sodai su gėlynais, jūros putos virsdavo tūkstančiais baltų rožių, bangos — šuoliuojančiais žirgais, ant kurių jojome mudu. Jis, mano herojus, pražuvęs jūroje, ir aš, jo bičiulis ir įbrolis. Jis prisikeldavo, prisikeldavo kaip karžygys — taip, kaip mirė. Spindėjo rai-

tas ant savo žirgo, šuoliavo, prijodavo artyn, pašaukdavo mane. Girdėdavau jo balsą jūros gaudesy. Bet kai apdujęs pašokdavau ir jau norėdavau pulti nuo uolos, kažkokia nepažįstama jėga mane sutūrėdavo, prikaustydavo prie žemės, grąžindavo į tikrovę — į kitą tikrovę. Tada atsipeikėdavau. Papurtydavau galvą, išplėsdavau akis ir suvokdavau, kad visa tai tebuvo miražas, kad man akimirkai aptemo protas — gal nuo jūros ošesio, nuo jūros kerų, nuo akinančios saulės, o gal nuo prisiminimų, ilgesio, gėlos, meilės, — nuo viso to, kas manyje šniokštė kaip upė. Ir tą valandėlę, kai atsigodęs vėlei žvelgdavau tomis pačiomis akimis kaip ir kiti žmonės, viską aplink aiškiai regėdamas, išvysdavau tolumoje delfiną. Jis iššokdavo iš vandens, apsiversdavo, panirdavo jūron ir vėl iškildavo. Ilgai jį matydavau... Atplaukdavo mano pusėn, lyg išdykaudamas padarydavo keletą piruetų, bet vos prisiartinęs apsisukdavo ir nuplaukdavo tolyn. O aš taip troškau, kad jis atplauktų prie manęs, prie pat uolų, kad nulipęs žemyn ir pasilenkęs galėčiau jį paliesti. Aš jo nebijojau. Mano ausyse, it žiedadulkės gėlių taurelėse, liko žodžiai: „Delfinai — tai mylimų žmonių sielos, lankančios mus..."

Delfinas šokinėdavo jūroje, kol diena pradėdavo slinkti vakarop. Tuomet jis ištirpdavo sutemose ir imdavo girdėtis slaptingi, nesuvokiami vakaro garsai. Tie, kuriuos vieni girdi, kiti ne. Lyg kokie žingsniai, atodūsiai, laivų sirenos arba arklių žvengimas. Tada visai nebegalėdavau sulaikyti savo vaizduotės. Matydavau jį šėlstančioje jūroje lipant ant laivo stiebo nuleisti burių ar be baimės vairuojant barką, vėl nugalėjusį audrą. Girdėjau jį atjojant — kaip anuomet, mūsų nedidelėje kompanijoje — ant savo balto žirgo, lyg narsų šventąjį, skubantį užmušti urve tūnančio slibino. Matydavau jį praeinant pro šalį, apsipylusį ašarom, apraudantį prarastą draugą, su kuriuo buvo susibroliavęs, prarastą meilę. Jis rodydavo

man žaizdą savo krūtinėje, tarsi nuostabią purpurinę leliją. Regėjau ir daug kitų vizijų.

Kai vakare grįždavau namo, svirpliams svirpiant alyvmedžiuose ir varlėms kurkiant upelyje, kaimo pakrašty dažnai sutikdavau Aglają. Ji žinojo, kada grįšiu, ir laukdavo manęs. Mudu drauge kildavome grįstomis gatvelėmis. Šnekėdavomės apie įvairius dalykus, tarpais patylėdami. Slėpėme savo meilę, pirmąją savo meilę. Mylėjau ir užjaučiau ją. Jos akyse vis dar spindėjo man pažįstamas ašaros kristaliukas. Ji vis dar sielvartavo dėl savo pamišusios sesers. Ak, kad būčiau galėjęs išdžiovinti tą ašarą, kurią jaučiau ir savo širdy. Nubraukti ją pirštu it žvyną ir numesti toli upelin. Tačiau mes pabuvome saloje vos dešimt dienų. Kaip galėjome kits kitam padėti? Nespėjome nė už rankų susiimti, kai teko išsiskirti. Mums liko tik svajonės, tik viltis vėl pasimatyti. Gal tada abu drauge išgelbėsime tą savo sielos dalį, kurią reikėjo išgelbėti, ir, pavydžiai ją saugodami, eisime gyvenimo keliu...

Taigi atėjo laisvė. Prabėgus kelioms dienoms nuo pirmos žinios, mėlyna balta vėliava suplazdėjo visoje Graikijoje. Vokiečiai traukėsi iš visur, ir taika pražydo visose šalyse, kurios ilgėjosi jos ir kovojo už ją. Mūsų jau nekamavo baimė, kad netrukus gali nekaltai pražūti viskas, ką turime brangiausio: mylimi veidai, mūsų likimas, netgi pati mūsų būtis. Taip, tokia baimė praėjo, pasislėpė praeities urve, kurio angą reikėjo aklinai užversti akmens plokšte ir užmiršti. Gyvenimas tiesėsi mums prieš akis be jokių užtvarų ir kvietė mus, jau laisvus, bėgti juo naudotis, pjauti derlių be nerimo, be baimės, kad kuriame nors žingsnyje užklups pavojus, be mirties šešėlio viršum galvų. Mums nė įtarimas nekilo, jog mums bėgant ar pjaunant derlių kur nors gali tykoti grėsmė, apgaulė, jog tarp žolių gali būti paslėpti klastingi spąstai, kurie suspaus koją ir prikaustys

mus vietoje, o mums beliks širsti, mojuoti iš nevilties rankomis ir bergždžiai melsti, šauktis pagalbos iš dangaus, iš paukščių. Nebuvo tokios minties, nešmėkštelėjo joks šešėlis. O vis dėlto... Laisvė atėjo ne taip, kaip tikėjomės. Ji pasijuokė iš mūsų. Taika atėjo ne taip, kaip laukėme. Jos buvo kitoks veidas, ne toks laimingas, kokį regėjome daugybę juodų naktų savo sapnuose. Galbūt todėl, kad tai jau nebuvo taika. Galbūt todėl, kad taika jau buvo amžinai pasitraukusi iš pasaulio ir mūsų karta nespėjo jos pažinti. Galbūt... Viskas „galbūt". Kad ir kaip skaudėjo širdį apie tai mąstant, viena buvo tikra: šiame pasaulyje nebėra nieko tikra. Žmogus nebegali vairuoti savo laivo į norimą salą ar žemyną. Jis, perimtas siuto, grumiasi su jūros stichijomis, laukia, kol praeis audra, ir tada žiūri, kur jį išmetė bangos: į gimtąją žemę, į kokį kitą rojaus kampelį, į dykvietę, ant rifo su žvėrių griaučiais, draskomais varnų, ir tuščiais vėžlių šarvais. Viešpatie apsaugok. Visko gali būti. Kodėl visa tai kalbu? Todėl, kad po daugelio metų atėjo valanda, kai įsitikinome, jog laisvi — taip, kaip dauguma suvokia laisvę, — niekados nebuvome, taikos nepažinome. Išdžiūvo šaltiniai, vos tik prie jų prisiartinome. Bergždžia viltis, bergždžias sapnas, bergždžias kelias. Vienintelė apčiuopiama realybė — nuovargis, žygio dulkės, išdavystės šaltis, bevaisiškumas. Žinoma, būtų paika sakyti, jog vylėmės, kad džiaugsmingai suskambus varpams iškart bėgsime po medžiais, lūžtančiais nuo vaisių, lengvai papurtysime jų kamienus ir po mūsų kojom ims kristi vaisiai ir žiedai. Ne, tokie naivūs nebuvome. Matėme, kiek griuvėsių privertė aplink karas, kokią bedugnę atvėrė vergija. Norėdami žengti bent žingsnį, pirmiausia turėjome išvalyti vietą, nurinkti akmenis, lentas, nuolaužas, kurios dar smilko po kojom, iššluoti pelenus ir saugotis, kad nenugarmėtume prarajon... Buvo akivaizdu, kad iš pradžių bus nelengva eiti pirmyn. Tačiau esame laisvi, galvojome, surasi-

me kelią. Laisvi... Tvarkysimės patys, būsime patys sau šeimininkai ir pamažu mums ims šypsotis sėkmė. Juk laisvė iš pirmo žvilgsnio tai ir reiškia. Baigėsi košmaras, tu galėsi laisvai judėti dešinėn kairėn, aukštyn žemyn, kaip tik nori, ir pasistengęs rasi savo tikslą, savo gyvenimą. O taip, mums atrodė, kad galime tai turėti. Juk esame laisvi, sakėme sau. Bet, atvėsus pirmajam įkarščiui ir entuziazmui, išblėsus pergalės triumfui, vietoj trokštamos laisvės ir tvarkos, vietoj gilaus, būtino suvokimo, kad mums duota dovana jau mūsų rankose, mums dar nespėjus pajusti laisvės skonio, staiga prasidėjo neramumai, sumaištis. Ant sienų vėl pasirodė užrašai, šūkiai apie laisvę. Graikija pasidalino į du frontus. EAM, EDES, ELAS, X organizacijos kovojo tarpusavyje. Nuo išsivaduojamosios kovos vergijos tamsoje jos perėjo prie politinės kovos, kupinos fanatizmo ir neapykantos. Nesutarimas, kuris ruseno per okupaciją, įsiliepsnojo. Dabar pusė graikų nepakentė kitos pusės, jautėsi vergai, belaisviai, aukos. Ir vėl ėmėsi veiklos, pradėjo kovą už laisvę, už egzistenciją. Sakytum laisvė dar nebuvo išaušusi. Tačiau jei tai, ką tomis auksinėmis spalio dienomis šventėme giedodami aleliuja ir hosana, nebuvo laisvė, tuomet kas gi tai galėjo būti ir kas apskritai žmogaus būtyje yra laisvė? Mane ėmė kamuoti šita mintis, ji tapo mano gyvenimo problema, mįsle, mane apraizgiusiu aštuonkoju. Metai po metų man sakoma, kad esu laisvas, o aš metai po metų suku galvą stengdamasis suvokti, ar esu iš tikrųjų laisvas.

Laisvė yra turtas. Ne tada, kai ją turi ir neišleidi jos iš akių, bet kai negailėdamas dovanoji kitiems. Duona, kurią dalini po riekelę, vanduo ištroškusiems. Štai kodėl kai kurie žmonės per visą savo gyvenimą niekad nesijautė visiškai laisvi, net ir gavę galimybę kalbėti ir veikti be baimės, nes žinojo, kad kažkur esama kitų, kurie pavydi garuojančios jų duonos ir trokšta jų vandens. Laisvė — tai ne tik ją turėti ir ja džiaugtis, bet ir galvoti apie kitų laisvę. Jei taip nėra, po teisybei nesi tikrai laisvas. Kaip gali būti laisvas, jei žinai, kad kažkur žemėje, nesvarbu, arti ar toli tavęs, matomas ar nematomas, yra bent vienas pavergtas žmogus: vergas, velkantis darbo jungą, vergas, negalintis išsakyti savo minčių, vergas, neturintis pakenčiamo gyvenimo, vergas, kuris alksta, vergas, kuris kenčia skausmą, vergas, kuris šėlsta išduotas draugų. Visiškai laisvas tampi tada, kai trokšti kiekvieno laisvės, kai geidi jos tiek sau, tiek visiems: ir tiems, kuriuos pažįsti, ir tiems, kurių niekados nematei, tik girdėjai apie jų nelaimę. Jei ramiai džiaugiesi savo gerove, gyveni sotų, bedvasį gyvenimą, nesi nei laisvas, nei vertas naudotis tikra, garbinga laisve. Esi apgailėtinas menkysta ir toks mirsi. Žmogus net vergijoje gali tapti laisvu svajodamas, kovodamas, budėdamas, kad jo sąžinė nenugrimztų pelkėn, kuri dažnai ją godžiai praryja. Vergija — tai sapnas, atsisakymas bet kokio laisvės polėkio.

Tokią išvadą darau kas kartą, kai metu žvilgsnį atgal ar apsidairau aplink, kai matau, kiek visko įvyko vėlesniais

metais ir kiek dar neteisybės pasaulyje. Ir dar turiu pripažinti, jog mes — tie vaikai, kurie vergijos tamsoje it paukščius leido laisvėn savo godas ir prigludę prie langelių laukė, kad jie atneštų raktus nuo kalėjimo durų, — negavome dovanų išsvajoto gyvenimo. Okupacijos naktimis, kai iš dangaus į mus žvelgė Didieji Grįžulo ratai, galvojome rytui išaušus keliauti ne tais keliais, kuriais vėliau pasukome. Kitur mus nubloškė įvykiai, aplinkybės, kuriuos mums primetė kiti, mūsų nesiklausę, net jei tai buvo mūsų pačių labui. Traukėme kitais, atšiauriais keliais, čia dusinami dulkių, svilinami kaitrios saulės, čia merkiami liūčių ir šiurpdami iš šalčio, ir niekur nesutikome laimės nei taikos, apie kurias svajojome. Regėjome tik neaiškius vaizdinius, pavargusių smegenų pagimdytas chimeras, akimirką tešvytinčią vaivorykštės juostą ir miglos šydą įkaitusiame ore, užuot regėję laimę ir taiką, užuot įgyvendinę savo troškimus. Netrukus, per keletą metų, supratome, kad laisvė, kuri atėjo, mums tebuvo tuščia paraštė. Sėjome dykoje erdvėje. Nei saulės, nei dirvos sėklai sudygti. Mūsų viltys nepražydo. Viskas buvo veltui. Kodėl? Išdavystės, nuolatinis apsigaudinėjimas. Greit viską suvokėme. Bet ir toliau taip pat egzistavome, nepajėgdami gyventi kaip norime, taip gyvename ir dabar, taip gyvensime ir ateity. Dėl rūsčių sąlygų, kurias mums paliko karas, ir kitokių žabangų, kurias mums paspendė kiti, pasijutome kaip sugauti paukščiai. Praradome laisvę arba, tikriau tariant, mums vis dar stigo tikros, gyvenimo džiaugsmu trykštančios laisvės. Mus ir toliau kaustė grandinės, spaudė vargai, kelią buvo užtvėrusios kliūtys. Toje sumaištyje, kuri net karui pasibaigus dar lieka dešimtmečius, pasirodėme esą belaisvių karta. Nejutome tvirto pagrindo po kojomis, neturėjome ko įsikibti, nežinojome, kaip pabėgti nuo likimo, mums primesto kitų. Supratau, kad po kiekvieno karo neišvengiamai atsiranda belaisvių karta: žmonės, kurie dar paaugliai

ištrūksta iš vergijos tinklų ir pakliūna į kitus tinklus. Taigi nors būtume turėję kompasą ir pakankamai ryžto išplaukti nuostabion kelionėn, vis vien būtų tekę pasukti kita kryptimi, nes laimės jūra buvo mums nepasiekiama. Mūsų gyvenimo laivas, susidūręs su kliūtimis, priešingais vėjais, audromis, plaukė vieninteliu jam atviru keliu...

Nuo to laiko praėjo penkiolika metų... Subrendome. Buvome to amžiaus, kada laimingose šalyse ir epochose žmonės jau būna susitvarkę savo gyvenimą, žino, kokiu keliu eiti, ir jų visuomenėje viskas tvirtai stovi savo vietose. Tuo tarpu dauguma mūsų blaškėmės pusiaukelėje ir niekas nenumanė, kiek dar šitaip trypčiosime. Vis dar nejutome tvirtos žemės po kojomis. Daugelis jau galvojo ne apie savo didžiąsias svajones, o tik apie tai, kaip bent pakenčiamai susitvarkyti gyvenimą, kaip apskritai išgyventi. Šitas kelias mus vargina. Tačiau, metęs žvilgsnį atgal, matau, kaip praėjo tie penkiolika metų po išsivadavimo iš vergijos. Kokie vėjai staiga pagriebė mus, šventvagiškai įsiveržė į sodus, nusiaubė rožes, išrovė jazminus. Be abejo, suprantu, — jei norisi filosofuoti, lengviausia kalbėti apie laiką. Nenorėčiau to daryti. Tačiau negaliu ir nutylėti, kaip negarbingai pražudėme savo jaunystę. Kuo tapome...

Mūsų kvartalas ištuštėjo, pasikeitė. Tenai dabar gyvena kiti žmonės. Senieji gyventojai išsibarstė kas kur. Ir mūsų šeima jį paliko. Persikėlė kitur, prie Patisijos, į rajoną su ankštomis gatvėmis ir daugybe žmonių, į rajoną be savo veido ir be savo kerų. Kai nuo širdies ligos mirė tėvas — dar jaunas, penkiasdešimt penkerių, — mama nebegalėjo pasilikti senajame kvartale. Ten viskas, pradedant aikšte, senovės paminklais ir baigiant kalvomis, — viskas jai priminė tėvą ir kankino ją. Ji regėjo prieš akis lyg kokį laišką, kuriame ugnim buvo surašyta, ką jis patyrė kiekvienoje gyvenimo atkarpoje, kas prieš laiką pakirto jo jėgas. Neri-

mas, įtampa, okupacijos našta, kurią, jausdamas didelę atsakomybę, jis pakėlė ramiai, su šypsena, neparodydamas savo susirūpinimo, — viskam susidėjus širdis galų gale neišlaikė. Jis mirė užėjus kosulio priepuoliui, mums visiems stovint aplink jo lovą. Negalėjome patikėti, kad taip greitai jį praradome. Kaip galėjo mama, stovėdama ant durų slenksčio, žiūrėti tolyn ir nesidžiaugti, jei tuo metu tėvas paprastai grįždavo namo? Kaip ji galėjo, pakilusi iki kavinės aikštėje, neieškoti akimis tėvo ir nesistebėti, kad jo nėra tarp bičiulių? Kaip ji galėjo neklausti: „Ar nematėte mano Tano?" Sakytum jis būtų vyriausias jos sūnus, kuris kartais nusikalsta, užsimiršęs kur nors užtrunka. Kaskart, kai ji atitokusi prisimindavo, kad jis mirė, toji mintis peiliu perverdavo jai širdį. Jis mirdavo jai daug sykių per dieną, o tai būdavo ir jos pačios mirtis. Jautėme, jog mums bus sunku toliau gyventi čia, tarp mus supančių liudytojų. Nusprendėme dėl mamos persikelti į kitą rajoną. Apsigyvenome šalia jos pusseserių, kad ji turėtų su kuo bendrauti, galėtų prasiblaškytų, kol apsipras. Viskas pasikeitė. Be to, dabar jau kiekvienas iš mūsų, brolių, eina savo keliu, turi savo šeimą. Jankas susirado puikią merginą savo darbe, Eleną, ir įsitaisė savo namus. Juodu susilaukė ir berniuko, kurį pavadino mūsų tėvo vardu, — mama laiminga tą vardą girdėdama. Žinoma, jo vaikystės svajonės neišsipildė — jis nepakeliavo, nepamatė pasaulio, netapo architektu. Baigęs gimnaziją okupacijos metais, nebuvo pakankamai pasirengęs, dvejus metus iš eilės laikė stojamuosius egzaminus į Politechnikos institutą, ir abu kartus jam nepasisekė. Atsiradus vietai nuėjo dirbti į banką. Ten jam gerai klojosi. Padarė karjerą.

Lambis atidarė audinių parduotuvę. Jam trūksta laiko mokytis groti gitara. Jis įsitikinęs, kad gitara — pats jautriausias instrumentas, kuris gali atverti ištisus pasaulius, paversti kiekvieną žmogaus patirtį melodija. Tačiau dažnai

vakarais, namie, kai ima groti, pajunta, kad jo pirštai nelankstūs, ir jam regis, jog jis jau prarado gabumus, talentą, kuris kitados būtų galėjęs atsiskleisti. Groja tik savo malonumui, poilsiui. Nusiramina. Be to, malonūs gitaros garsai užlieja ramybe visus namus. Tada viskas čia atrodo panašu į nuosėdas, paliktas daugybės amžių ir gyvenimų, kurie ėmė, davė, kovojo, o dabar ilsisi šiuose kambariuose su gausybe knygų ir fotografijų. Mama jau atsigavo, nurimo, ji žvelgia praeitin ir dabartin nelyginant į kelią, bėgantį šalimais, priimdama viską kaip išmintingą likimą, kuris ir negalėjo būti kitoks. O sielvartas, kurį išgyveno mirus artimiems žmonėms, dabar jai savotiškas prisiminimų filtras. Ji jau visur mato prasmę. Niekuo nesiskundžia. Džiaugiasi viskuo, menkiausiu laimės spindulėliu. Kai prieš Naujuosius metus gauna atviruką iš Haifos, jos akys iš džiaugsmo paplūsta ašaromis; pasideda jį ant komodos, prieš veidrodį, ir žiūri ištisas savaites, grožisi kaip vaikas, gavęs dovanų žaislą. Tas atvirukas iš Saritos, kurią, dar kūdikį, buvome priglaudę savo namuose. Ji su savo tėvais — Efraimu ir Rachele — emigravo į Palestiną ir kasmet mus prisimena. Atsiunčia gražų atviruką su sveikinimais, o kartais ir savo nuotrauką — ji jau visa mergina. „Mano antrajai mamytei, — rašo ji pati. — Ilgiausių metų! Eratutė“. Mamą užplūsta atsiminimai, ir ji iš laimės apsiverkia.

— Išsigelbėjo, — sako mums kas kartą.

Ir tuomet norom nenorom pagalvoja apie kitus žydus iš senojo mūsų kvartalo, kurie buvo nuvežti į krematoriumą. Jie negrįžo namo. Jie išgyveno mirtį dar prieš mirdami. Apie jų likimą girdėjome tiek baisių dalykų, kad plaukai šiaušėsi iš siaubo nuo minties, koks žvėris slypi žmoguje. Antra vertus, žado netekęs stebėjaisi, kiek grožio kartais atsiskleidžia jame. Ruvimas ir Estera, — kaip pasakojo liudytojas, kuriam pavyko paspruktі iš Buchenvaldo, — mirė drauge, susikibę už rankų, ant elektros vielų, kurios

juos skyrė. Pirmą kartą išgirdus šį pasakojimą, šaltis mums perėjo per širdį.

— Kažin, ar teisybė, — ėmė svarstyti mama, — kad jis buvo krikščionių sūnus?

Ak, kiek nelaimių teko patirti mano senojo kvartalo gyventojams! Man skaudu apie jį galvoti. Stengiuosi nekelti ten kojos. Tik retkarčiais nueinu, kai vyksta rinkimai ir reikia balsuoti, nes mes dar tenai įrašyti į rinkėjų sąrašus. Mokykloje, kur balsuojama, laukdami eilėje matome daug nepažįstamų veidų. O po balsavimo pereiname gatvėmis, kurios buvo mums tokios brangios, žvalgomės į langus, ar nepasirodys koks senas mūsų pažįstamas, su kuriuo galėtume persimesti pora žodžių, trumpam sugrįžti praeitin. Žvalgykis nesižvalgęs! Visi, kuriuos pažinojome, išsilakstė kas kur. Alekos namų langinės uždarytos. Ji susirado aštuoniolikametį vaikiną, jaunesnį už ją, ir išvažiavo į Australiją, kur gyvena jo tėvas. Kitiems jos artimiesiems galas žino kas nutiko. Ir žemiau, šalia mūsų namų, mirtina tyla. Uždarytos langinės. Nematyti vaikų žaidžiant gatvėje. Bet ir kituose kvartaluose nebesutinku žaidžiančių vaikų. Tarytum mūsų karta buvo paskutinė tikrų vaikų karta, kuri žaidė, linksminosi ir vėliau galėjo prisiminti savo pašėlusią jaunystę. Miestuose, regis, galutinai išmirė nerūpestingi paaugliai. Gal dabar vaikų protas greitai subręsta, ir tam tikru požiūriu tai pažanga. Tačiau jie negalės pasigirti, kad buvo vaikai su ugnele, kurie degė, maištavo, žavėjosi viskuo, vaikai, kurie gyveno nerūpestingą gyvenimą netgi negandingais metais. Jie nesiilgės, neprisimins savo vaikystės rojaus. Neturės laimės atsigręžti praeitin ir, galvodami apie kančias, tekusias jų daliai, pasiguosti: „Ak, tada, vaikystėje, tai bent buvo gyvenimas..." Ir šitas nuostolis daug didesnis už ankstyvos brandos naudą. O, kad žmonės suvoktų, kiek daug jie praranda per savo gyvenimo būdą... Jau vaikystėje jie puola į beprotišką gyvenimo medžioklę

ir pražudo savo gyvenimą, kuris yra čia pat, šalia jų, niekados jo nepajunta. Gyvenimas lyg smėlis, lyg vanduo išsprūsta jiems pro pirštus.

Kiekvieną kartą, kai su mama nueiname į senąjį savo kvartalą, ji pabeldžia į ponios Martos duris. Užeina vidun, pasimato su ja, pasišneka. Pasidalina naujienomis. Ponią Martą ištiko dar vienas smūgis. Jos sūnus Michalis, pradėjęs prekybą, įklimpo į skolas, nebegalėjo išpirkti vekselių, subankrutavo. Negalėdamas išsimokėti skolų, kad jo nepasodintų už grotų, buvo priverstas slapta bėgti iš Graikijos ir, vargšas, pateko — tik pamanykit! — į Užsieniečių legioną. Dabar, laimei, persikėlė į Prancūziją, susirado ten darbą. Pasikvietė ir savo žmoną, gerai gyvena, prasikūrė. Liko ponia Marta su italu Salvatore, kuris ja rūpinasi labiau nei tikras sūnus. Kiekvieną vasarą nuveža ją į Ikarijos kurortą gydytis. Jis įleido šaknis šalia jos, apsivyniojo lyg gebenė aplink medį. Vedė merginą iš to paties kvartalo, vestuvės vyko pagal stačiatikių apeigas. Juodu susilaukė dvynukų, ir ponia Marta džiaugiasi popindama savo namuose jo vaikučius. Turi anūkų ir dėkoja Dievui. Toks jau gyvenimas: vieną vaiką pagrobia, kitą dovanoja. Viena ranka atima, kita duoda, kaip sako patarlė. Tik nenukabink nosies!

Kai būnu Tesėjo aikštėje, užkopiu ir į kalvas. Atsisėdu kur nuošaly ir dairausi. Viskas aplinkui pasikeitė — pasikeitė miestas, pasikeitė žmonės. Tik atmintis padeda prikelti jaunystę, kadaise žydėjusią čionai. Regis, užmeti tinklą ant praėjusių metų ir pro tave keliu, kuriuo negrįžtama, praslenka visas ankstesnis gyvenimas. Ir kažkokia lengva miglelė, lyg degančios sieros garai, plevena viršum stogų ir gatvių. Gal tai kartėlis dėl neišsipildžiusių mūsų lūkesčių? Kartą sutikau Dimitrį, vieną klaidžiojantį po kalvas. Išsyk jo nė nepažinau. Atrodė dešimčia metų senesnis. Išsekęs, su dviem giliom raukšlėm, žilais smilki-

niais, liūdnomis nevykėlio akimis. Dukslus kostiumas kabėjo ant jo. Nustebo mane pamatęs. Pasisveikinome. Sutrikę persimetėme keliais žodžiais: prisiminėme mūsų Erato, jos mirtį. Labiau ilgėjomės tylos, o ne žodžių. Ir staiga paklausiau jo, lyg viską atvirai išklodamas:

— Kuo virto mūsų gyvenimas?

Tai buvo ir jo žaizda. Jis nuėjo, kad nepamatyčiau skausmo jo akyse. Kad prie jo didelio kartėlio neprisidėtų ir kitų sielvartai. Tačiau kai po kurio laiko vėl jį susitikau, taip pat vieną, paskendusį savo mintyse, išdrįsau jam pasakyti:

— Mus visus tas pats ištiko. Na štai tu, kas kaltas dėl tavo gyvenimo?

Jo lūpų kampučiuose įsirėžė gaiži šypsena. Jis atrodė nuo visko pavargęs.

— Matyt, aš pats. Aš ir toliau žiūrėjau į viską tomis pačiomis akimis. Karas man nebuvo pasibaigęs, kaip ir dabar nepasibaigęs, kaip niekados nepasibaigs. Tačiau neatsirado žmogaus, kuris man tai pasakytų, kol dar buvo nevėlu, kol dar galėjau pasikeisti. Kiti iš manęs juokdavosi, kada apie tai kalbėdavau. Todėl ir atsakau: mano kaltė. Bet jei turėčiau vaiką, pamokyčiau jį: „Išmok, vaike, kandžiotis. Tau reikės gyventi džiunglėse..."

Klausantis Dimitrio, man gėlė širdį. Tą kartą aš nuėjau pirmas. Išsigandau. Pabijojau jo žodžiuose kaip ant delno pamatyti tikrą savo gyvenimą. Mane baugino tiesa. Skubomis nusileidau takeliu, o man ausyse vis dar skambėjo jo balsas, lyg aidas mano paties balso, kalbančio tuos pačius žodžius: „...Karas man nebuvo pasibaigęs, kaip ir dabar nepasibaigęs, kaip niekados nepasibaigs. Tačiau neatsirado žmogaus, kuris man tai pasakytų, kol dar buvo nevėlu, kol dar galėjau pasikeisti..."

— Kodėl?

Mane pagavo toks liūdesys, kad net apsiverkiau.

— Kiek daug įvykių laikas suvynioja, surenka... Kiek daug kitų atneša... Ar matei debesis, plaukiančius rugpjūčio dangum? Tie debesys minkšti it vata. Vienas spindulys juos išsklaido. Tuomet kiti debesys išplaukia pro dangaus vartus. Bet ir tie išnyksta. Panašiai viskas darosi ir čia, žemėje, — lyg debesų kamuoliai. Vieni išsisklaido, kiti tuo pat metu susitelkia.

Šitaip blaiviai kalbėjo senasis Tramundanas, kuriam, artrito prikaustytam prie patalo, neliko jokio kito užsiėmimo, tik mėginti suprasti, kas dedasi, apmąstyti visą visutėlį salos gyvenimą, kaip kad kiti pranašauja visų metų orą iš pirmųjų dvylikos rugpjūčio dienų, ir daryti išvadas:

— Debesų kamuoliai... Vieni išsisklaido, kiti susitelkia...

Ir iš tiesų, nuo karo pabaigos saloje atsitiko daug dalykų. Grįžo Migdalija. Be reikalo grįžo. Negalėjo čia pasilikti. Kiekvieną dieną jautė žmonių neapykantą, jų panieką jos mergaitėms. Jos visiems buvo pavainikės, išgamos, ir jie kasdien beširdiškai jas persekiojo. Ji nepajėgė to pakelti. Be to, mirė jos tėvas. Liko jodvi su mama vienos auginti niekinamų pavainikių. Migdalija nebeturėjo vilties, kad mergaitėms kada išauš šviesesnė diena, matė, kad jų gyvenimas čia bus vienas kartėlis ir gėda. Todėl išvažiavo su jomis į Atėnus, didelį miestą, kur niekas jų nepažinojo, kur jos galėjo augti nejusdamos kitų paniekos. Plėšėsi, liejo prakaitą, bet nepajėgė atsistoti ant kojų. Tuo metu ministerija surinko tokius okupacijos metų vaikus, betėvius, kad išgelbėtų juos nuo pažeminimo ir vargo. Paėmė ir jos vaikus. Ir kurgi juos nuvežė, kur uždarė? Apsaugok Viešpatie! Į Atėnų psichiatrinę ligoninę Dafnyje. Kitur, girdi, neatsirado vietos. Taigi jos augo ten tarp paranoikų, tarp maniakų, perėmė iš jų elgseną, kartais juos pamėgdžiodavo. Naktį vaikai miegojo po du vienoje lovoje, užrakintuose kambariuose, užsikloję galvas, užsikimšę ausis, kad nema-

tytų, negirdėtų pamišėlių, kurie, prislinkę prie langų, gąsdino juos baisiomis grimasomis, gestais ir klyksmais. Tai buvo vaikams tikras pragaras. Jokios ramybės. Virė kunkuliuojančiame beprotybės katile.

Kartą buvau tenai ir viską regėjau savo akimis. Tai buvo 1949-aisiais, vos pasibaigus karui su komunistais. Mane pakvietė Aglaja, kuri atvažiavo iš salos aplankyti sesers psichiatrinėje ligoninėje. Palydėjau ją. Pro tvorą įėjome į kiemą. Kol laukėme atvedant Olgos, pamatėme Marizą, vyresniąją Migdalijos dukrelę. Aglaja pažino ją ir pasišaukė. Toji pradėjo verkti.

— Pasakykite mano mamai, — paprašė mūsų, — kad pasiimtų mus iš čia. Tai pragaras. Kiekvieną dieną mušu seserį, skaldau jai ausis, kad ji nepamėgdžiotų pamišėlių. Greitai ji pati išsikraustys iš proto.

Mergaitei dar nebuvo nė aštuonerių, o kalbėjo su mumis taip rimtai, suraukusi kaktą, su kančios išraiška veide. Ši mažylė niekad neturėjo vaikystės, niekad netikėjo angelais ir gerosiomis fėjomis. Ji nepažinojo gerumo, būtų tik pasijuokusi iš kalbų apie jį. Pažadėjau surasti jos motiną. Ir vėliau tai padariau.

Mums atvedė Olgą. Ji buvo romi. Tačiau aiškiai pasikeitė. Jos akys buvo tarytum padidėjusios, lyg kiek iššokusios, su mėlynais ratilais. O kakta atrodė plokštesnė, atviresnė. Matyt, tenai plakė sparnais beprotybė. Ji atsisėdo kiek tolėliau, ant suolo. Kalbėjo ramiai — pataikėme geru laiku. Paklausinėjo apie namus, apie salą. Ji, regis, suprato, kad serga. Ir Aglaja kalbėjo su ja meiliai, švelniai. Padavė jai ką atnešusi. O kai jos vėl atėjo išsivesti, paprašė:

— Olga, būk gera, nesiųsk mums atvirlaiškių. Žmonės saloje juos skaito ir juokiasi. Šaiposi iš mūsų. Jei norėsi mums ką pasakyti, verčiau pasakysi, kai tave aplankysiu...

— Kada? — sušnabždėjo sesuo, lyg ką svarstydama.

— Na, kartą per metus... — nuskambėjo atsakymas.

Pamišėlė valandėlei nutilo. Jos smegenyse virė lėtas darbas.

— Gerai... Daugiau jums nerašysiu. Aš jus myliu, — pasakė ji Aglajai. — Visus namiškius. O tave labiausiai.

Jos akyse pasirodė ašaros. Apkabino Aglają, pabučiavo ją.

Jaunėlė taip pat pravirko. Teko jas išskirti. Aš laikiau Aglają, o sanitaras — Olgą. Mudu išėjome. Budėtojui prie vartų palikau savo adresą. Kitą rytą mane susirado žmogus iš psichiatrinės ligoninės ir pranešė, kad Olga po išsiskyrimo su mumis pasikorė tualete ant katiliuko, vietoj virvės panaudojusi savo suknelę. Ji išlaikė savo pažadą. Daugiau nerašė namo, kad žmonės saloje iš jos nesijuoktų, kad nebūtų šaipomasi nė iš jos artimųjų. Tą valandėlę, kai man pranešė tą žinią, Aglaja buvo kelyje. Ji nespėjo grįžti į laidotuves. Olga buvo palaidota be artimųjų, neapraudota.

Jos savižudybė mane sukrėtė. Nieko nelaukęs nuėjau pas Migdaliją pasikalbėti. Išdėsčiau jai, kuo skundėsi Mariza. Ji susijaudino. Jau kitą dieną ėmė rūpintis atsiimti vaikus. Pasisekė. Plušėjo kaip įmanydama, kad išmaitintų mergaites. Dabar jos buvo didesnės, galėjo jas ir vienas palikti namuose, be to, kelias valandas jos išbūdavo mokykloje. Taigi niekas netrukdė jai dirbti. Šiaip taip vertėsi. Ir popienė iš salos atsiųsdavo jai pinigų iš savo pensijos ir Nikolo algos, — jisai laikui bėgant, regis, aprimo, nebesikamavo. O laikas tekėjo kaip vanduo. Mergaitės augo. Dėl kančių, kurias joms teko iškentėti, jų protas brendo prieš laiką. Ir vieną dieną vyresnioji panoro viską sužinoti. Atkakliai kamantinėjo motiną. Ir toji nieko nuo jos nenuslėpė. Labiau bijojo saldaus melo negu karčios tiesos. Mergaitė, jos klausydama, prisiekė atkeršyti. Jai taip pagailo mamos, taip suskaudo dėl jos širdį, kad ji panoro atstatyti teisybę. Ir nors jai tebuvo dvylika metų, paėmė vairą į savo rankas.

— Važiuosime salon, — nusprendė. — Ten gyvensime.

Motina sutriko.

— Ar negirdėjai, ką sakiau? — pakartojo mažoji. — Keliaujam, susirink daiktus!

Migdalija mėgino jai paaiškinti, kiek tulžies bus ant jų liejama, kokių apkalbų teks klausytis.

— Nuspręsta, — atsakė mergaitė. — Nieko neimsime į galvą.

— Lašas po lašo ir akmenį pratašo, širdele.

— Mes esame tas lašas, mama.

Jos grįžo į Skirą. Atvėrė uždarytus popienės namus. Senajai vėl prasidėjo gyvenimas. Mergaitės ėjo į mokyklą, o laisvu laiku dirbo. Čia rinko pušų sakus, čia plušėjo daržuose, čia tvarkė namus. Be baimės, vis su daina. Mariza mokėjo visas salos dainas, jos malonus balsas kerėte kerėjo. Žmonės ėmė ją kviestis į šventes dainuoti. Merginos laikėsi narsiai, vaikščiojo aukštai iškelta galva. Kas išdrįs prisiminti apkalbas? O jei ką išgirsdavo, dabar turėjo užtarėją. Tai buvo mielas jaunuolis, vardu Teofilas. Jis margindavo raštais indus ir ąsočius puodžių dirbtuvėse pajūryje. Stilianės ir Vangelio sūnus. Protingas, geras vaikinas, iš veido ir stoto tikras tėvas. Lyg tasai būtų prisikėlęs. Jam į širdį krito Mariza. Ir jis jai patiko. Vakarais susieina ir šnekasi. Jis norėtų atidaryti savo dirbtuvę ir prašyti jos rankos. Svajoja kuo greičiau susituokti, nors dar labai jauni. Jų motinos užuodė, kas dedasi, bet nieko nesako. Leidžia gyvenimui padaryti savo darbą. Upės nendre neužtvenksi. Jos dažnai susiduria bažnyčioje — abi to paties vyro našlės. Pasitaiko, kad sėdi ant suolo šalimais ir jų akys draugiškai susitinka iš po juodų skarelių. Abi Mirusiųjų atminimo šeštadienį siunčia naujajam popui lapelį su tuo pačiu vardu. Migdalija galėtų pasiteisinti, kad ir jos tėvas buvo vardu Vangelis. Tačiau tiesa yra tiesa.

Leidžiantis sutemoms ji dažnai išeina iš namų. Vaikšto

sau viena, lyg kvėpuodama grynu oru, toli prie užutėkių ir neatitraukia žvilgsnio nuo jūros — ieško akimis savo prarasto gyvenimo. Prisimena tą, kuris turėjo tapti jos vyru ir kurio į vyrus negavo. Rūstauja ant likimo, kuris nužiūrėjo juos pikta akimi. Ir ašarų upeliai nesulaikomai teka jai per skruostus. Aprauda jinai tą, kuris pragaišo jūroje, aprauda visą savo gyvenimą: tėvą, kurį dukters nelaimė nuvarė po žemėm, mielą brolį, kurį audros blaško po svetimas jūras, seną motiną, kuri virto gyvu lavonu, o galbūt ir tą, — nors to ji pati iki šiol gerai nesuvokia, — kuris, kad ir nekenčiamas, yra jos mergaičių tėvas ir ji vis mėgina kaip nors jį pateisinti. Ašarų jai gana visiems apraudoti. Ir dėl visko gaubiasi juoda skarele. Kartais, grįždama nuo užutėkių, susitinka Stilianę, kuri taip pat leidžiasi pajūrin pasivaikščioti. Abi stabteli. Mažai ką turi viena kitai pasakyti. Persimeta keliais ramiais žodžiais, ir tiek.

— Bangos pakilo...

Arba migločiau:

— Delfinai pasislėpė...

Jos abi vergės, pririštos prie to paties stulpo. Ir laisvės joms nematyti lig mirties. Mirties, kuri visus sujungia. Tačiau gyventi ir laukti, kol tave išvaduos mirtis, — kokia neteisybė! Deja, daugumai mūsų taip skirta. Kam nors vergauti. O jei įvykiai, aplinkybės, lemtis — visa, ką primetė mums kiti, — nepaversdavo mūsų belaisviais, dažnai taip atsitikdavo, kad patys sukaustydavom save grandinėmis, nesvarbu, kokios jos būtų — meilės, aistros ar idėjos grandinės. Ir nesame laisvi. Netgi retai kada trokštame jais tapti... Mūsų senelis, kuris labai paseno, tačiau jo pamokanti išmintis metai po metų tik didėjo, prisimindavo legendą, pasakojamą saloje nuo senų laikų. Kiekviename akmenyje yra įkalinta statula. Ji laukia meistro, kuris iškals ją ir išlaisvins. Tuomet akmuo išnyksta ir lieka tik statula. Taip ir žmogus pats išsikovoja savo laisvę: iškapoji

akmenį kaltu, išvaduoji statulą. Kad tik užtektų tam ryžto ir noro! Deja, dauguma žmonių statulą saugo savy įkalintą, aklą, tik patys ją mato, o laikui bėgant ir jie apanka.

— Pasakyk, seneli, — paklausiau kartą jau suaugęs, nes toji legenda taip ir liko man neįminta mįslė, — ką gi reikia daryti?

Gerbiau jo nuomonę. Nors buvo jau labai senas, viskas jam rūpėjo ir jis kaip senovės pranašas mokėjo susieti dabartį, praeitį ir ateitį.

— Ak vaikeli! — atsakė jis. — Kas per klausimas? Skaityk ir viskam rasi atsakymą.

— Ką skaityti? — neatstojau.

Jis apčiuopom ištraukė iš rašomojo stalo seną knygą, ploną it sąsiuvinis. Aklai bakstelėjęs pirštu, parodė man poeto Rigo eilutę, — tai ir buvo atsakymas:

Mąsto teisingai tasai, kurio mintis laisvai skrieja...

Įsidėjau šiuos žodžius širdin kaip palaiminimą, kaip pranašystę ir išėjau.

Kostas Asimakopulos, šiuolaikinis graikų prozininkas, poetas ir dramaturgas, gimė 1936 m. Lesbo saloje. Studijavo politologiją, teatrologiją ir užsienio kalbas. Anksti pradėjęs literato kelią, parašė devynis romanus, penkis apsakymų rinkinius, knygų vaikams, pjesių, sudarė įvairių graikų literatūros antologijų, išvertė nemažai prancūzų, italų autorių kūrinių. Be to, Asimakopulos kaip scenaristas ir režisierius dirba teatre, kine ir televizijoje, aktyviai dalyvauja kultūriniame gyvenime. Jis — Nacionalinės Graikijos rašytojų sąjungos vicepirmininkas, Graikijos PEN klubo ir Grožinės literatūros vertėjų sąjungos atsakingasis sekretorius. Rūpindamasis graikų kultūros platinimu pasaulyje, rašytojas 1992 m. Delfuose surengė konferenciją „Graikų literatūra buvusiose Sovietų Sąjungos šalyse“, kur sukvietė gausų graikų literatūros vertėjų būrį.

Kostas Asimakopulos, savo tėvynėje jau laikomas klasiku, debiutavo kaip poetas 1950 m., bet išgarsino jį apsakymai ir ypač romanas „Karalius ir statula“ (1974), pasakojantis apie kupiną nuotykių ir pavojų legendinio pirato gyvenimą. Šis romanas, kaip ir kitas istorinis romanas „Pargo moteris“ (1980), aukštinantis turkų pavergtos graikų tautos kovą XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje, buvo apdovanoti Didžiąja Atėnų akademijos premija.

Labai populiarus ir pirmasis rašytojo romanas „Belaisvių karta“ (1969), išverstas į bulgarų, rumunų, vengrų, norvegų, suomių, prancūzų ir kitas kalbas. Šiame romane,

kurį, matyt, galima laikyti autobiografiniu, vaiko akimis pasakojama apie tragiškus nacistinės okupacijos metus viename Atėnų kvartale ir vienoje Egėjo jūros saloje, tačiau tai nėra knyga apie karą. Tai greičiau knyga apie vaikystės džiaugsmus ir sielvartus, apie pirmąją meilę, apie žmogaus brendimą, savo kelio ieškojimą. Tai knyga apie pavergtos tautos laisvės ilgesį, apie žmogaus išmėginimą lemtingose situacijose. Įvairių žmonių gyvenimo istorijos čia panašios į spalvingas legendas, į rūsčius antikos mitus. Romanas, parašytas paprasta kalba, patraukia gyvu veiksmu, subtiliu psichologizmu, lyrizmu ir amžinųjų vertybių teigimu. Pirmasis Asimakopulo romanas nesensta kaip pati jame keliama problema: kas žmogaus būtyje yra laisvė ir kodėl po kiekvieno karo, po kiekvienos okupacijos neišvengiamai atsiranda belaisvių karta — žmonės, kurie, ištrūkę iš vergijos tinklų, pakliūna į kitus tinklus, kuriems laimės jūra jau nepasiekiama, o taika amžinai prarasta...

Vertėja

NUMATOMA IŠLEISTI

HEATHER GRAHAM „Kalėdų stebuklas“

JOSEPHINE COX „Velnio pinklėse“

ROGE GRENIER „Tau teks palikti Florenciją“

B. MACHOMOODY, W. HOFFER „Tik su savo dukra“

JOANNA TROLLOPE „Pastoriaus žmona“

ELISE TITLE „Romeo“

RICHARD BACH „Tiltas per amžinybę“

Asimakopulos, Kostas

As-23 Belaisvių karta: romanas / Kostas Asimakopulos; iš graikų k. vertė D. Bučiūtė. — Vilnius: Alma littera, 1997. — 190 p.

ISBN 9986–02–430-7

Šiuolaikinio graikų rašytojo romanas apie prarastos vaikystės šviesą ir pirmąją meilę karo nusiaubtoje Heladės žemėje. Knyga patraukia spalvingomis žmonių gyvenimo istorijomis, primenančiomis antikos mitus, gyvu veiksmu, lyrizmu ir humanizmo dvasia.

UDK 877.4–3

Kostas Asimakopulos

BELAISVIŲ KARTA

Romanas

Iš graikų kalbos vertė
Diana Bučiūtė

Redaktorė *Diana Bučiūtė*
Dailininkas *Edvardas Jezgevičius*
Korektorė *Ramutė Prapiestienė*
Techninė redaktorė *Birutė Tolvaišienė*
Kompiuteriu maketavo *Zita Vasiliauskaitė*

SL 412. Užsakymas 1051
Išleido leidykla „Alma littera“, Šermukšnių g. 3, 2600 Vilnius
Puslapis Internete: http://www.aiva.lt/AlmaLittera
Spaudė SPAB spaustuvė „Spindulys“, Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Jei tai, ką tomis auksinėmis spalio dienomis šventėme giedodami aleliuja ir hosana, nebuvo laisvė, tai kas gi galėjo būti ir kas apskritai žmogaus būtyje yra laisvė? Mane ėmė kamuoti šita mintis, ji tapo mano gyvenimo problema, mįsle, mane apraizgiusiu aštuonkoju. Metai iš metų man sakoma, kad esu laisvas, o aš metai iš metų suku galvą stengdamasis suvokti, ar esu iš tikrųjų laisvas.

ISBN 9986-02-430-7